

Barbara Budyńska
Małgorzata Jezierska
Grażyna Lewandowicz-Nosal
Grażyna Walczewska-Klimczak

Biblioteki w Polsce w 2012 r.

Biblioteka Narodowa
Warszawa 2016

Autorzy

Barbara Budyńska (R. I, II.1, II.3, IV.2, IV.3, IV.4)

Małgorzata Jezierska (R. I, II.1, III, IV.1)

Grażyna Lewandowicz-Nosal (R. V, VI, VII, VIII)

Grażyna Walczewska-Klimczak (R. II.2)

Redakcja

Lidia Paluszkiewicz-Horubała

Skład

Andrzej Dybowski

Copyright © Biblioteka Narodowa, Warszawa 2016

ISBN 978-83-7009-638-0

Biblioteka Narodowa
al. Niepodległości 213
02-086 Warszawa
www.bn.org.pl

Spis treści

Wstęp	5
I. Organizacja bibliotek w Polsce	6
1. Biblioteki a inne instytucje kultury	9
2. Uwarunkowania prawne	11
II. Biblioteki samorządowe	14
1. Biblioteki publiczne	14
2. Biblioteki szkolne	37
3. Biblioteki pedagogiczne	58
III. Biblioteki naukowe	66
IV. Biblioteki nietworzące sieci	83
1. Biblioteki towarzystw naukowych	83
2. Biblioteki ośrodków inte	88
3. Biblioteki fachowe	93
4. Biblioteki fachowo-beletrystyczne	98
V. Biblioteki kościelne	104
1. Biblioteki Kościoła katolickiego	104
1.1. Biblioteki skupione w Federacji FIDES	107
1.2. Biblioteki parafialne	109
2. Biblioteki innych Kościołów chrześcijańskich	111
2.1. Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny (Cerkiew prawosławna)	111
2.2. Kościół Ewangelicko-Augsburski	111
2.3. Kościół Zielonoświątkowy	113
2.4. Biblioteka Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej (CHAT)	113
VI. Biblioteki wojskowe (podległe MON)	114
VII. Biblioteki więzienne	118
VIII. Biblioteki inne (podległe MSWiA)	121

Wstęp

Celem raportu¹ jest opisanie głównych sieci/typów bibliotek w Polsce, ich stanu i działalności w roku 2012, tam, gdzie to było możliwe w perspektywie ostatniej dekady, co pozwala na uchwycenie zmian zachodzących w obrębie poszczególnych sieci/typów bibliotek oraz wskazanie głównych problemów, z jakimi się spotykają. Jest to pierwsza próba zaprezentowania działalności bibliotek w Polsce w takim zakresie. Raport powstał w Pracowni Bibliotekoznawstwa Instytutu Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej.

Poniższa diagnoza dotyczy bibliotek samorządowych: publicznych, pedagogicznych i szkolnych oraz bibliotek naukowych i centralnych (w tym szkół wyższych publicznych i niepublicznych), fachowych, fachowo-beletrystycznych, ośrodków inte, towarzystw naukowych, wojskowych, więziennych, kościelnych (w tym parafialnych).

Raport składa się z dwóch części:

- opisowej, zawierającej dane według określonego układu, dotyczące wyodrębnionych poniżej sieci/typów bibliotek,
- wskaźnikowej, obejmującej wybrane wskaźniki efektywności pracy bibliotek poszczególnych sieci/typów.

W opracowaniu wykorzystano następujące źródła:

- dane gromadzone przez Główny Urząd Statystyczny (GUS) w części dotyczącej bibliotek samorządowych (publicznych i pedagogicznych), naukowych (centralnych, szkół wyższych, bibliotek Polskiej Akademii Nauk, instytutów badawczych, innych), fachowych, fachowo-beletrystycznych, towarzystw naukowych oraz ośrodków inte,
- dane gromadzone przez System Informacji Oświatowej (SIO) w części dotyczącej bibliotek szkolnych,
- raporty, sprawozdania, wyniki badań oraz informacje pozyskane drogą listową, mailową i telefoniczną, dotyczące bibliotek służb mundurowych (wojskowych, więziennych i innych), bibliotek kościelnych, w tym parafialnych, bibliotek pedagogicznych, naukowych, PAN, muzeów i towarzystw naukowych.

W zakres gromadzonych danych wchodziły następujące zagadnienia:

- podstawy prawne i organizacja bibliotek w obrębie sieci/typu,
- stan liczbowy bibliotek i ich charakterystyka,
- zasady, źródła i wielkość finansowania,
- wielkość i struktura zbiorów, ze szczególnym uwzględnieniem zakupu, ich wykorzystania na zewnątrz i na miejscu,

1 Tekst w wersji angielskiej został opublikowany w „Polish Libraries” 2014, vol. 2.

- liczba czytelników (użytkowników, jeśli są rejestrowani),
- komputeryzacja bibliotek, e-usługi,
- dostępność bibliotek dla specjalnych grup użytkowników,
- pracownicy bibliotek i ich wykształcenie,
- sygnalizowane problemy związane z funkcjonowaniem bibliotek objętych analizą.

Materiał, będący podstawą niniejszego opracowania, nie jest jednolity. Nie wszystkie typy bibliotek dysponują danymi pozwalającymi na omówienie ich działalności, porównanie w przekroju lat, zestawienie wskaźników, gdyż np. biblioteki wojskowe nie gromadzą danych o liczbie czytelników, dane dotyczące bibliotek parafialnych Kościoła katolickiego podane są tylko za rok 2011², informacje o bibliotekach kościelnych Kościoła katolickiego oraz innych Kościołów mają charakter opisowy, a dane liczbowe, które udało się pozyskać, pochodzą z lat 2011–2013. Omówienie bibliotek szkolnych jest przedstawione na podstawie SIO, w zakresie węższym niż biblioteki ujęte w GUS. Informacje dotyczące bibliotek więziennych zawierają dane liczbowe z 2013 r.

Dużym ułatwieniem w gromadzeniu informacji była współpraca z bibliotekami poszczególnych sieci/typów. Pewien niedosyt pozostawiają pozyskane informacje mówiące o prognozowaniu działalności i perspektywach rozwoju placówek, i w tym kontekście o problemach i charakterystycznych zjawiskach. Jest to o tyle istotne, iż uwagi dotyczące funkcjonowania bibliotek w obrębie danego typu formułowane były przez biblioteki główne, centralne.

I. Organizacja bibliotek w Polsce

Według obowiązującej ustawy o bibliotekach, biblioteki mogą być tworzone i prowadzone przez: ministrów i kierowników urzędów centralnych, jednostki samorządu terytorialnego, a także osoby fizyczne, osoby prawne, jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej. Biblioteki mogą być zorganizowane w formie samodzielnych jednostek organizacyjnych (np. biblioteki publiczne)³ albo jako część innej jednostki organizacyjnej (np. biblioteki szkolne, szkół wyższych).

Organizatorzy bibliotek mają obowiązek zapewnienia im odpowiednich warunków działania i rozwoju, w tym lokalu i wyposażenia oraz środków finansowych na prowadzenie działalności bibliotecznej, ze szczególnym uwzględnieniem zakupu materiałów bibliotecznych i na doskonalenie zawodowe pracowników.

2 Był to rok, w którym Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego we współpracy z GUS-em przeprowadził jednostkowe badanie tej sieci bibliotek.

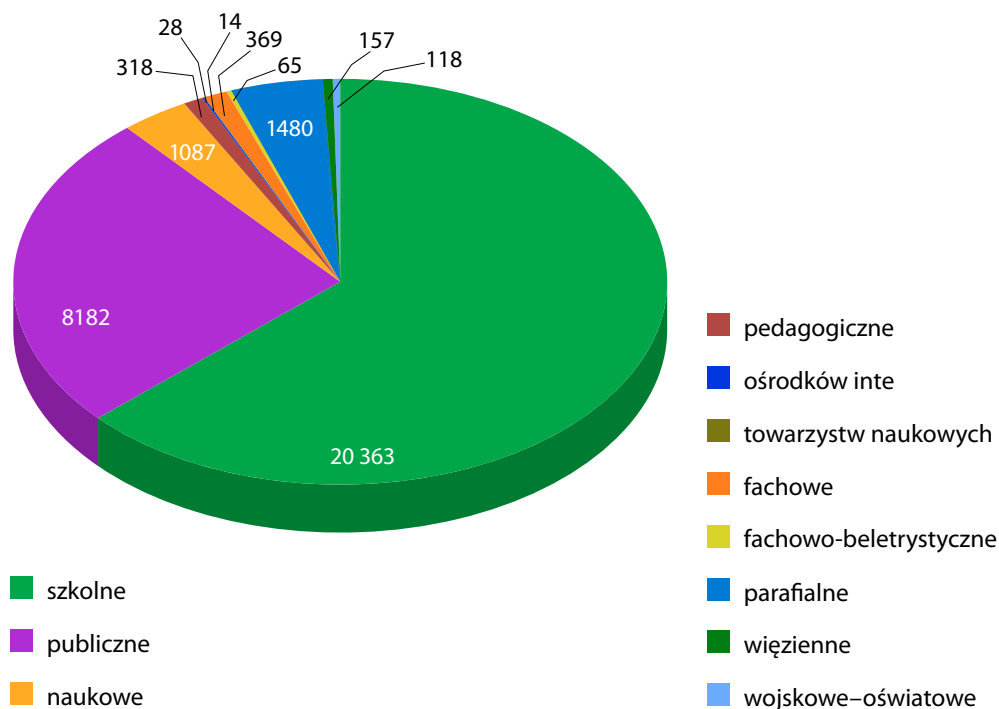
3 Według ustawy, biblioteki publiczne powinny być zorganizowane w formie instytucji kultury, tzn. powinny posiadać osobowość prawną i finansową albo wchodzić w skład innej instytucji kultury.

Główny ciężar finansowania bibliotek spoczywa na samorządach, odpowiednich resortach oraz innych podmiotach. Państwo może wspierać działalność bibliotek poprzez przyznawanie dotacji celowych.

Stosując różne kryteria biblioteki można łączyć w grupy wyodrębnione, np. ze względu na: charakter i potrzeby środowiska w którym działają, zakres tematyczny i formalny zbiorów, terytorialny zasięg działania, podstawy formalno-prawne istnienia biblioteki, źródła finansowania i sposób udostępniania zbiorów; podział bibliotek ze względu na wymienione kryteria nie jest rozłączny.

Przyjmując jako podstawę podziału mieszane kryterium: odbiorców usług bibliotecznych i profilu zbiorów, można wyodrębnić biblioteki: publiczne – 8182, szkolne – 20 363⁴, naukowe – 1087, pedagogiczne – 318, fachowe – 369, fachowo-beletrystyczne – 65, ośrodków informacji naukowej, technicznej i ekonomicznej – 28, towarzystw naukowych – 14 oraz biblioteki wojskowe–oświatowe – 118, więzienne – 157⁵, parafialne – 1480.

Wykres 1. Biblioteki w Polsce w 2012 r.

4 Dotyczy liczby bibliotek w: szkołach dla dzieci i młodzieży, szkołach dla dorosłych, szkołach artystycznych na podstawie danych z SIO, stan na 30.09.2012 r., przekazanych przez Departament Analiz i Prognoz MEN.

5 Tzn. 156 w zakładach karnych i aresztach śledczych oraz Centralna Biblioteka Więziennictwa w Kaliszu.

Łącznie materiał dotyczy 32 181⁶ bibliotek w Polsce, poniżej zestawiono tylko te biblioteki, które można zaprezentować w układzie regionalnym.

Tabela 1. Biblioteki w Polsce*

Województwo	Biblioteki/filie biblioteczne								
	publiczne	naukowe	pedagogiczne	fachowe	fachowo- -beletrystyczne	ośrodków inte	towarzystw naukowych	szkolne**	parafialne***
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Polska	8 182	1 087	318	369	65	28	14	20 363	1 480
dolnośląskie	616	74	26	28	5	–	1	1 203	86
kujawsko-pomorskie	438	41	13	16	1	–	–	1 103	68
lubelskie	590	64	19	22	3	1	1	1 433	95
lubuskie	254	8	7	11	1	–	–	474	19
łódzkie	549	127	21	25	3	2	1	1 306	83
małopolskie	744	156	22	43	4	5	2	2 107	190
mazowieckie	969	191	37	46	10	7	5	2 667	165
opolskie	317	21	12	13	1	1	–	576	44
podkarpackie	681	13	21	22	8	1	2	1 514	163
podlaskie	240	29	13	14	–	1	1	650	35
pomorskie	323	22	20	25	7	1	–	1 061	74
śląskie	804	170	31	37	7	4	–	2 071	235
świętokrzyskie	275	14	13	13	2	–	–	797	36
warmińsko-mazurskie	305	38	22	14	7	–	–	826	38
wielkopolskie	704	104	34	23	5	4	1	1 809	112
zachodniopomorskie	373	15	7	17	1	1	–	766	37

* W zestawieniu ujęto biblioteki objęte badaniem GUS oraz SIO. 13 bibliotek publicznych i 1 pedagogiczna o statusie naukowym zostały ujęte odpowiednio w kol. 1 (publiczne) i kol. 3 (pedagogiczne), jak również w kol. 2 (biblioteki naukowe).

** Według SIO oraz materiałów źródłowych MEN, dotyczy bibliotek w szkołach dla dzieci i młodzieży, dla dorosłych oraz w szkołach artystycznych.

*** Dane za 2011 r., według danych GUS za Instytutem Statystyki Kościoła Katolickiego.

Biblioteki w Polsce posiadają duży potencjał instytucjonalny. Podobnie jak w innych krajach nie tworzą jednej sieci. Ustawa o bibliotekach daje możliwość uczestniczenia w ogólnokrajowej sieci bibliotecznej, obecnie tworzą ją wszystkie biblioteki

6 13 bibliotek publicznych i 1 pedagogiczna o statusie naukowym zostały ujęte zarówno w sieci publicznej, pedagogicznej oraz wśród bibliotek naukowych.

publiczne i te, które zostały do niej zgłoszone⁷. Inne akty prawne regulują działania poszczególnych typów, ale przez to podkreśla się ich branżowość i formułuje odrębne dla nich zasady działania.

1. Biblioteki a inne instytucje kultury

Ogółem w Polsce funkcjonuje 32 181 bibliotek, co stanowi 84,9% instytucji kultury wykazywanych w publikacji GUS *Kultura w 2012 r.*⁸ Biblioteki powinny zapewniać użytkownikom aktualną literaturę, a w przypadku bibliotek specjalnych ukierunkowane, wyspecjalizowane dziedzinowe zbiory. Te zadania determinują zakresy pracy bibliotek w Polsce.

Na uczestnictwo w kulturze ma wpływ wiele czynników, począwszy od dostępu do nowych technologii umożliwiających odbiór treści kultury w sposób aktywny (zapewniający możliwość świadomej selekcji i wyboru), po względy ekonomiczne, np. dochód na osobę w gospodarstwach domowych, lokalizacja gospodarstwa domowego, poziom wykształcenia i wiedza o procesach rynkowych, skłonnościach konsumentów do preferowania określonych grup produktów i usług. Badania uczestnictwa Polaków w kulturze i porównanie ich z sytuacją w różnych krajach Europy⁹ pokazują, iż sytuacja Polaków w ostatnich latach poprawiła się, jednak w zestawieniu z innymi krajami nadal wygląda niekorzystnie. Przeciętne miesięczne wydatki Polaków na rekreację i kulturę w budżetach domowych w latach 2000–2011 przypadające na 1 osobę wzrosły dwukrotnie, z poziomu prawie 41 zł w 2000 r. do niespełna 82 zł w 2011 r. (wydatki na rekreację i kulturę stanowiły w strukturze wydatków ogółem w 2000 r. 6,7%, a w 2011 r. – 8,1%). W omawianym czasie w strukturze wydatków na rekreację i kulturę zmniejszyło się znaczenie np. wyposażenia audiowizualnego, fotograficznego i informatycznego (od ponad 23% do 16%) oraz gazet, książek i artykułów biurowych (z 21% do 18%). O ile gospodarstwa domowe w Norwegii w 2011 r. wydatkowały 3300 euro na uczestnictwo w kulturze na osobę, w Danii – 2300 euro, po 2100 euro w Szwajcarii, Szwecji, Finlandii i Austrii, to w Polsce przeznaczono na ten cel 400 euro (podobnie w Estonii, na Łotwie, Litwie, Węgrzech). Wprawdzie w latach 1995–2011 w gospodarstwach domowych zlokalizowanych w Polsce (podobnie w Estonii) wydatki zwiększyły się czterokrotnie, jednak w porównaniu z wieloma krajami Europy są one na znacznie niższym poziomie. Wynika z tego, że na tle innych krajów europejskich Polacy rzadziej uczestniczą w kulturze. Różnicujące się formy uczestnictwa w kulturze przekładają się na indywidualną kreatywność. Przewiduje się w perspektywie dwudziestu lat, iż osoby biernie uczestniczące w kulturze będą postrzegane jako osoby „wykluczone”. W celu zapobieżenia tym tendencjom, biblioteki powinny oferować najbardziej powszechny dostęp do dóbr kultury

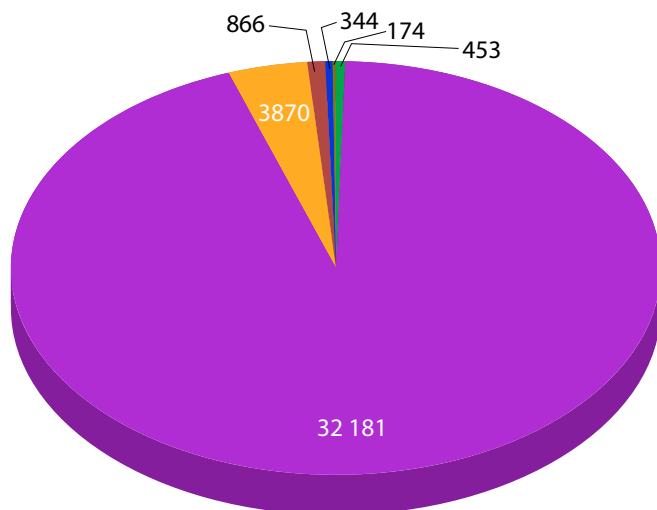
7 Do 11 kwietnia 2014 r. takich bibliotek było 18. Źródło: Zakład Dokumentacji Księgoznawczej BN.

8 *Kultura w 2012 r.* Warszawa 2013. W szerokim rozumieniu potraktowano biblioteki jako instytucje dostępu do kultury.

9 M. Piekut: *Wydatki na zagospodarowanie czasu wolnego w gospodarstwach domowych.* W: *Ekonomia i zarządzanie.* 2013, nr 3(5).

za pośrednictwem nowych technologii i programów uwzględniających charakter środowisk, w jakich działają, a także specyficzne potrzeby użytkowników¹⁰.

Wykres 2. Instytucje biblioteczne i kultury w Polsce (37,9 tys.)¹¹

- biblioteki
- domy, ośrodki kultury, świetlice, kluby
- muzea i instytucje paramuzealne
- galerie sztuki
- teatry, instytucje muzyczne
- kina

10 Porównawcze dane, dotyczące wydatków na utrzymanie bibliotek, zostały opublikowane w raporcie z europejskich badań opinii użytkowników bibliotek publicznych uczestniczących w programach wspierania bibliotek finansowanych przez Fundację B. i M. Gatesów. Przy zastrzeżeniu o ewentualnych różnicach w sposobie naliczania wydatków na utrzymanie bibliotek per capita, Polska została zaliczona obok Portugalii, Rumunii, Łotwy i Litwy do krajów o stosunkowo niskich rocznych wydatkach na utrzymanie bibliotek, które orientacyjnie wynosiły do 10 euro. Na drugim krańcu skali sytuowały się kraje o wysokich wydatkach – Finlandia i Dania, z orientacyjnymi wydatkami per capita powyżej 30 euro. W raporcie wykazano ponadto wyraźny związek pomiędzy wyższymi wydatkami per capita na utrzymanie bibliotek a wyższym poziomem korzystania z nich. Quick, Prior, Toombs, Taylor i Currenti: *Europejskie badanie opinii użytkowników na temat korzyści wynikających ze stosowania technologii informacyjno-komunikacyjnych w bibliotekach publicznych*. Raport końcowy, marzec 2013, s.15, 19.

11 Na podstawie *Kultura w 2012 r.* Warszawa 2013.

2. Uwarunkowania prawne

Status prawny oraz zasady funkcjonowania bibliotek w Polsce określają:

A. Podstawowe akty normatywne¹²:

- *Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej*¹³ i wynikające z niej regulacje¹⁴,

-
- 12 Ich uszczegółowieniem są następujące akty prawne: *Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 6 marca 1997 r. w sprawie wykazu bibliotek uprawnionych do otrzymywania egzemplarzy obowiązkowych poszczególnych rodzajów publikacji oraz zasad i trybu ich przekazywania* (Dz.U. Nr 29, poz.161 z późn. zm.); *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego z dnia 4 lipca 2012 r.* (Dz.U. 2012, poz. 797); *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie sposobu ewidencji materiałów bibliecznych z dnia 29 października 2008 r.* (Dz.U. Nr 205, poz. 1283); *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 5 grudnia 2012 r. w sprawie wymagań kwalifikacyjnych uprawniających do zajmowania w bibliotekach stanowisk bibliotekarskich oraz stanowisk dla specjalistów innych zawodów związanych z działalnością biblioteczną* (Dz.U. 2012, poz.1394); *Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 23 kwietnia 2004 r. w sprawie stażu adaptacyjnego i testu umiejętności odbywanych w toku postępowania o uznanie nabytych w państwach członkowskich Unii Europejskiej kwalifikacji do wykonywania zawodów bibliotekarskich* (Dz.U. Nr 101, poz.1050).
- 13 Dz.U. Nr 82, poz. 928 z późn. zm.
- 14 Dokumenty prawne regulujące zasady działania bibliotek: **publicznych** – *Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej* (Dz.U. Nr 114, poz. 493 z późn. zm.); *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie wykazu samorządowych instytucji kultury, w których wyłonienie kandydata na stanowisko dyrektora następuje w drodze konkursu z dnia 26 lipca 2012 r.* (Dz.U. 2012, poz. 889); **pedagogicznych** – *Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty* (Dz.U. Nr 95, poz. 425 z późn. zm.); *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 29 kwietnia 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych bibliotek pedagogicznych* (Dz.U. Nr 89, poz. 824); *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 29 kwietnia 2003 r. w sprawie ramowego statutu publicznej biblioteki pedagogicznej* (Dz.U. Nr 89, poz. 825); *Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela* (Dz.U. z 2006 r. Nr 97, poz.674 z późn. zm.); *Rozporządzenie Ministra Edukacji w sprawie podstawowych warunków niezbędnych do realizacji przez szkoły i nauczycieli zadań dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych oraz programów nauczania z dnia 17 grudnia 2010 r.* (Dz.U. 2011 Nr 6, poz. 23); **szkolnych** – *Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty* (Dz.U. Nr 95, poz. 425 z późn. zm.); *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół* (Dz.U. Nr 61, poz. 624 z późn. zm.); *Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela* (Dz.U. z 2006 r. Nr 97, poz.674 z późn. zm.); **naukowych** – *Ustawa z dnia 30 kwietnia 2010 r. o Polskiej Akademii Nauk* (Dz.U. Nr 96, poz. 619); *Ustawa z dnia 30 kwietnia 2010 r. o instytutach badawczych* (Dz.U. Nr 96, poz. 618); *Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym* (Dz.U. Nr 164, poz. 1365 z późn. zm.); *Ustawa z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie*

- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach¹⁵,
- Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej¹⁶,
- Ustawa z dnia 7 listopada 1996 r. o obowiązkowych egzemplarzach bibliotecznych¹⁷.

sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 84, poz. 455); Ustawa z dnia 30 kwietnia 2010 r. o zasadach finansowania nauki (Dz.U. Nr 96, poz. 615); Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 kwietnia 2012 r. w sprawie zasad i trybu zaliczania bibliotek do bibliotek naukowych oraz ustalania ich wykazu (Dz.U., poz. 390); Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 5 listopada 2010 r. w sprawie kryteriów i trybu przyznawania oraz rozliczania środków finansowych na naukę na finansowanie działalności statutowej (Dz.U. Nr 218, poz. 1438); Ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. Nr 65, poz. 595, z późn. zm.); Ustawa o Narodowym Centrum Badań i Rozwoju z dnia 30 kwietnia 2010 r. (Dz.U. Nr 96, poz. 616); Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie kryteriów i trybu przyznawania kategorii naukowej jednostkom naukowym z dnia 13 lipca 2012 r. (Dz.U. 2012, poz. 877); **wojskowych** – Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 5 marca 2013 r. w sprawie sposobu organizacji obsługi bibliotecznej w jednostkach organizacyjnych podległych Ministerstwu Obrony Narodowej oraz sposobu współdziałania bibliotek publicznych w wykonywaniu tej obsługi (Dz.U., poz. 340); **więziennych** – Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 października 2012 r. w sprawie zasad organizacji obsługi bibliotecznej w zakładach karnych, poprawczych i schroniskach dla nieletnich oraz zasad współdziałania bibliotek publicznych w wykonywaniu tej obsługi (Dz.U. Nr 111, poz. 1238); Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 19 grudnia 2006 r. w sprawie rozciągnięcia przepisów ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej na działalność kulturalną prowadzoną przez jednostki organizacyjne podległe lub nadzorowane przez Ministra Obrony Narodowej (Dz.U. Nr 247, poz. 1807); **kościelnych** – Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. 1998 r. Nr 51, poz. 318); Ustawa z dnia 5 kwietnia 2006 r. o finansowaniu Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej „Ignatianum” w Krakowie z budżetu państwa (Dz.U. Nr 94, poz. 650); Ustawa z dnia 5 kwietnia 2006 r. o finansowaniu Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu z budżetu państwa (Dz.U. Nr 94, poz. 649); Ustawa z dnia 5 kwietnia 2006 r. o finansowaniu Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie z budżetu państwa (Dz.U. Nr 94, poz. 648); **innych** – Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 26 września 2000 r. w sprawie zasad organizacji obsługi bibliotecznej w zakładach opieki zdrowotnej oraz zasad współdziałania bibliotek publicznych w wykonywaniu tej obsługi (Dz.U. Nr 91, poz. 1014); Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 13 listopada 2012 r. w sprawie zasad organizacji obsługi bibliotecznej w domach pomocy społecznej oraz zasad współdziałania bibliotek publicznych w wykonywaniu tej obsługi (Dz.U., poz. 1291); Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracyjnych z dnia 17 sierpnia 2012 r. w sprawie zasad organizacji obsługi bibliotecznej w jednostkach organizacyjnych podległych Ministrowi Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz zasad współdziałania bibliotek publicznych w wykonywaniu tej obsługi (Dz.U., poz. 984).

15 Tekst jednolity Dz.U., poz. 642.

16 Dz.U. Nr 110, poz. 721 z późn. zm.

17 Dz.U. Nr 152, poz. 722.

B. Akty prawne normujące życie społeczne w Polsce (np. ustawy wprowadzające reformy administracyjne i samorządowe, reformę oświatową, dotyczące finansów publicznych)¹⁸ oraz regulujące poszczególne jego dziedziny (np. ustawa o prawie autorskim, ochronie danych osobowych)¹⁹.

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach określa ogólne ramy organizacji i funkcjonowania bibliotek w Polsce (publicznych, naukowych, szkolnych i pedagogicznych, fachowych i zakładowych, a także obsługujących specjalne grupy użytkowników) oraz zasady funkcjonowania ogólnokrajowej sieci bibliotecznej. W 2012 r. znowelizowano ustawę o bibliotekach w związku z nowelizacją ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, która wprowadziła zapisy umożliwiające łączenie bibliotek publicznych z innymi instytucjami kultury²⁰. Drugą ustawą zmieniającą sytuację pracowników bibliotek jest ustawa deregulująca zawody, w tym zawód bibliotekarza, w Polsce²¹.

-
- 18 *Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym* (Dz.U. Nr 16, poz. 95); *Ustawa z dnia 17 maja 1990 r. o podziale zadań i kompetencji określonych w ustawach szczególnych pomiędzy organy gminy a organy administracji rządowej oraz o zmianie niektórych ustaw* (Dz.U. Nr 34, poz. 198); *Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie wojewódzkim* (Dz.U. Nr 91, poz. 576); *Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym* (Dz.U. Nr 91, poz. 578); *Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej – w związku z reformą ustrojową państwa* (Dz.U. Nr 106, poz. 668); *Ustawa z dnia 13 października 1998 r. Przepisy wprowadzające ustawy reformujące administrację publiczną* (Dz.U. nr 133, poz. 872); *Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych* (Dz.U. Nr 157, poz. 1240; brzmienie od 1 stycznia 2014 r. Dz.U. 2013, poz. 885); *Ustawa z dnia 29 lipca 1992 r. o grach i zakładach wzajemnych* (Dz.U. z 2004 r. Nr 4, poz. 27 z późn. zm.); *Ustawa z dnia 19 listopada 1999 r. Prawo działalności gospodarczej* (Dz.U. Nr 101, poz. 1178 z późn. zm.); *Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju* (Dz.U. Nr 227, poz. 1658).
- 19 *Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych* (Dz.U. Nr 24, poz. 83, z późn. zm.); *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz.U. Nr 162, poz. 1568); *Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych* (tekst jednolity: Dz.U. z 2002 r., Nr 101, poz. 926 z późn. zm.); *Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej* (Dz.U. Nr 112, poz. 1198); *Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o ochronie baz danych* (Dz.U. Nr 128, poz. 1402); *Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. prawo zamówień publicznych* (Dz.U. 2013, poz. 907 tekst ujednolicony); *Ustawa z dnia 11 października 2002 r. o normalizacji* (Dz.U. Nr 169, poz. 1386); *Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług* (Dz.U. Nr 54, poz. 535); *Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach* (Dz.U. 2006 Nr 97, poz. 673 tekst jednolity); *Ustawa z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim* (Dz.U. Nr 90, poz. 999 z późn. zm.); *Ustawa z dnia 29 czerwca 1995 r. o statystyce publicznej* (Dz.U. Nr 88, poz. 439 z późn. zm.); *Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie* (Dz.U. Nr 96, poz. 873).
- 20 *Ustawa z dnia 31 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej* (Dz.U. Nr 207, poz. 1230). Zapisy obowiązują od 1 października 2012 r.
- 21 *Ustawa z dnia 13 czerwca 2013 r. o zmianie ustaw regulujących wykonywanie niektórych zawodów* (Dz.U. poz. 829, art. 7).

II. Biblioteki samorządowe

Współczesne biblioteki samorządowe pełnią role instytucji:

- lokalnych, ściśle związanych ze środowiskiem i realizujących zadania odpowiadające potrzebom jego członków, co nakłada na nie obowiązek stałej obserwacji zmian demograficznych, społecznych, kulturowych zachodzących w środowisku,
- upowszechniających wiedzę, dających dostęp do informacji, nowych technologii,
- oferujących bezpłatne usługi skierowane do wszystkich grup społecznych niezależnie od wieku, poziomu wykształcenia, zainteresowań, dysfunkcji, usuwających bariery w dostępie do wiedzy i informacji.

W tym celu współczesne biblioteki samorządowe gromadzą i udostępniają zbiory (z zastosowaniem nowoczesnych technologii) oraz usprawniają własną organizację.

1. Biblioteki publiczne

Sieć bibliotek publicznych w Polsce dostosowana jest do podziału administracyjnego kraju. Tworzą ją trzy poziomy powstałe po reformie samorządowej (przeprowadzonej dwuetapowo w 1990 i 1999 r.). W wyniku zmian podziału administracyjnego samorządowa sieć bibliotek publicznych uległa wewnętrznemu zróżnicowaniu: zmniejszyła się liczba bibliotek wojewódzkich z 49 do 18 (zwiększył się ich rejon oddziaływania), reaktywowano biblioteki powiatowe (pośredni poziom w strukturze bibliotek). Silnemu zróżnicowaniu (m.in. pod względem wielkości i jakości zbiorów, dostępu do nowych technologii) uległy biblioteki gmin miejskich i wiejskich. Między bibliotekami publicznymi, pozostającymi w ogólnokrajowej sieci bibliotecznej, nie istnieją relacje organizacyjne, utrzymują się więzi funkcjonalne. Ustawa o bibliotekach do bibliotek publicznych zalicza również Bibliotekę Narodową (omówiona w rozdziale: Biblioteki naukowe).

Biblioteki publiczne wyróżnia spośród innych typów bibliotek:

- powszechność działania – dostępne dla wszystkich, niezależnie od wieku, poziomu wykształcenia, zamożności i miejsca zamieszkania;
- otwartość – w sensie przenośnym (światopoglądowym) – na nowe media, ale także potraktowana w sensie dosłownym, jako dogodność godzin otwarcia, czy też brak barier architektonicznych w lokalach bibliotecznych;
- uniwersalność zbiorów – zarówno pod względem treściowym, ale także formalnym, biblioteki tworzą kolekcje z uwzględnieniem różnorodnych nośników, posiadają zbiory tradycyjne, książkowe, ale także publikacje elektroniczne, multimedialne, zasoby internetowe;
- bezpłatność działania – podstawowy zakres usług oferowanych przez biblioteki publiczne jest bezpłatny, są to instytucje niekomercyjne, opłaty (jeśli są) mają na celu pokrycie usług dodatkowych;
- szeroka i ścisła współpraca ze środowiskiem lokalnym i ponadlokalnym.

Sieć

Liczba bibliotek i filii bibliotecznych w 2012 r. – 8182 (w 2011 r. – 8290, spadek o 108 placówek, tj. 1,3% stanu sieci).

Liczba punktów bibliotecznych w 2012 r. – 1280 (w 2011 r. – 1369, spadek o 89, tj. 6,5%).

Liczba mieszkańców przypadających na 1 placówkę w 2012 r. – 4710 (w 2011 r. – 4649, wzrost o 61, tj. 1,3%).

W 2012 r. sieć bibliotek publicznych obejmowała 8182 placówki (w tym 2610 bibliotek głównych i 5572 filie biblioteczne). Uzupełniało ją 1280 punktów bibliotecznych, które z uwagi na liczbę i rozmieszczenie mają obecnie marginalne znaczenie w obsłudze czytelników. W miastach stan sieci w stosunku do 2011 r. zmniejszył się o 1,3%, na wsi o 1,6%. Placówki biblioteczne koncentrują się głównie w środowiskach wiejskich i małomiejskich – 65,9% spośród bibliotek i filii, 62,7% punktów bibliotecznych. Systematyczny ubytek w sieci (głównie filii) nie ma znaczącego wpływu na obniżanie jakości pracy bibliotek i dostępu do zasobów (nowości, komputeryzacja, digitalizacja)²².

Tabela 2. Sieć bibliotek publicznych w latach 2000–2012

Wyszczególnienie	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012
Biblioteki i filie ogółem	8 915	8 783	8 653	8 542	8 420	8 342	8 182
w tym na wsi (%)	5 874 65,9	5 839 66,5	5 744 66,4	5 658 66,2	5 526 65,6	5 512 66,1	5 391 65,9
Punkty biblioteczne ogółem	2 457	1 973	1 811	1 670	1 555	1 437	1 280
w tym na wsi (%)	1 717 69,9	1 370 69,4	1 209 66,8	1 100 65,9	1 014 65,2	922 64,2	802 62,7

Struktura finansowania bibliotek publicznych

Przychody (w zł) bibliotek na 100 mieszkańców w 2012 r. – 3207 zł 28 gr (w 2011 r. – 3162 zł 44 gr).

22 W raporcie z europejskich badań opinii użytkowników bibliotek publicznych, uczestniczących w programach wspierania bibliotek finansowanych przez Fundację B. i M. Gatesów, podano szacunkowe dane o liczbie ponad 65 tys. bibliotek publicznych w całej UE. Spośród 17 krajów biorących udział w badaniach, pod względem liczby bibliotek w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców, najgęstsza sieć w 2012 r. dysponowały: Czechy, Bułgaria, Litwa, Łotwa – powyżej 4 placówek. Polska plasuje się na drugim miejscu z liczbą blisko 3 placówek na 10 tys. mieszkańców (liczonych łącznie z punktami bibliotecznymi). Najwięcej krajów, bo 7 (w tym Francja, Włochy, Niemcy, Finlandia, Belgia) dysponuje blisko 2 placówkami na taką samą liczbę mieszkańców. Mniej niż 1 placówkę na 10 tys. mieszkańców odnotowano między innymi w Wielkiej Brytanii, Danii, Portugalii, Hiszpanii, Holandii. Quick i inni, tamże, s.14.

Wydatki na materiały biblioteczne w 2012 r. łącznie (zakup zbiorów + prenumerata + licencje) – 87 666 909 zł (w 2011 r. – 79 912 385 zł, wzrost o 7 754 524 zł, tj. 9,7%).

Wydatki na zbiory biblioteczne (w zł) na 100 mieszkańców w 2012 r. – 227 zł 51 gr (w 2011 r. – 207 zł 36 gr, wzrost o 20 zł 15 gr, tj. o 9,7%).

Podstawę budżetów bibliotek stanowi dotacja organizatora, udział innych podmiotów jest niewielki. Dotacje resortu kultury oraz z innych podmiotów publicznych mają charakter celowy i stanowią uzupełnienie (wspomaganie) dotacji organizatora.

Według danych zebranych w 2012 r. przez GUS struktura finansowania bibliotek publicznych nie uległa większym zmianom w porównaniu z rokiem poprzednim.

Tabela 3. Struktura finansowania w 2012 r.

Struktura finansowania	Odsetek
Dotacje organizatora	91,64
Dotacje z innych źródeł	4,45
Środki wypracowane	2,34
Pozostałe	1,57

Udział środków wydatkowanych w 2012 r. na materiały biblioteczne (w tym zakup książek, prenumeratę czasopism, opłaty licencyjne) stanowił 6,9% budżetów bibliotek (przychodów).

Zbiory i zakup nowości wydawniczych

Stan

Stan księgozbioru w 2012 r. – 131 616 458 wol. (w 2011 r. – 132 534 240 wol., mniej o 917 782 wol., tj. 0,7%).

Stan pozostałych zbiorów nieelektronicznych w 2012 r. – 4 917 805 jedn. inw. (w 2011 r. – 4 789 483).

Stan zbiorów elektronicznych (na nośnikach fizycznych) w 2012 r. – 182 015 jedn. inw. (w 2011 r. – 248 214).

Zbiory licencjonowane w 2012 r. – 11 304 tytuły (w 2011 r. – 14 937).

Woluminy na 100 mieszkańców w 2012 r. – 342 wol. (w 2011 r. – 344).

W 2012 r. zbiory bibliotek publicznych liczyły ponad 131,6 mln wol. książek i czasopism oprawnych oraz 5,1 mln jedn. inw. zbiorów specjalnych (tzn. pozostałych zbiorów nieelektronicznych oraz zbiorów elektronicznych na nośnikach fizycznych).

Przeciętna wielkość księgozbioru przypadającego na jedną bibliotekę lub filię w 2012 r. wynosiła 16 086 wol., w mieście – 28 245 wol., na wsi – 9791 wol.

Mimo wzrostu nakładów na zakup książek zmniejsza się nieznacznie zasobność księgozbiorów, przede wszystkim w bibliotekach wiejskich, co przy wzroście zasobów w bibliotekach miejskich nie sprzyja niwelowaniu dysproporcji między dostępem czytelników z obu środowisk do wiedzy i informacji. Z drugiej strony, kształtowanie

księgozbiorów wiejskich (selekcja przy wpływie nowości na odpowiednim poziomie) jest niezbędna dla ich unowocześniania, eliminowania pozycji starych, zaczytanych, nieaktualnych.

Rośnie wielkość zbiorów specjalnych gromadzonych głównie w środowiskach miejskich, w których dokumenty elektroniczne stanowią marginalną część. W ostatnich dwóch latach GUS rozpoczął rejestrację licencjonowanych zbiorów. Zbiory specjalne są zatem coraz bardziej zróżnicowane i ich gromadzenie zgodne jest z potrzebami użytkowników.

Wzrost zakupów do bibliotek publicznych wpływa na atrakcyjność zbiorów, z drugiej strony istnieje możliwość systematycznej selekcji bez uszczerbku dla zasobów.

Tabela 4. Zbiory w bibliotekach publicznych (w tys. jedn. inw. i w %) w latach 2000–2012; woluminy na 100 mieszkańców*

Wyszczególnienie	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012
Zbiory ogółem	139 798,2	138 659,3	138 772,4	139 965,4	139 956,6	138 072,0	136 716,3
w tym na wsi	56 419,2	56 231,2	55 619,4	55 780,4	55 018,7	54 077,6	52 894,3
%	40,4	40,6	40,1	39,9	39,3	39,2	38,7
Księgozbiór ogółem	135 764,9	134 627,4	134 455,4	135 498,9	135 262,6	133 248,6	131 616,5
w tym na wsi	56 352,3	56 166,2	55 558,0	55 710,5	54 943,3	53 994,7	52 785,1
(%)	41,5	41,7	41,3	41,1	40,6	40,5	40,1
Woluminy na 100 mieszkańców ogółem	351	352	352	355	355	349	342
w tym na wsi	382	383	378	378	370	362	347
Zbiory specjalne ogółem	4 033,3	4 031,9	4 317,0	4 466,5	4 694,0	4 823,4	5 099,8
w tym na wsi	67,0	64,9	61,5	69,9	75,4	82,9	109,2
(%)	1,7	1,6	1,4	1,6	1,6	1,7	2,1

* Bez prenumeraty i licencji.

Zasoby te uzupełniało ponad 11,3 tys. tytułów licencjonowanych e-książek, e-czasopism i baz danych oraz 479 359 obiektów materiałów zdigitalizowanych przez biblioteki. Większość z nich dostępna była w bibliotekach miejskich, tylko niecałe 300 tytułów licencjonowanych (2,6%) i 8,5 tys. materiałów zdigitalizowanych (1,8%) oferowały biblioteki wiejskie.

Zakup

Liczba zakupionych książek w 2012 r. – 2 996 206 wol. (w 2011 r. – 2 780 333 wol., wzrost o 215 873 wol., tj. 7,8%).

Liczba zakupionych pozostałych zbiorów w 2012 r. – 127 282 jedn. inw. (w 2011 r. – 128 249 jedn. inw.).

Wydatki na materiały biblioteczne w 2012 r. łącznie (zakup zbiorów + prenumerata + licencje) – 87 666 909 zł (w 2011 r. – 79 912 385 zł, wzrost o 7 754 524 zł, tj. 9,7%).

Wydatki na zbiory biblioteczne na 100 mieszkańców w 2012 r. – 227 zł 51 gr (w 2011 r. – 207 zł 36 gr, wzrost o 20 zł 15 gr).

Wydatki na zbiory na 1 czytelnika w 2012 r. – 13 zł 55 gr (w 2011 r. – 12 zł 35 gr).

Zakup książek w wol. na 100 mieszkańców w 2012 r. – 7,8 wol. (w 2011 r. – 7,2 wol., wzrost o 0,6).

Wydatki na książki w 2012 r. – 73 253 893 zł (w 2011 r. – 64 622 016 zł, wzrost o 8 631 877 zł, tj. 13,4%).

Wydatki na zakup książek na 1 czytelnika w 2012 r. – 11 zł 32 gr (w 2011 r. – 9 zł 99 gr).

W 2003 r. zakup do bibliotek publicznych osiągnął najniższą rejestrowaną w statystyce GUS wartość – 5,1 wol. na 100 mieszkańców. W 2004 r. nastąpiła poprawa – wzrost do 6,6 wol. na 100 mieszkańców, w 2005 r. – 9,0 wol., a w 2008 – 9,6 wol. Wzrost zakupu załamał się w 2010 r. (7,1 wol. na 100 mieszkańców), ponownie wzrósł w 2012 r. do wartości 7,8 wol.

Wyłączenie zakupów spod procedury przetargowej, które nastąpiło w 2014 r., umożliwi lepsze planowanie zakupów przez cały rok, racjonalne wykorzystanie środków, zakupy będą mogły być realizowane z funduszy pozostających w budżetach jednostek samorządu terytorialnego w końcu roku.

Tabela 5. Zakup zbiorów (w tys. jedn. inw.) oraz wskaźnik zakupu w wol. na 100 mieszkańców w latach 2000–2012

Wyszczególnienie	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012
Liczba zakupionych książek	2 116,2	1 991,7	2 522,4	3 499,4	3 674,7	2 711,3	2 996,2
w tym na wsi	774,2	727,2	919,0	1 365,2	1 440,0	1 057,9	1 235,1
Wskaźnik zakupu książek (w wol.) na 100 mieszkańców	5,5	5,2	6,6	9,2	9,6	7,1	7,8
w tym na wsi	5,2	5,0	6,3	9,3	9,7	7,1	8,1
Liczba zakupionych zbiorów specjalnych	71,6	67,4	68,7	82,3	99,2	111,7	116,0
w tym na wsi	1,6	1,1	4,3	2,3	3,3	5,0	9,8

Wydatki na zbiory

Wydatki na zakup zbiorów między 2000 a 2012 r. powiększyły się o ponad 36 mln zł (36 019 190 zł), tj. o 88,9%, między 2011 a 2012 r. o 8290,6 tys. zł (tj. o 12,1%). Podobny wzrost nakładów w latach 2000–2012 dotyczył wydatków na książki (88,3%), podwoił się z nawiązką w przypadku zbiorów specjalnych (103,5%).

Struktura wydatków na zakup od lat pozostaje na podobnym poziomie, 95,7% stanowią zakupy książek (99,3% na wsi). Zbiory specjalne kupowane są do bibliotek sporadycznie, w 2012 r. ich zakup stanowił 4,3% ogółu, w bibliotekach wiejskich 0,7%.

Tabela 6. Wydatki (w zł) na zakup zbiorów (książek i zbiorów specjalnych) w latach 2000–2012

Wyszczególnienie	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012
Ogółem	40 528 914	41 618 815	54 357 204	72 455 176	79 630 248	62 833 182	76 548 104
w tym wieś	11 805 446	13 053 577	17 403 368	24 840 689	27 105 085	21 456 984	30 624 519
Książki	38 909 060	39 926 760	52 203 164	69 724 382	75 925 326	59 179 588	73 253 893
w tym wieś	11 736 602	12 987 493	17 307 304	24 747 831	27 002 526	21 304 814	30 405 135
Zbiory specjalne	1 619 854	1 692 055	2 154 040	2 730 794	3 704 922	3 653 594	3 294 211
w tym wieś	68 844	66 084	96 064	92 858	102 559	152 170	219 384

Struktura środków przeznaczonych na zakup książek ilustruje zasadę, iż dominujący wkład w zadanie ma organizator, natomiast resort kultury uzupełnia środki o dotację celową. Wskaźniki z poszczególnych lat pokazują jeszcze jedną zależność – wielkość dofinansowania ministerialnego wpływa na wysokość dotacji organizatora.

Tabela 7. Źródła zakupu w latach 2004–2012

Lata	Źródła finansowania zakupu książek i zbiorów specjalnych			
	organizator		MKiDN	
	w zł	w %	w zł	w %
2004	44 357 204	81,6	10 000 000	18,4
2006	43 955 176	60,7	28 500 000	39,3
2008	51 130 248	64,2	28 500 000	35,8
2010	52 833 182	84,1	10 000 000	15,9
2012	56 548 104	73,9	20 000 000	26,1

Czynnikiem hamującym wzrost zasobów bibliotek, oprócz wielkości nakładów na zakup, jest cena książki. W analizowanym okresie zwiększały się wydatki na zakup książek na 1 mieszkańca, także wydatki w przeliczeniu na 1 czytelnika, co wskazywałoby na pozyskiwanie większych środków przez biblioteki. Bariery w zwiększaniu zakupów okazała się cena zakupu książki do biblioteki, która w analizowanym okresie wzrosła o 33,0%.

Tabela 8. Wydatki na zakupy książek w latach 2000–2012

Lata	Wydatki na zakup książek na 1 mieszkańca w zł	Wydatki na zakup książek na 1 czytelnika	Średnia kwota wydatkowana przez biblioteki na zakup 1 książki
2000	1 zł 00 gr	5 zł 26 gr	18 zł 39 gr
2002	1 zł 04 gr	5 zł 31 gr	20 zł 04 gr
2004	1 zł 37 gr	6 zł 95 gr	20 zł 70 gr
2006	1 zł 83 gr	9 zł 93 gr	19 zł 92 gr
2008	1 zł 99 gr	11 zł 63 gr	20 zł 66 gr
2010	1 zł 55 gr miasto – 1 zł 63 gr wieś – 1 zł 43 gr	9 zł 10 gr miasto – 7 zł 82 gr wieś – 12 zł 85 gr	21 zł 83 gr miasto – 22 zł 91 gr wieś – 20 zł 14 gr
2012	1 zł 90 gr miasto – 1 zł 84 gr wieś – 2 zł 00 gr	11 zł 32 gr miasto – 8 zł 86 gr wieś – 18 zł 61 gr	24 zł 45 gr miasto – 24 zł 33 gr wieś – 24 zł 62 gr

Analiza zakupów nowości dla bibliotek publicznych obejmuje, obok zakupów książek i zbiorów specjalnych, także prenumeratę czasopism. Wartość prenumeraty czasopism do bibliotek publicznych rosła do 2010 r., w następnym badanym okresie spadła. Charakterystyczne, iż przy wzroście wartości zakupu spadała liczba kupowanych czasopism, co świadczyć może, podobnie jak w przypadku książek, iż czynnikiem hamującym wzrost jest cena.

Tabela 9. Wartość prenumeraty czasopism (w tys. zł) w latach 2000–2012

Wyszczególnienie	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012
Wydatki na prenumeratę czasopism (w tys.)	8 914,6	11 405,3	10 742,6	9 935,5	10 668,5	11 195,0	10 207,5
w tym na wsi	2 394,6	3 262,8	3 066,6	2 723,4	2 830,1	3 367,5	3 083,3

Od 2011 r. w statystykach GUS opisujących zakupy do bibliotek publicznych uwzględnia się coraz ważniejsze w zasobach np. bazy, licencje. Bez wyposażenia w nie biblioteki nie mogą w pełni realizować wielu usług informacyjnych, tymczasem w 2012 r. ich wartość wynosiła 911 280 zł (w tym na wsi – 49 871 zł) na ogólną kwotę 87 667 tys. zł wydatków na materiały biblioteczne. Stanowiło to 1% ogółu wydatków na ten cel.

Czytelnicy

Liczba czytelników zarejestrowanych w 2012 r. – 6 469 653 (w 2011 r. – 6 468 123, wzrost o 1530 osób).

Czytelnicy na 100 mieszkańców w 2012 r. – 16,8 (bez zmian w stosunku do 2011 r.).

W 2012 r. z usług bibliotek publicznych korzystał prawie co szósty statystyczny Polak (16,8%).

Tabela 10. Czytelnicy w bibliotekach publicznych w latach 2000–2012 w przekroju miasto–wieś

Lata	Liczba czytelników			Czytelnicy na 100 mieszkańców		
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
2000	7 391 555	5 478 827	1 912 728	19,1	22,9	13,0
2002	7 508 579	5 573 761	1 934 818	19,6	23,6	13,2
2004	7 508 511	5 582 170	1 926 341	19,7	23,8	13,1
2006	7 023 259	5 187 835	1 835 424	18,4	22,2	12,4
2008	6 529 954	4 822 816	1 707 138	17,1	20,7	11,5
2010	6 501 933	4 843 948	1 657 985	17,0	20,8	11,1
2012	6 469 653	4 835 792	1 633 861	16,8	20,7	10,8

W bibliotekach publicznych zmienia się struktura użytkowników. W 2012 r. obserwuje się dalsze zmniejszanie udziału czytelników młodych (grupa do 24 roku życia to 50,9% ogółu), którzy w 2000 r. stanowili ponad 70%, w 2002 r. – 68,1%, rośnie natomiast w rocznikach starszych (powyżej 24 lat – 49,1% w 2012 r.), najwięcej 25–44 (w 2002 r. – 19,0%, w 2012 r. – 26,7%) i powyżej 60 lat (odpowiednio: 4,3%; 8,6%).

Tabela 11. Struktura czytelników wg wieku w latach 2000, 2007–2012

Czytelnicy w % ogółem		
Lata	do 24 lat	powyżej 24 lat
2000	70,3	29,7
↓	↓	↓
2007	60,4	39,5
2008	58,7	41,3
2009	56,9	43,1
2010	54,9	45,1
2011	52,9	47,1
2012	50,9	49,1

W grupie najmłodszych czytelników bibliotek publicznych, do 15 roku życia, dominują dzieci od 6 do 12 lat (13,5%), grupa od 13 do 15 lat to 8,9%, najmłodszy, do 5 lat, stanowią 2,4%.

Tabela 12. Struktura czytelników do 15 lat w 2012 r.

Liczba/odsetek czytelników w 2012 r. ogółem	Struktura czytelników do 15 lat		
	do 5 lat	6 – 12 lat	13 – 15 lat
6 469 653	156 408	875 806	577 972
%	2,4	13,5	8,9

Szczegółowe dane dotyczące czytelników wśród najmłodszych korzystających z bibliotek publicznych (kategorie: do 5 lat, 6 – 12, 13 – 15 lat), zbierane pierwszy raz w 2012 r., ilustrują bardzo ciekawe zjawisko. Mimo obserwowanego spadku korzystania dzieci i młodzieży do lat 15 z bibliotek publicznych, zaznacza się duży zasięg ich oddziaływania. Jeśli zestawimy liczbę czytelników trzech najmłodszych kategorii wieku do ogółu ludności Polski w tych przedziałach, to okazuje się, iż 48,9% młodzieży w wieku 13–15 lat korzysta z bibliotek publicznych, 34,2% w wieku 6 – 12 lat, 6,4% do 5 lat. O ile najmłodszy korzystają z bibliotek publicznych sporadycznie, uczniowie szkół podstawowych są częstszymi ich użytkownikami (co trzeci), jednak najczęściej są to gimnazjaliści (co drugi). Zmienia się nie tylko poziom korzystania najmłodszych z bibliotek publicznych, ale także ich oczekiwania, bowiem młodzi czytelnicy coraz częściej korzystają z zasobów internetowych. Choć wskaźniki te mogą budzić pewien niedosyt należy pamiętać, że dzieci i młodzież w tym wieku są głównie użytkownikami bibliotek szkolnych.

Utrzymywanie się tendencji zwiększania udziału osób powyżej 24 roku życia wśród ogółu czytających w dużym stopniu wynika ze zmian demograficznych zachodzących w społeczeństwie polskim; sprzyja temu utrzymywanie się niżej demograficznego oraz naturalny proces starzenia się społeczeństwa (według danych GUS w 2012 r. w Polsce ok. 17,8%²³ populacji to osoby w wieku 60 lat i powyżej). Wzrasta liczba osób w kategorii 45–60 lat w stosunku do ogółu Polaków (w 2002 r. – 21,2%, w 2012 – 22,3%) i powyżej 60 lat (odpowiednio: 16,2%; 19,4%).

Ważną rolę w kształtowaniu populacji czytelników bibliotek publicznych odgrywają także coraz wyższe aspiracje edukacyjne społeczeństwa oraz wyraźne przesuwanie się okresu kształcenia na starsze roczniki (dzięki m.in. zwiększonym możliwościom w tym zakresie), a także konieczność wielokrotnego przekwalifikowania się w trakcie kariery zawodowej. Procesy te wpływają na liczbę korzystających z bibliotek publicznych w wieku 25 – 44 lata (wzrost z 13,3% korzystających w 2002 r. do 14,7% w 2012 r.).

23 *Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym. Stan w dniu 30 VI 2012 r.* [dokument elektroniczny]. <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/stan-i-struktura-ludnosc-i-raz-ruch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-w-2012-r-stan-w-dniu-31-XII-2012-r-6,11.html> [Dostęp: 2.04.2014 r.].

Zjawiska, o których mowa, nie zmieniają jednak faktu, że prawie 3/4 czytelników bibliotek publicznych to mieszkańcy miast (w 1999 r. – 73,3%, w 2012 r. – 74,7%).

Komputeryzacja bibliotek publicznych

Odsetek bibliotek użytkujących komputery w 2012 r. – 90,2% (w 2011 r. – 88,1%).

Odsetek bibliotek oferujących komputery z dostępem do Internetu dla czytelników w 2012 r. – 82,1% (w 2011 r. – 79,4%).

Liczba komputerów na 1 placówkę w 2012 r. – 5,0 (w 2011 r. – 4,7).

Stan i wyposażenie

Na koniec 2012 r. spośród 8182 bibliotek publicznych i filii 7384 placówki były wyposażone w komputery (90,2%)²⁴. W miastach komputery użytkowało 94,9% bibliotek (ponad dwukrotny wzrost w stosunku do 2004 r.), na wsi postęp był ponad trzykrotny (z 26,6% do 87,8%). Komputery posiadają i używają przede wszystkim biblioteki główne, tj. 2586 bibliotek spośród 2610 funkcjonujących w 2012 r. (99,1%). Filie biblioteczne skomputeryzowane są w mniejszym stopniu: 4798 spośród 5572 (86,1%), w 2004 r. była to tylko 1/5 funkcjonujących placówek.

Tabela 13. Odsetek i wielkość bibliotek i filii wyposażonych w komputery w latach 2004–2012

Lata	Odsetek bibliotek i filii wyposażonych w komputery				
	ogółem	w przekroju miasto–wieś		w układzie biblioteka–filia	
		miasto	wieś	biblioteka	filie
2004	34,5	50,0	26,6	68,4	19,5
2008	67,2	81,5	59,7	94,9	54,7
2010	83,3	91,6	79,0	98,6	76,3
2011	88,1	93,5	85,3	99,0	83,1
2012	90,2	94,9	87,8	99,1	86,1

W ostatnim roku w sprzęt wzbogacane były przede wszystkim biblioteki wiejskie i filialne, nadal z ograniczonymi zasobami sprzętu. Można sądzić, że placówki dotychczas nieobjęte komputeryzacją, to najstarsze ogniwa w sieci bibliotek publicznych, które ze względów finansowych, kadrowych lub mentalnych nie podjęły próby zmierzenia się z ich unowocześnieniem.

²⁴ Od 2004 r., kiedy w ramach badań GUS rozpoczęto systematyczną obserwację komputeryzacji bibliotek, nastąpił skok we wdrażaniu technologii teleinformatycznych (w tym okresie odsetek placówek bibliotecznych wyposażonych w komputery wzrósł z 34,5% do 90,2%).

Tabela 14. Liczba komputerów przypadająca na placówkę w latach 2004–2012

Lata	Liczba komputerów przypadająca na placówkę				
	ogółem	w przekroju miasto–wieś		w układzie biblioteka–filia	
		miasto	wieś	biblioteka	filie
2004	1,5	3,1	0,7	3,8	0,4
2008	3,5	6,4	1,9	7,7	1,6
2010	4,2	7,6	2,5	8,7	2,1
2011	4,7	8,3	2,9	9,5	2,5
2012	5,0	8,7	3,1	9,9	2,7

Dostęp do Internetu

Dla większości użytkowników komputery w bibliotece to terminale dostępu do sieci, co potwierdzają raporty realizowane na potrzeby PRB²⁵. Dostęp do Internetu jest dla nich alternatywą dla tradycyjnego księgozbioru (jego atrakcyjność wynika m.in. z aktualności źródła, szybkości, łatwości przeszukiwania), ale także działań związanych z aktywnością społeczną, zawodową czy osobistą. Służy do komunikacji (poczta elektroniczna, komunikatory, np. GG, Skype, portale społecznościowe, np. Facebook, Twitter), edukacji i nauki (dostęp do informacji, e-learning) oraz rozrywki i spędzania wolnego czasu (np. gry komputerowe), ale także rozwijania hobby, działań związanych z uczestnictwem w kulturze²⁶. Biblioteki powinny być oczywistymi miejscami powszechnego, bezpłatnego dostępu do Internetu.

25 *Co robimy na komputerach w bibliotece i co z tego mamy?* [tryb dostępu]: http://www.biblioteki.org/repository/PLIKI/DOKUMENTY/RAPORTY/09_co_robimy_na_komputerach_w_bibliotece_raport_PRB.pdf; *Po co Polakom biblioteki? Raport po trzech latach działania Programu Rozwoju Bibliotek* [tryb dostępu]: http://www.biblioteki.org/repository/PLIKI/DOKUMENTY/RAPORTY/RAPORT_PO_CO_POLAKOM_BIBLIOTEKI_www.pdf.

26 Jak czytamy w raporcie z europejskich badań opinii użytkowników bibliotek publicznych uczestniczących w programach wspierania bibliotek finansowanych przez Fundację B. i M. Gatesów, Polska została zaliczona (obok Portugalii i Bułgarii) do jednej z pięciu grup użytkowników bibliotek publicznych, którzy przy niskim poziomie korzystania w nich z Internetu, szczególnie wysoko ocenili tę usługę. Korzystający z komputerów i Internetu użytkownicy bibliotek publicznych uczestniczących w PRB i badani w 2012 r. za najważniejsze powody korzystania z komputerów i Internetu w bibliotekach uznali w kolejności: bezpłatny dostęp, brak innego dostępu do komputera, szybszy Internet niż w domu lub w pracy, możliwość pracy lub przebywania z przyjaciółmi lub innymi ludźmi, pomoc ze strony pracowników biblioteki oraz lepszy sprzęt i oprogramowanie niż w domu lub w pracy. Quick i inni, tamże.

Tabela 15. Odsetek bibliotek i filii z dostępem do Internetu w latach 2004–2012

Lata	Odsetek bibliotek i filii z dostępem do Internetu				
	ogółem	w przekroju miasto–wieś		w układzie biblioteka–filia	
		miasto	wieś	biblioteka	filie
2004	b.d.*	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
2008	59,8	75,8	51,3	92,1	45,2
2010	79,0	89,4	73,6	97,2	70,7
2011	85,9	92,3	82,6	98,5	80,1
2012	88,3	b.d.	b.d.	98,4	83,5

* Za 2004 r. dysponujemy informacją o liczbie komputerów z dostępem do Internetu – 72,4% .

W 2012 r. 7223 biblioteki i filie miały dostęp do Internetu (88,3% wszystkich placówek). 6715 (82,1%) placówek oferowało czytelnikom korzystanie z komputerów podłączonych do Internetu. W 2012 r. dostęp do Internetu posiadały przede wszystkim biblioteki macierzyste (główne) – 2569 (98,4%), a 2461 bibliotek udostępniało go czytelnikom (94,3%). Mniej korzystnie przedstawiała się sytuacja w filiach bibliotecznych, 4654 (83,5%) z nich posiadały łącza internetowe, a w 4254 (76,3%) komputery były podłączone do Internetu i dostępne dla czytelników.

W 2012 r. 46,3% bibliotek publicznych korzystało z szybkiego łącza internetowego, w bibliotekach miejskich szerokopasmowy dostęp do Internetu oferowało 61,9% placówek, na wsi – 38,2%. Poziom wykorzystania szerokopasmowego dostępu do Internetu jest efektem wprowadzenia programów wspierających internetyzację bibliotek publicznych, m.in. Orange (TP S.A.). Na podobnym poziomie w miastach i na wsi użytkownicy bibliotek publicznych mogli korzystać z Internetu bezprzewodowego oraz dostępu do gniazda internetowego.

Tabela 16. Odsetek bibliotek i filii z dostępem do Internetu dla czytelników w latach 2004–2012

Lata	Odsetek bibliotek i filii z dostępem do Internetu dla czytelników				
	ogółem	w przekroju miasto–wieś		w układzie biblioteka–filia	
		miasto	wieś	biblioteka	filie
2004	b.d.*	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
2008	54,5	68,8	47,1	87,9	39,6
2010	72,7	82,4	67,7	93,2	63,4
2011	79,4	84,8	76,6	94,1	72,7
2012	82,1	b.d.	b.d.	94,3	76,3

* Za 2004 r. dysponujemy informacją o liczbie komputerów z dostępem do Internetu (52,4% dostępnych dla czytelników).

Tabela 17. Odsetek bibliotek umożliwiających dostęp do Internetu bezprzewodowego oraz dostęp do gniazda internetowego w 2012 r.

Wyszczególnienie	Odsetek bibliotek umożliwiających			
	podłączenie własnego komputera użytkownika	dostęp do gniazda internetowego	korzystanie z Internetu bezprzewodowego	korzystanie z Internetu szerokopasmowego
Ogółem	41,8	22,4	38,7	46,3
Miasto	47,5	18,3	34,0	61,9
Wieś	38,9	24,4	41,0	38,2

Automatyzacja procesów bibliotecznych

Automatyzacja procesów bibliotecznych jest związana z wdrażaniem komputerowych programów bibliotecznych, które umożliwiają rozwój usług elektronicznych, tj. wprowadzanie katalogów dostępnych on-line, zdalną obsługę konta przez użytkowników bibliotek (np. sprawdzenie stanu konta, składania zamówień, rezerwacji na wypożyczenia materiałów bibliotecznych itp.). W 2004 r. 1/3 bibliotek i filii bibliotecznych użytkowała program biblioteczny, w 2012 r. 57,8%, tj. 64% użytkujących komputery, w miastach 79,8% (84,0% posiadających komputery), na wsi 46,4% bibliotek (52,8% korzystających z komputerów).

Dominującymi bibliotecznymi programami komputerowymi obecnymi w bibliotekach publicznych są SOWA i MAK.

Tabela 18. Odsetek bibliotek i filii użytkujących programy biblioteczne w latach 2004–2012

Lata	Odsetek bibliotek i filii użytkujących programy biblioteczne				
	ogółem	w przekroju miasto–wieś		w układzie biblioteka–filia	
		miasto	wieś	biblioteka	filie
2004	34,5	50,0	26,6	b.d.	b.d.
2008	39,8	62,8	27,7	b.d.	b.d.
2010	47,7	72,7	35,0	b.d.	b.d.
2011	52,9	76,2	41,0	74,8	42,9
2012	57,8	79,8	46,4	77,5	48,5

Dane GUS dotyczące zakresu e-usług wprowadzanych przez biblioteki publiczne świadczą o niskim stopniu wdrażania poszczególnych modułów komputerowych programów bibliotecznych. Spośród 8182 bibliotek i filii zarejestrowanych w 2012 r. 4060 (49,6%) określiło odsetek zbiorów opracowanych komputerowo, w tym 1621 (19,8%) placówek na poziomie 76–100%. Katalogi on-line posiadało 36,5% bibliotek publicznych, 68,2% bibliotek i filii funkcjonujących w miastach, 20,1% – na wsi.

Możliwość np. zdalnej rezerwacji materiałów bibliotecznych była dostępna w 15,9% placówek (w mieście – w 33,3%; na wsi – 6,8%). Na podobnym poziomie dostępna była usługa składania przez sieć zamówień na książki lub inne zbiory, czy też przedłużania terminu ich zwrotu.

Tabela 19. Odsetek bibliotek i filii bibliotecznych oferujących e-usługi w 2012 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	Miasto	Wieś
Katalog on-line	36,5	68,2	20,1
Możliwość zdalnego składania zamówień na materiały biblioteczne	15,4	30,0	7,8
Możliwość zdalnej rezerwacji materiałów bibliotecznych do wypożyczenia	15,9	33,3	6,8
Możliwość zdalnego przedłużania terminów zwrotów materiałów bibliotecznych	14,0	28,5	6,5
Elektroniczne (e-mail/sms) powiadamianie o terminach zwrotu materiałów bibliotecznych	16,8	35,2	7,2

Z pozostałych usług elektronicznych tylko interaktywne usługi informacyjne (komunikatory, czat) oraz profile na portalach społecznościowych były obecne w ok. 15–20% bibliotek, pozostałe są dopiero wprowadzane.

Tabela 20. Odsetek bibliotek i filii bibliotecznych oferujących e-usługi w 2012 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	Miasto	Wieś
Zdalny dostęp do licencjonowanych zasobów elektronicznych, spoza sieci instytucji	7,7	14,8	4,0
Interaktywne usługi informacyjne (komunikatory, czat itp.)	15,3	16,6	14,7
Elektroniczne kursy, szkolenia biblioteczne (e-learning)	11,2	15,4	9,0
Blogi biblioteczne, kanał RSS (wiadomości, ogłoszenia, wydarzenia w bibliotece)	10,8	19,6	6,2
Formularze zapytań do bibliotekarza	8,4	16,8	4,0
Forum dyskusyjne, księga gości	5,0	8,2	3,3
Profile na portalach społecznościowych	18,5	27,7	13,7

Biblioteki publiczne biorą coraz większy udział w tworzeniu (współtworzeniu) bibliotek cyfrowych, baz danych, jest to jednak domena bibliotek regionalnych i współpracujących z nimi bibliotek powiatowych. W 2012 r. wprowadziły one do obiegu czytelniczego 136 463 zdigitalizowane dokumenty.

Tabela 21. Biblioteki, które tworzą (współtworzą) bibliotekę cyfrową, bazy danych w 2012 r.

Wyszczególnienie		
Odsetek w stosunku do liczby bibliotek głównych	bazy danych	43,6
	bibliotekę cyfrową	3,5
Liczba	baz danych	393 998
	obiektów włączonych w danym roku (dotyczy bibliotek cyfrowych)	136 463

Biblioteki publiczne digitalizują i udostępniają w bibliotekach cyfrowych przede wszystkim tytuły regionalne, które są niejednokrotnie jedynymi egzemplarzami w zbiorach krajowych. Są to druki ulotne, czasopisma i gazety regionalne, stare druki, materiały archiwalne, mapy, kroniki, grafika, fotogramy, fotografie, pocztówki, muzyka, materiały dydaktyczne i edukacyjne, prace doktorskie dotyczące regionu itp. Większość bibliotek cyfrowych tworzonych przez biblioteki publiczne rozpoczyna cyfrowy rozwój swoich kolekcji.

W 2012 r. bazy danych tworzyła blisko połowa bibliotek macierzystych (43,6%), natomiast bibliotekę cyfrową tworzyło lub współtworzyło 3,5%. Ponieważ tworzenie platform cyfrowych najczęściej przekracza możliwości finansowe, organizacyjne i techniczne jednej instytucji, większość bibliotek cyfrowych to przedsięwzięcia wielu bibliotek różnych sieci, muzeów i instytucji połączonych w konsorcja. Centralną biblioteką cyfrową kraju jest CBN Polona, portal, który udostępnia w sieci zbiory Biblioteki Narodowej, pozwala na powszechne otwarcie dla czytelników skarbcza i magazynów BN oraz prezentowanie zbiorów innych instytucji kultury. Znacząca część bibliotek w Polsce współpracuje ze sobą tworząc Federację Bibliotek Cyfrowych, czyli jedną wirtualną (rozproszoną) bibliotekę, zrzeszającą zarówno biblioteki cyfrowe instytucjonalne, jak i regionalne. Obecnie prawie każdy z regionów kraju ma odpowiednik w postaci biblioteki cyfrowej. Jedne z pierwszych inicjatyw to działająca od 2002 r. Wielkopolska BC oraz od 2005 r. Kujawsko-Pomorska BC i Zielonogórska BC. W kolejnych latach powstawały: Małopolska BC, Podlaska BC, Śląska BC, Mazowiecka BC, Świętokrzyska BC, Biblioteka Cyfrowa – Regionalia Ziemi Łódzkiej, Podkarpacka BC, Bałtycka BC, Zachodniopomorska BC „Pomerania”, Opolska BC, Cyfrowy Dolny Śląsk. Powstają także samodzielne projekty bibliotek sieci publicznej, na które często pozyskiwane są środki ze źródeł zewnętrznych (m.in. z MKiDN), a ich zasób ma charakter lokalny. Należą do nich np. Bialska BC, BC Książnicy Stargardzkiej, Kolbuszowska BC, Nowohucka BC, Sanocka BC, Elbląska BC, Radomska BC, CB Ziemi Sieradzkiej, Chełmska BC, Iławska BC, Inowrocławska BC, Kędzierzyńsko-Kozielska BC, Krośnieńska BC, Płocka BC, Tarnobrzaska BC, Tarnowska BC, Gdańska BC, BC WBP w Lublinie.

W ramach tych działań od 2011 r. biblioteki publiczne realizowały np. projekt Cyfrowe Archiwa Tradycji Lokalnej²⁷, którego celem jest ratowanie źródeł

27 Realizowany przez Fundację Ośrodka KARTA w ramach Programu Rozwoju Bibliotek.

historycznych i tworzenie archiwów lokalnej historii. Oznacza to pozyskiwanie, gromadzenie i digitalizację materiałów źródłowych (dzienników, pamiętników, listów, kronik, zdjęć, dokumentów osobistych, nagrań relacji świadków historii) oraz udostępnianie ich w bibliotekach. W pierwszym roku w projekcie wzięło udział 60 bibliotek, czego efektem jest ponad 6 tysięcy zdigitalizowanych i upowszechnionych materiałów archiwalnych. W 2012 r. do programu przystąpiło kolejnych 50 bibliotek²⁸.

Dostępność bibliotek i ich usług

Co roku ok. 1% placówek bibliotecznych jest wyłączonych z obsługi użytkowników, co ogranicza dostępność usług bibliotecznych. Przyczyny ich zawieszania są różne, np. remonty, problemy lokalowe, kadrowe. Większość po pokonaniu trudności wraca do sieci, choć zdarzają się likwidacje lub kilkuletni stan zawieszenia. W 2012 r. takich placówek zarejestrowano 100 (1,2% stanu).

Ponad połowa bibliotek publicznych i ich filii w 2012 r. była czynna 5 dni w tygodniu (55,6%), blisko 15% (14,6%) – 6 dni, dla co piątej placówki (17,4%) tydzień pracy liczył do 3 dni (w tym 1,3% – 1 dzień). Prawie 1/4 placówek bibliotecznych funkcjonuje w soboty (1926 – 23,8%), 0,6% w niedziele (47).

Biblioteki publiczne w 2012 r. były dostępne dla czytelników przeciętnie 4,6 dnia w ciągu zwykłego tygodnia pracy, a przeciętna liczba godzin otwarcia to 32 godz. tygodniowo, z tego po godz. 16 – 6 godz.

Najliczniejsza grupa bibliotek (38,1%) była czynna od 31 do 40 godz. tygodniowo, 25,8% do 20 godz. tygodniowo (w tym 3% do 10 godz.), powyżej 60 godz. 2,3%.

Tabela 22. Godziny otwarcia bibliotek publicznych w ciągu tygodnia w 2012 r.

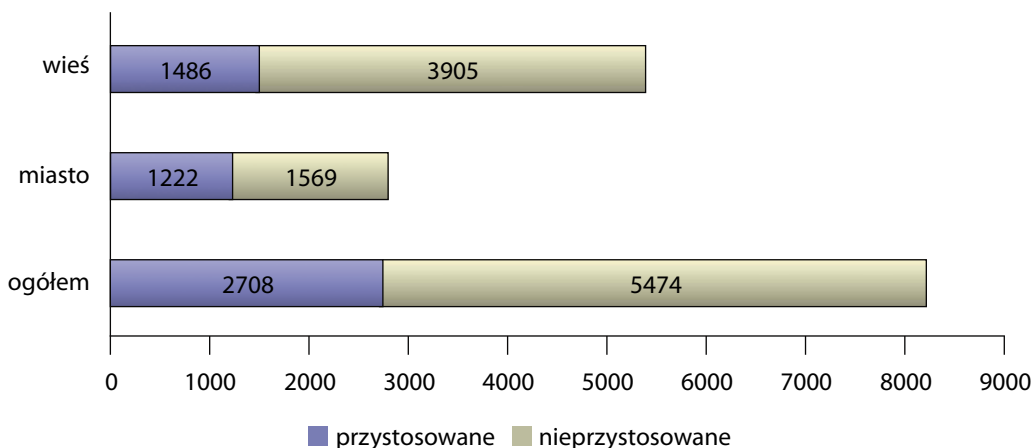
Wyszczególnienie	Biblioteki i filie – czynne ogółem	Otwarte w tygodniu dla czytelników						
		1–10 godz.	11–20 godz.	21–30 godz.	31–40 godz.	41–50 godz.	51–60 godz.	powyżej 60 godz.
Ogółem	8 082	245	1 839	1 328	3 079	1 043	363	185
%	100	3,0	22,8	16,4	38,1	12,9	4,5	2,3
Miasto	2 766	13	160	472	1 151	664	225	81
%	100	0,5	5,8	17,1	41,6	24,0	8,1	2,9
Wieś	5 316	232	1 679	856	1 928	379	138	104
%	100	4,4	31,6	16,1	36,3	7,1	2,6	2,0

Wyraźnie poprawia się dostępność bibliotek dla osób z dysfunkcją ruchu. W roku 2012 ponad 1/3 lokali bibliotecznych (33,1%, w mieście – 43,8%, wieś – 27,6%) była

28 http://www.archiwa.org/as_aktualnosci.php?aktualnosc=3.

przystosowana do obsługi grup specjalnych użytkowników. 31,6% dysponowała podjazdami dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich; w miastach – 41,9%, na wsi – 26,3%. 17,2% placówek posiadała udogodnienia wewnątrz budynku, w mieście blisko 1/4 (24,5%), na wsi – 13,4%.

Wykres 3. Obiekty/lokale biblioteczne przystosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych

Udogodnienia dla osób niewidzących i słabowidzących posiadało 2,3% placówek bibliotecznych funkcjonujących w 2012 r.

Kadra

Pracownicy działalności podstawowej w 2012 r. – 17 964 osoby (w 2011 r. – 18 158 osób, spadek o 194).

Odsetek pracowników działalności podstawowej z przygotowaniem bibliotekarskim w 2012 r. – 71,5% (w 2011 r. – 71,1%).

Odsetek pracowników działalności podstawowej z wykształceniem wyższym bibliotekarskim w 2012 r. – 41,9% (w 2011 r. – 40,8%).

W 2012 r. w bibliotekach publicznych zatrudnionych było 23 348 osób, w tym blisko 18 tys. pracowników działalności podstawowej oraz ponad 5 tys. pracowników administracji, obsługi technicznej i porządkowej. 1/3 pracowników zatrudniona była w bibliotekach wiejskich (ogółem – 32,6%, działalności podstawowej – 35,2%).

76,3% pracowników działalności podstawowej pracowało na pełnych etatach, blisko 90% (89,9%) w miastach, na wsi zaledwie połowa (51,2%). Biblioteki gminne to często biblioteki jednoosobowe, w ich filiach zatrudniane są osoby na części etatu.

Przeciętnie na jedną bibliotekę publiczną w Polsce przypadało 2,2 pracownika działalności podstawowej, w mieście było to 4,2, na wsi – 1,2.

Na początku lat 90. pracownicy bibliotek publicznych z kwalifikacjami bibliotekarskimi stanowili mniej niż połowę ogółu (47%), w roku 2012 ich udział przekroczył 2/3 populacji (71,5%), w tym 41,9% stanowili bibliotekarze z wyższym (łącznie z licencjatem) wykształceniem zawodowym. Wyrażna poprawa kompetencji zawodowych jest jednak udziałem przede wszystkim pracowników bibliotek miejskich (76,3%). W bibliotekach wiejskich pracownicy z kwalifikacjami bibliotekarskimi stanowili 62,9% zatrudnionych, w tym z wyższymi – 29,2%, a 33,7% to bibliotekarze ze średnim przygotowaniem zawodowym. Należy jednak podkreślić fakt, iż nadal prawie 28,5% bibliotekarzy nie posiada przygotowania zawodowego (w miastach – 23,7%, na wsi – 37,1%).

Tabela 23. Pracownicy zatrudnieni w bibliotekach publicznych w 2012 r.

Wyszczególnienie	Liczba pracowników							
	ogółem	działalności podstawowej					w tym pozostali	administracji, obsługi technicznej i porządkowej
		ogółem	w tym na stanowiskach bibliotekarskich			średnim		
			razem	w tym z wykształceniem bibliotekarskim				
				wyższym	średnim			
		razem	w tym z tytułem licencjata					
Ogółem	23 348	17 964	16 160	7 528	1 110	5 324	1 804	5 384
Miasto	15 741	11 634	10 500	5 681	664	3 190	1 134	4 107
Wieś	7 607	6 330	5 660	1 847	446	2 134	670	1 277

W 2012 r. pracownicy bibliotek publicznych (niezależnie od zajmowanego stanowiska) brali udział 31 255 razy w doskonaleniu zawodowym (przeznaczili na te działania 366 036 godz.). Statystycznie pracownik biblioteki publicznej w ciągu roku brał udział w ponad jednej (1,3) jakiegokolwiek formie doskonalenia zawodowego i przeznaczył na nią 15,7 godz.

Infrastruktura biblioteczna

Powierzchnia użytkowa w 2012 r. – 1 014 603 m² (w 2011 r. – 1 097 444 m², spadek o 82 841 m²).

Miejsca dla czytelników w 2012 r. – 113 706 (w 2011 r. – 113 124, wzrost o 582).

Zdecydowana większość placówek bibliotecznych w Polsce (88,8%) prowadzi swoją działalność w lokalach usytuowanych w budynkach współużytkowanych z innymi instytucjami, pozostałe (11,2%) funkcjonują w samodzielnych obiektach.

W 2012 r. biblioteki publiczne dysponowały 1 014 603 m² powierzchni użytkowej. Na jedną placówkę biblioteczną przypadało przeciętnie około 124,0 m² (w mieście to 233,2 m², na wsi ponad trzykrotnie mniej – 67,5 m²).

Biblioteki publiczne w 2012 r. dysponowały 113 706 miejscami dla czytelników (w mieście – 56 994, na wsi 56 712). Niecałe 2% (1,7) z nich była dostosowana do potrzeb osób niepełnosprawnych (w mieście – 2,1%, na wsi – 1,3%).

Tabela 24. Powierzchnia użytkowa i miejsca do korzystania ze zbiorów w bibliotekach publicznych w latach 2010 i 2012

2010				2012			
powierzchnia użytkowa (w m ²)		miejsca do korzystania ze zbiorów		powierzchnia użytkowa (w m ²)		miejsca do korzystania ze zbiorów	
ogółem	wieś	ogółem	wieś	ogółem	wieś	ogółem	wieś
987 928	356 077	110 416	56 083	1 014 603	363 765	113 706	56 712

Wykorzystanie zbiorów

Wypożyczenia na zewnątrz (księgozbioru i zbiorów specjalnych) – 125 721 945 jedn. inw. (w 2011 r. – 124 058 298 jedn. inw., wzrost o 1 663 647); wypożyczenia na zewnątrz na 100 mieszkańców w 2012 r. – 326 jedn. inw. (w 2011 r. – 322 jedn. inw.).

Udostępnienia na miejscu – 24 760 003 jedn. inw. (w 2011 r. – 26 136 498 jedn. inw., mniej o 1 376 495); udostępnienia na 100 mieszkańców w 2012 r. – 64 jedn. inw. (w 2011 r. – 68 jedn. inw.).

Podstawową formą korzystania z bibliotek publicznych jest wypożyczenie zbiorów do domu. W 2012 r. stanowiły one ponad 83,5% ogółu wykorzystanych zbiorów (w 2011 r. – 82,6%). Natomiast 16,5% to korzystanie z nich na miejscu (w 2011 r. – 17,4%) – ich liczba w ostatnich latach uległa wyraźnemu zmniejszeniu.

Użytkownicy bibliotek publicznych sięgają przede wszystkim po książki drukowane – 86,5% wszystkich udostępnień, tj. wypożyczeń na zewnątrz i udostępnień na miejscu (w 2011 r. – 85,9%) oraz czasopisma (10,6%, w 2011 r. – 11,3%). Pozostałe 2,9% udostępnień stanowiły inne zbiory (w 2011 r. na tym samym poziomie), w tym 2,3% materiały audiowizualne (w 2011 r. – 2,1%), dokumenty elektroniczne – 0,3% (bez zmian w stosunku do roku 2011).

Łącznie w 2012 r. wykorzystanie zbiorów nieznacznie wzrosło w porównaniu do roku poprzedniego. Udostępniono blisko 150,5 mln jedn. inw. (o 287 152 więcej niż rok wcześniej, tj. o 0,2%) księgozbioru oraz zbiorów specjalnych (na zewnątrz i na miejscu).

Tabela 25. Wykorzystanie zbiorów w bibliotekach publicznych w 2012 r.

Wykorzystanie zbiorów bibliotecznych w 2012 r.	Wypożyczenia na zewnątrz ogółem (jedn. inw.) i w %	Udostępnienia na miejscu ogółem (jedn. inw.) i w %
Ogółem	125 721 945	24 760 003
Książki %	117 918 374 93,8	12 189 847 49,2
Czasopisma %	4 093 242 3,3	11 926 718 48,2
Pozostałe zbiory nielektroniczne %	3 450 015 2,7	420 654 1,7
Zbiory elektroniczne na nośnikach %	260 314 0,2	222 784 0,9

Wśród wszystkich wypożyczeń na zewnątrz książki stanowiły blisko 94%, czasopiisma i pozostałe zbiory nielektroniczne po ok. 3%. W 2012 r. wypożyczono 125,7 mln jedn. inw. zbiorów (w 2011 r. – 124,1 mln jedn. inw.), więcej o 1 663 647 jedn. inw., tj. 1,3%.

W systemie prezencyjnym wykorzystywano zbiory biblioteczne, tj. książki i czasopisma na podobnym poziomie zainteresowania (49,2%, 48,2%), pozostałe zbiory łącznie to niecałe 3%. W 2012 r. udostępniono na miejscu 24,8 mln jedn. inw. zbiorów (w 2011 r. 26,1 mln jedn. inw.), mniej o 1 376 495 jedn. inw., tj. 5,3%.

Działalność upowszechnieniowa

Biblioteki publiczne prowadzą szeroką działalność upowszechniającą czytelnictwo i promującą książkę oraz inne źródła dostępu do informacji, popularyzujące wiedzę, szczególnie dotyczącą regionu. Organizują wiele spotkań literackich, działań edukacyjnych, wystaw itp. W 2012 r. było to ponad 396,6 tys. imprez dla blisko 6,8 mln osób. Połowa z nich miała charakter edukacyjny (49,0%), 1/5 to spotkania literackie, więcej niż co dziesiąta to wystawy.

Ważną pozycją w pracy bibliotek publicznych jest prowadzenie szkoleń dla ich użytkowników (np. lekcji bibliotecznych). W 2012 r. w 53,7 tys. szkoleń uczestniczyło ponad 825,6 tys. osób korzystających z bibliotek. W szkoleniach dla studentów bibliotekoznawstwa i bibliotekarzy z innych bibliotek (przeprowadzono ich ponad 4 tys.) wzięło udział 23 tys. osób.

Biblioteki publiczne zorganizowały również 800 konferencji, seminariów, w których uczestniczyło 32,7 tys. bibliotekarzy.

W 2012 r. w bibliotekach publicznych wydano 826 tytułów wydawnictw, 610 zwartych oraz 216 ciągłych (178 to wydawnictwa elektroniczne). Większość publikacji bibliotek publicznych związana jest z regionem.

Podsumowanie

Po latach wyraźnego regresu w funkcjonowaniu bibliotek publicznych, wynikającego między innymi ze zmian w otoczeniu społecznym, kulturowym i technologicznym bibliotek, z przeobrażeń w strukturze sieci, nowego sposobu zarządzania nimi i finansowania, nowych zasad współpracy w obrębie sieci (niezależność poszczególnych szczebli), w ostatnich latach w działalności bibliotek publicznych zaszły pozytywne zmiany dotyczące:

1. Stanu bibliotek:

- odbudowywane są zasoby książek, w ostatnich dwóch latach zakup książek (w wol.) wzrósł o 7,8%, a wartość zakupu o 13,4%,
- po dziewięciu latach spadku wypożyczeń na zewnątrz księgozbioru nastąpił ich wzrost o ponad 1% (o 1 609 632 wol.). Biorąc pod uwagę wszystkie typy zbiorów przyrost wypożyczeń na zewnątrz wyniósł 1,3%,
- po dziewięciu latach systematycznego spadku zasięgu czytelnictwa instytucjonalnego negatywne zjawisko zatrzymało się, w 2012 r. co szósty statystyczny Polak korzystał z usług bibliotek publicznych (16,8%),
- biblioteki publiczne stają się nowoczesnymi instytucjami, stopień ich skomputeryzowania sięga blisko 100%,
- biblioteki publiczne odpowiadają na potrzeby coraz większej liczby użytkowników, 1/3 lokali jest dostępna (dostosowana) dla osób z dysfunkcjami ruchu,
- modernizacji bibliotek dokonują ich pracownicy w 2/3 posiadający kwalifikacje zawodowe.

2. Aktywności i współpracy środowiskowej.

Nowy etap w rozwoju bibliotek wiąże się z działalnością wielu podmiotów na ich rzecz. Biblioteki mogą brać udział w wielu projektach, należą do nich m.in.:

Program Wieloletni Kultura + – jego celem jest modernizacja i budowa infrastruktury bibliotecznej oraz digitalizacja zasobów polskich muzeów, bibliotek i archiwów, w ramach dwóch priorytetów:

- „Biblioteka +. Infrastruktura bibliotek”, zarządzanym przez Instytut Książki (celem jest wspieranie remontu, przebudowy, rozbudowy i budowy obiektów bibliotek),
- „Digitalizacja”, zarządzanym przez Narodowy Instytut Audiowizualny (celem jest poszerzenie i ułatwienie dostępu do cyfrowych zasobów polskiego dziedzictwa kulturowego, poprzez digitalizację zbiorów i rozbudowę pracowni digitalizacyjnych).

Kontynuowane są działania nad rozwojem centralnego systemu komputerowego MAK+ umożliwiającym zarządzanie zbiorami bibliotecznymi, wymianę informacji o księgozbiorach i wypożyczeniach pomiędzy bibliotekami oraz zdalny dostęp do informacji poprzez Internet dla czytelników oraz wspieraniem komputeryzacji i internetyzacji bibliotek, szkoleniem bibliotekarzy w zakresie nowych kompetencji (działania realizowane przez Instytut Książki).

Zakup nowości wydawniczych do bibliotek – program realizowany od 2005 r., skierowany do wszystkich bibliotek publicznych, zarządzany przez Bibliotekę Narodową.

Program Rozwoju Bibliotek Fundacji Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego, który ma na celu wzmocnienie potencjału bibliotek publicznych funkcjonujących we wsiach i w małych miastach (gminach do 20 tys. mieszkańców) poprzez ułatwienie im dostępu do komputerów, Internetu i pozyskania nowych kompetencji (poprzez szeroko zakrojone szkolenia). Program rozpoczął się w 2009 r., dotychczas w dwóch edycjach Programu wzięły udział 3333 placówki biblioteczne.

Przykładem wspólnych inicjatyw instytucji rządowych, organizacji pozarządowych i sektora prywatnego wspierających biblioteki publiczne jest program **Biblioteki z Internetem TP**, którego celem jest ich internetyzacja oraz rozwój e-społeczeństwa w Polsce. Jest to wynik działań na rzecz internetyzacji bibliotek prowadzonych przez MKiDN i Instytut Książki – wykonawcy wieloletniego programu rządowego Biblioteka + oraz FRSI realizującej Program Rozwoju Bibliotek. Na mocy porozumienia Orange (TP S.A.) zapewnia podłączenie gminnych bibliotek publicznych do szerokopasmowego Internetu, nie obciążając ich kosztami z tytułu opłat instalacyjnych, aktywacyjnych oraz abonamentowych w czasie obowiązywania porozumienia.

Od 2014 r. wspomaganie państwa nabiera charakteru systemowego poprzez dedykowanie bibliotekom różnych projektów, dzięki wprowadzeniu Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa na lata 2014–2020, którego kwota określona została na 1 mld zł (650 mln zł to środki z budżetu państwa, 350 mln zł z samorządów).

Na poprawę wykorzystania bibliotek, odnotowaną po dziewięciu latach spadków, miały wpływ również działania medialne skierowane do różnych grup czytelników i nie czytelników. Popularne dzienniki, tygodniki, stacje telewizyjne i radiowe przywoływały tematy o książkach, a problemy czytelnictwa i bibliotek stały się jednym z obszarów debaty publicznej.

Problemy:

- **udostępnianie katalogów on-line** – komputeryzacja bibliotek jest w większości faktem dokonany, jednakże obejmuje stronę techniczną procesu. Biblioteki nie wdrażają komputerowych programów bibliotecznych, co uniemożliwia wprowadzanie nowych technologii i usług opartych na dostępie do sieci, m.in. podstawowej usługi – dostępu do katalogu on-line. Jedną z przyczyn takiej sytuacji jest skierowanie programów wspierających biblioteki na pozyskiwanie sprzętu, pomijane jest wdrażanie nowych technologii (np. oprogramowanie biblioteczne), niewystarczające w zakresie organizacji szkoleń bibliotekarzy, których celem byłoby podnoszenie ich kompetencji cyfrowych;
- **brak powszechnego wdrożenia nowych technologii** uniemożliwia zorganizowanie współpracy pomiędzy bibliotekami na terenie województwa, powiatu, np. w formie konsorcjów dla wspólnego udostępniania e-booków

- (literatura piękna, popularnonaukowa, naukowa, baza poradników do gier komputerowych) i czasopism na zasadzie wykupu licencji ze zniżką. W trzech województwach nie powstały konsorcja skupiające biblioteki publiczne ze względu na niski stopień wdrożenia komputeryzacji placówek, zbyt wysokiej ceny wykupu licencji. W pozostałych województwach rozwija się ten sposób współpracy bibliotek (przy różnym stopniu ich włączenia). Ze względu na coraz wyższe ceny dostępu do licencjonowanych zasobów, taka formuła jest jedynym sprawdzonym, np. w bibliotekach naukowych, wyjściem. Są też ważne problemy do rozwiązania w tej kwestii: wykupiona licencja ważna jest tylko rok, brak kompatybilności na niektóre urządzenia mobilne, skomplikowany system logowania dla czytelników, brak konkurencyjnej oferty wydawców (mały rynek);
- **zbiory** – zmniejsza się oferta książek dla specjalnych grup odbiorców, do tychczas najpopularniejsza seria to Wielkie Litery. Problemem jest też niewielki zakres tytułowy i tematyczny publikowanych książek, najczęściej jest to klasyka;
 - **czasopisma** – spadek zakupu czasopism do bibliotek publicznych jest utrwalającą się tendencją, co jest niekorzystne dla budowy kompetencji kulturowych Polaków, ale także prezentacji rynku czasopism dla potencjalnych czytelników. Wynika to z braku programów wspierających takie zakupy, braku możliwości wykupu licencji dostępu on-line z powodu ograniczeń teleinformatycznych bibliotek;
 - **obiekty** – biblioteki objęte dofinansowaniem z programów związanych z modernizacją infrastruktury zmieniają się, jednak dotyczy to zbyt małej ich grupy. Biblioteki działające w małych środowiskach mają rozbudowane zadania związane właśnie z ich środowiskową rolą, co wymaga odpowiedniego lokalu, atrakcyjnie zaaranżowanego. Tymczasem małe biblioteki nie mogą w większości korzystać z dofinansowania ze względu na wysokość wkładu własnego do programu. Postulaty bibliotekarzy dotyczą projektu zróżnicowania wkładu własnego do zadania, w zależności od wielkości i potencjału środowiska;
 - **system doskonalenia zawodowego** – doskonalenie zawodowe bibliotekarzy powinno być ujęte w system pozwalający na stałe podnoszenie wiedzy i kwalifikacji, ściśle powiązany z awansami. Problem ważny w sytuacji uznania zawodu bibliotekarza jako zawodu zderegulowanego;
 - **współpraca i opieka merytoryczna w obrębie sieci** – usamorządowanie bibliotek spowodowało rozluźnienie relacji między bibliotekami poszczególnych poziomów, poziom powiatowy nie spełnia swojego zadania. Nieuregulowana jest kwestia bibliotek, które na mocy znowelizowanej ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej mogą być włączone w struktury innych instytucji kultury. Nieuregulowana pozostaje również kwestia nadzoru merytorycznego wbp, pbp nad ośrodkami kultury, monitorowania działań na rzecz rozwoju czytelnictwa włączonej biblioteki.

Wskaźniki – biblioteki publiczne (N = 8182)

Budżet na 1 czytelnika	191,03 zł
Wydatki na zakup książek na 1 czytelnika	11,32 zł
Liczba wol. książek i czasopism na 1 czytelnika	20,3 wol.
Zakup książek na 1 czytelnika	0,5 wol.
Liczba czytelników na 1 pracownika	360
Powierzchnia biblioteki na 1 czytelnika	0,2 m ²
Wypożyczenia i udostępnienia (ogółem) na 1 czytelnika	23,3 jedn. inw.
Odwiedziny na 1 użytkownika	9,6
Wypożyczenia i udostępnienia na 1 pracownika	8 376,9 jedn. inw.
Księgozbiór na 1 placówkę	16 086 wol.
Liczba godzin otwarcia w ciągu tygodnia na 1 placówkę	32 godz.
Liczba godzin otwarcia w ciągu tygodnia na 1 placówkę po godz. 16	6 godz.
Odsetek placówek oferujących usługi elektroniczne	52%
Odsetek placówek udostępniających katalog on-line	36,5%
Odsetek placówek umożliwiających zdalne składanie zamówień na materiały biblioteczne	15,4%
Liczba komputerów na 1 placówkę	5,0

2. Biblioteki szkolne

Cele i zadania

Poza tradycyjnymi zadaniami realizowanymi przez biblioteki, jako specyficzne dla bibliotek szkolnych w dokumentach programowych MEN wymieniane jest również:

- rozbudzanie zainteresowań czytelniczych i informacyjnych uczniów,
- przysposabianie uczniów do samokształcenia, działania na rzecz przygotowania uczniów do korzystania z różnych źródeł informacji i korzystania z innych bibliotek,
- kształtowanie ich kultury czytelniczej i zaspokajanie potrzeb kulturalnych.

Ponadto:

- w nowej podstawie programowej kształcenia ogólnego zapisano, że dobrze wyposażona biblioteka szkolna z aktualizowanymi zbiorami ma wspomagać realizację wszystkich wyznaczonych w podstawie programowej celów, co oznacza, że:
- biblioteka szkolna jako integralna część szkoły uzupełnia jej proces dydaktyczny oraz wychowawczy. Wszystkie działania, które są w szkole podejmowane, powinny mieć odzwierciedlenie w zasobach biblioteki i mieć wsparcie nauczyciela bibliotekarza w ich realizacji.

Opracowanie zostało przygotowane na podstawie danych z Systemu Informacji Oświatowej według stanu na 30.09.2012 r.²⁹ i prezentuje:

- liczbę bibliotek szkolnych i strukturę w obrębie typów szkół,
- liczbę pomieszczeń bibliotecznych i ich powierzchnię,
- wielkość księgozbiorów z ograniczoną kategorią zbiorów specjalnych (książki mówione i inne materiały dydaktyczne nagrane na kasety audio, materiały dydaktyczne nagrane na kasety wideo, materiały dydaktyczne na nośnikach elektronicznych) oraz liczbę tytułów prenumerowanych dzienników i czasopism,
- liczbę komputerów w bibliotekach szkolnych udostępnianych uczniom (z dostępem do Internetu, z dostępem szerokopasmowym),
- liczbę nauczycieli bibliotekarzy.

Opis stanu bibliotek szkolnych (w szkołach dla dzieci i młodzieży, szkołach dla dorosłych i w ogólnokształcących szkołach artystycznych) będzie zawierał tylko podstawowe dane na poziomie ogółem.

Wszystkie szczegółowe analizy dotyczą bibliotek szkolnych w szkołach dla dzieci i młodzieży.

Niniejsze opracowanie jest pierwszą od wielu lat próbą opisaną dostępnych danych o bibliotekach szkolnych³⁰.

Dane dotyczące liczby bibliotek szkolnych są wykazywane:

- w odniesieniu do szkół, które posiadają bibliotekę (to jest rzeczywista liczba bibliotek szkolnych),

29 Dane, na podstawie których przygotowano opracowanie, pochodzą z tzw. starego SIO, który nie obejmuje: liczby użytkowników bibliotek szkolnych (uczniów, nauczycieli i innych), poziomu wypożyczeń (na zewnątrz i udostępniania na miejscu), struktury księgozbiorów (z podziałem np.: literatura piękna, lektury, literatura popularnonaukowa, podręczniki), poziomu zakupu nowości i źródeł ich finansowania (dotacja oświatowa, darowizny), wielkości i struktury ubytków, czasu pracy bibliotek szkolnych, liczby miejsc w czytelnich, liczby Internetowych Centrów Informacji Multimedialnej usytuowanych w bibliotekach szkolnych. Sytuacja w zakresie dostępu do danych ulegnie zmianie wraz z zakończeniem prac nad tzw. nowym SIO (prawdopodobnie od 2017 r.). W nowym systemie planowane jest uwzględnienie statystyki, np. o użytkownikach z podziałem na grupy wiekowe, rozbudowanej strukturze księgozbiorów. Pozostałe informacje o funkcjonowaniu bibliotek szkolnych (oprócz danych dotyczących skonstrum) znajdują się w statystykach bibliotek szkolnych i są przekazywane do organów prowadzących, co oznacza, że nie muszą być specjalnie generowane. Nie podlegają jednak gromadzeniu w celach analitycznych w skali całej Polski.

30 Trzy wcześniejsze raporty to: *Raport o stanie bibliotek resortu Oświaty i Wychowania*. Ministerstwo Oświaty i Wychowania, Departament Organizacji Badań i Prognoz Oświatowych, Rada ds. Bibliotek i Informacji. Rok szkolny 1977/78; *Stan bibliotek resortu Oświaty i Wychowania w 1986 r. i ich zadania na lata 1987–1990*. Ministerstwo Oświaty i Wychowania, Departament Organizacji Badań i Informacji Pedagogicznej, Warszawa, marzec 1987 r.; *Raport o sytuacji książki w Gdańsku. Biblioteki i czytelnictwo 2010–2011*, E. Piotrowska, S. Rosiek (red.) Fundacja Terytoria Książki, dokument elektroniczny www.gdansk.pl_46247.pdf (fragmenty o bibliotekach szkolnych).

- w odniesieniu do szkół, których uczniowie posiadają dostęp do biblioteki,
- w przypadku zespołów szkół, w których jest jedna biblioteka szkolna, SIO wykazuje tylko jedną ze szkół jako posiadającą bibliotekę szkolną, a pozostałe szkoły jako posiadające dostęp do biblioteki szkolnej. Od decyzji dyrektora placówki zależy, która szkoła jest wykazywana jako posiadająca bibliotekę szkolną.

Informacja o bibliotekach szkolnych jest uwzględniona obok danych o liczbie szkół w Polsce i liczbie uczących się w nich uczniów.

Liczba uczniów w szkole bywa niekiedy automatycznie traktowana przez nauczycieli bibliotekarzy jako liczba użytkowników biblioteki szkolnej. Jest to tłumaczone tym, że nawet jeśli uczeń nie wypożycza książek do domu, to ma możliwość korzystania z biblioteki podczas przerw, czy też na lekcjach prowadzonych w bibliotece. Zalecenia dotyczące efektywności pracy biblioteki szkolnej wyraźnie formułują konieczność dążenia do stuprocentowego jej zasięgu wśród uczniów. O tym, czy uczeń jest czytelnikiem biblioteki szkolnej powinno decydować przynajmniej jedno wypożyczenie w semestrze³¹.

Status prawny biblioteki szkolnej i nauczyciela bibliotekarza wyznaczają przepisy oświatowe oraz biblioteczne³² (porównaj s. 11 Raportu). Pozostałe regulacje to:

1. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół*. W Załącznikach Nr 2, 3, 4, 5, 5a i 5b do tego rozporządzenia odpowiednio w §10 znajdują się zapisy dotyczące szczegółowego określenia przez statut szkoły organizacji biblioteki szkolnej i zadań nauczyciela bibliotekarza, zgodnie z potrzebami danej szkoły.

2. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 lutego 2013 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych bibliotek pedagogicznych* wprowadziło przepis określający, że do zadań biblioteki pedagogicznej należy, między innymi, organizowanie i prowadzenie wspomagania bibliotek szkolnych, w tym w zakresie organizacji i zarządzania biblioteką szkolną.

Stan i dostępność bibliotek szkolnych w Polsce – dane ogółem³³:

- liczba bibliotek szkolnych ogółem – 20 363 w szkołach dla dzieci i młodzieży, w szkołach dla dorosłych i w ogólnokształcących szkołach artystycznych;
- liczba szkół – 34 270³⁴;
- liczba książek w bibliotekach szkolnych – 153 138 659 wol.;
- liczba uczniów w szkołach, w których funkcjonują biblioteki i w szkołach z dostępem do bibliotek – 4 689 182;
- liczba osób pełniących obowiązki nauczyciela bibliotekarza – 22 397;

31 B. Staniów: *Biblioteka szkolna dzisiaj*, SBP, Warszawa 2012, s. 209.

32 *Podstawy funkcjonowania bibliotek szkolnych* MEN, Departament Kształcenia Ogólnego i Wychowania 18.03.2012 r., druk niepublikowany.

33 Wszystkie dane zaprezentowane w raporcie pochodzą z Systemu Informacji Oświatowej i zostały przekazane Bibliotece Narodowej przez Departament Analiz i Prognoz MEN w styczniu 2014 r.

34 Bez szkół przy podmiotach leczniczych.

- średnia liczba książek na 1 bibliotekę szkolną – 7520,4 wol.;
- średnia liczba uczniów na 1 bibliotekę szkolną – 230,3;
- średnia liczba pomieszczeń na 1 bibliotekę – 1,3;
- średnia powierzchnia na 1 bibliotekę – 51,0 m²;
- średnia liczba tytułów prenumerowanych dzienników i czasopism na 1 bibliotekę – 4,5;
- średnia liczba komputerów użytkowanych przez uczniów w 1 bibliotece – 2,9;
- średnia liczba komputerów z dostępem do Internetu w 1 bibliotece – 2,8;
- średnia liczba komputerów z dostępem do szerokopasmowego Internetu w 1 bibliotece – 1,9.

W roku szkolnym 2012/2013 w Polsce działało ogółem 34 270 szkół, w tym 20 363 szkoły (59,4%) posiadały biblioteki szkolne, 7975 szkół (23,3%) umożliwiło swym uczniom dostęp do biblioteki, a 5932 (17,3%) nie posiadały ani biblioteki szkolnej, ani dostępu do biblioteki szkolnej.

Tabela 26. Liczba i odsetek szkół: z biblioteką/dostępem do bibliotek oraz bez bibliotek i dostępu do bibliotek w ramach jednostki złożonej w szkołach: dla dzieci i młodzieży, dla dorosłych, artystycznych

Szkoły wg kategorii uczniów	Liczba szkół ogółem	Szkoły posiadające biblioteki / dostęp do bibliotek					Szkoły nieposiadające bibliotek ani dostępu do bibliotek	
		ogółem (suma kolumn 3 + 5)	liczba bibliotek szkolnych (tzn. szkoły posiadające bibliotekę)		wyłącznie z dostępem do bibliotek			
			liczba	%	liczba	%	liczba	%
0	1	2	3	4	5	6	7	8
Ogółem*	34 270	28 338	20 363	59,4	7 975	23,3	5 932	17,3
Szkoły dla dzieci i młodzieży	28 107	26 057	19 713	70,1	6 344	22,6	2 050	7,3
Szkoły dla dorosłych	6 042	2 175	594	9,8	1 581	26,2	3 867	64,0
Ogólnokształcące szkoły artystyczne	121	106	56	46,3	50	41,3	15	12,4

* Bez szkół przy podmiotach leczniczych.

Brak bibliotek szkolnych i dostępu do nich dotyczy przede wszystkim szkół dla dorosłych – 3867 (64%) i tym samym utrudnia dostęp do książki grupie 412 867 ich uczniów (73,5%).

W szkołach dla dzieci i młodzieży brak biblioteki szkolnej i dostępu do biblioteki szkolnej obejmuje 2050 szkół (7,3% ogółu) i liczbę 153 325 uczniów (3,3% ogółu).

Problem utrudnionego kontaktu z książką i innymi źródłami informacji z powodu braku biblioteki szkolnej, we wszystkich kategoriach szkół, dotyczy 566 659 uczniów (10,8% uczniów ogółem), co pokazuje tabela poniżej.

Tabela 27. Liczba i odsetek uczniów w szkołach: z biblioteką /dostępem do bibliotek oraz bez bibliotek i dostępu do bibliotek w ramach jednostki złożonej w szkołach: dla dzieci i młodzieży, dla dorosłych, artystycznych

Szkoły wg kategorii uczniów	Liczba uczniów ogółem	Uczniowie w szkołach posiadających biblioteki /dostęp do bibliotek					Uczniowie w szkołach nieposiadających bibliotek ani dostępu do bibliotek	
		ogółem (suma kolumn 3+5)	uczniowie w szkołach z bibliotekami, tzn. w szkołach posiadających bibliotekę		uczniowie w szkołach wyłącznie z dostępem do bibliotek		liczba	%
			liczba	%	liczba	%		
0	1	2	3	4	5	6	7	8
Ogółem*	5 255 841	4 689 182	3 981 606	75,7	707 576	13,5	566 659	10,8
Szkoły dla dzieci i młodzieży	4 681 003	4 527 678	3 912 959	83,6	614 719	13,1	153 325	3,3
Szkoły dla dorosłych	562 072	149 205	61 127	10,8	88 078	15,7	412 867	73,5
Ogólnokształcące szkoły artystyczne	12 766	12 299	7 520	58,9	4 779	37,4	467	3,7

* Bez szkół przy podmiotach leczniczych.

Biblioteki w szkołach dla dzieci i młodzieży

A. Biblioteki szkolne a organizator

Dbalnością o obecność bibliotek szkolnych w szkołach oraz o dostęp uczniów do bibliotek szkolnych w sposób nierównomierny wykazują się organy prowadzące szkoły. Organami prowadzącymi wszystkie rodzaje szkół są w przeważającej większości jednostki samorządu terytorialnego, które finansują zadania oświatowe z subwencji otrzymywanej z budżetu państwa. Jednak w ostatnich latach mamy do czynienia z sytuacją przejmowania obowiązków prowadzenia szkół przez organizacje społeczne, stowarzyszenia oraz organizacje wyznaniowe. Jak podaje *Raport o stanie edukacji 2012*³⁵ od 2000 r. udziały podmiotów innych niż samorządy i administracja rządowa w prowadzeniu szkół wzrosły niemal trzykrotnie. Największy udział wśród

tych szkół mają placówki prowadzone przez organizacje społeczne i stowarzyszenia. W 2012 r. prowadziły one 1762 szkoły dla dzieci i młodzieży wszystkich typów, co stanowi 6,3% ogółu szkół. Ma to o tyle znaczenie, że te organy mogą swobodniej kształtować wielkość i strukturę zajęć ponad wymagane minimum, jak i nakłady na nie. W tym te, odnoszące się do zatrudnienia i wyposażenia. Potencjalnie dotyczy to może również organizacji pracy oraz zasobów bibliotek szkolnych. Jednak, jak pokazują dane zawarte w tabeli prezentującej liczbę szkół w odniesieniu do organów prowadzących, aż 28,8% szkół organizacji społecznych i stowarzyszeń nie posiada bibliotek szkolnych i nie zapewnia dostępu do nich. Stanowi to utrudnienie dla 25% uczniów uczących się w szkołach prowadzonych przez te organy, czyli dla 24 629 osób. Zaś organizacje wyznaniowe jako organizatorzy szkół nie zapewniają prawie w 1/3 swoich szkół kontaktu uczniów z książką i informacją w bibliotece szkolnej. Ten sam problem mają pozostali organizatorzy (osoby prywatne, spółki z o.o.), w szkołach których aż 34 054 uczniów (prawie 40%) nie ma zapewnionej możliwości dostępu do bibliotek szkolnych.

W roku 2012/2013 łącznie w Polsce 4,4% szkół było prowadzonych przez pozostałych organizatorów (1237 szkół dla dzieci i młodzieży). Prawie połowa tych szkół (48,3%) nie miała biblioteki szkolnej.

Tabela 28. Liczba szkół: z biblioteką/dostępem do bibliotek oraz bez bibliotek i dostępu do bibliotek w ramach jednostki złożonej w szkołach dla dzieci i młodzieży wg organu prowadzącego

Organ prowadzący	Liczba szkół ogółem	Szkoły posiadające biblioteki / dostęp do bibliotek			Szkoły bez bibliotek / dostępu do bibliotek	
		ogółem (suma kolumn 3 + 4)	liczba bibliotek szkolnych (tzn. szkoły posiadające bibliotekę)	wyłącznie z dostępem do bibliotek	liczba	%
Ogółem	28 107	26 057	19 713	6 344	2 050	7,3
Organy administracji rządowej	193	190	105	85	3	1,6
Jednostki samorządu terytorialnego	24 572	23 724	17 715	6 009	848	3,5
Organizacje społeczne i stowarzyszenia	1 762	1 254	1 131	123	508	28,8
Organizacje wyznaniowe	343	249	187	62	94	27,4
Pozostali organizatorzy	1 237	640	575	65	597	48,3

Tabela 29. Liczba uczniów w szkołach posiadających: biblioteki/dostęp do bibliotek oraz w szkołach bez biblioteki i bez dostępu do bibliotek w ramach jednostki złożonej w szkołach dla dzieci i młodzieży wg organu prowadzącego

Organ prowadzący	Liczba uczniów	W szkołach posiadających biblioteki/ dostęp do bibliotek			W szkołach bez bibliotek/ dostępu do bibliotek	
		ogółem (suma kolumn 3+4)	w szkołach posiadają- cych biblio- teki	w szkołach z dostępem do bibliotek	liczba	%
Ogółem	4 681 003	4 527 678	3 912 959	614 719	153 325	3,3
Organy administracji rządowej	18 094	17 752	14 129	3 623	342	1,9
Jednostki samorządu terytorialnego	4 438 507	4 351 118	3 757 834	593 284	87 389	2,0
Organizacje społeczne i stowarzyszenia	98 320	73 691	67 511	6 180	24 629	25,0
Organizacje wyznaniowe	40 203	33 292	26 170	7 122	6 911	17,2
Pozostali organizatorzy	85 879	51 825	47 315	4 510	34 054	39,7

Zestawienie w odsetkach daje możliwość porównań.

Tabela 30. Odsetek szkół oraz odsetek uczniów w szkołach posiadających: bibliotekę/dostęp do bibliotek, bibliotekę, tylko dostęp do bibliotek oraz w szkołach bez biblioteki i bez dostępu do bibliotek wg organu prowadzącego

Typ szkoły	Szkoły posiadające bibliotekę/dostęp do bibliotek		Szkoły posiadające bibliotekę		Szkoły posiadające tylko dostęp do bibliotek		Szkoły bez bibliotek/ bez dostępu do bibliotek	
	szkół (suma kol. 3+5)	uczniów (suma kol. 4+6)	szkół	uczniów	szkół	uczniów	szkół	uczniów
	0	1	2	3	4	5	6	7
Ogółem	92,7	96,7	70,1	83,6	22,6	13,1	7,3	3,3
Organy administracji rządowej	98,4	98,1	54,4	78,1	44,0	20,0	1,6	1,9
Jednostki samorządu terytorialnego	96,5	98,0	72,1	84,7	24,5	13,3	3,5	2,0
Organizacje społeczne i stowarzyszenia	71,2	75,0	64,2	68,7	7,0	6,3	28,8	25,0
Organizacje wyznaniowe	72,6	82,8	54,5	65,1	18,1	17,7	27,4	17,2
Pozostali organizatorzy	51,7	60,3	46,5	55,0	5,3	5,3	48,3	39,7

Powyższe zestawienie potwierdza, że zarówno organy administracji rządowej w 98,4%, jak i jednostki samorządu terytorialnego w 96,5% wywiązują się z ustawowego obowiązku zapewnienia dzieciom i młodzieży dostępu do biblioteki szkolnej. Problem braku biblioteki/dostępu do biblioteki dotyczy jednak 851 szkół obydwu wymienionych organizatorów i 87 731 uczących się w nich uczniów. Trzy pozostałe grupy organów prowadzących szkoły mają o wiele więcej do nadrobienia.

B. Dostępność bibliotek szkolnych

Brak biblioteki lub dostępu do biblioteki szkolnej w szkołach dla dzieci i młodzieży to zjawisko, które w nierównomiernym nasileniu dotyczy różnych typów szkół.

Tabela 31. Liczba szkół z biblioteką/dostępem do bibliotek oraz bez bibliotek i dostępu do bibliotek w ramach jednostki złożonej w szkołach dla dzieci i młodzieży wg typu szkoły

Typ szkół dla dzieci i młodzieży	Liczba szkół	Szkoły posiadające biblioteki/ dostęp do bibliotek					Szkoły bez bibliotek/ dostępu do bibliotek	
		ogółem (suma kol. 3+5)	liczba bibliotek szkolnych (tzn. szkoły posiadające bibliotekę)		wyłącznie z dostępem do bibliotek		liczba	%
			liczba	%	liczba	%		
0	1	2	3	4	5	6	7	8
Ogółem	28 107	26 057	19 713	70,1	6 344	22,6	2 050	7,3
Podstawowe	13 451	12 754	12 012	89,3	742	5,5	697	5,2
Gimnazja	7 285	6 572	4 276	58,7	2 296	31,5	713	9,8
Specjalne przysposabiające do pracy	461	398	29	6,3	369	80,0	63	13,7
Zasadnicze zawodowe	1 757	1 641	347	19,7	1 294	73,6	116	6,7
Licea ogólnokształcące	2 335	2 127	1 526	65,4	601	25,7	208	8,9
Licea ogólnokształcące uzupełniające	78	77	3	3,8	74	94,9	1	1,3
Licea profilowane	288	271	36	12,5	235	81,6	17	5,9
Technika	2 007	1 916	1 326	66,1	590	29,4	91	4,5
Technika uzupełniająca	75	73	3	4,0	70	93,3	2	2,7
Policealne	370	228	155	41,9	73	19,7	142	38,4

Gorszą sytuację w dostępie do książek i innych informacji w bibliotekach szkolnych mają zdecydowanie szkoły policealne, szkoły przysposabiające do pracy oraz w mniejszym stopniu gimnazja i licea ogólnokształcące.

Jak sytuacja ta przedstawia się w odniesieniu do liczby uczniów prezentuje tabela poniżej.

Tabela 32. Liczba uczniów w szkołach z biblioteką/dostępem do bibliotek oraz bez bibliotek i dostępu do bibliotek w ramach jednostki złożonej w szkołach dla dzieci i młodzieży wg typu szkoły

Uczniowie w typach szkół	Liczba uczniów	Uczniowie w szkołach posiadających biblioteki/ dostęp do bibliotek			Uczniowie w szkołach bez bibliotek/ dostępu do bibliotek	
		ogółem (suma kol. 3 + 4)	uczniowie w szkołach z biblioteką	uczniowie wyłącznie z dostępem do bibliotek	liczba	%
0	1	2	3	4	5	6
Ogółem	4 681 003	4 527 678	3 912 959	614 719	153 325	3,3
Podstawowe	2 160 647	2 103 099	2 028 284	74 815	57 548	2,7
Gimnazja	1 160 957	1 104 614	873 870	230 744	56 343	4,9
Specjalne przysposabiające do pracy	10 723	9 639	807	8 832	1 084	10,1
Zasadnicze zawodowe	197 184	189 338	58 835	130 503	7 846	4,0
Licea ogólnokształcące	578 474	566 082	496 919	69 163	12 392	2,1
Licea ogólnokształcące uzupełniające	1 116	1 091	36	1 055	25	2,2
Licea profilowane	14 747	14 248	2 290	11 958	499	3,4
Technika	520 769	513 374	430 147	83 227	7 395	1,4
Technika uzupełniająca	1 745	1 717	74	1 643	28	1,6
Policealne	34 641	24 476	2 1697	2 779	10 165	29,3

Odsetek uczniów zarówno w gimnazjach i liceach pozbawionych możliwości korzystania z biblioteki szkolnej wskazuje, że są to szkoły stosunkowo mniej liczne. Zestawienie zbiorcze, obrazujące odsetek szkół i uczniów z perspektywy posiadania biblioteki szkolnej we wszystkich typach szkół, przedstawione jest poniżej.

Tabela 33. Odsetek szkół oraz odsetek uczniów w szkołach posiadających: bibliotekę/dostęp do bibliotek, bibliotekę, tylko dostęp do bibliotek oraz w szkołach bez biblioteki i bez dostępu do bibliotek wg typu szkoły

Typ szkoły	Szkoły posiadające bibliotekę/dostęp do bibliotek		Szkoły posiadające bibliotekę		Szkoły posiadające tylko dostęp do bibliotek		Szkoły bez bibliotek / bez dostępu do bibliotek	
	szkół (suma kol. 3 + 5)	uczniów (suma kol. 4 + 6)	szkół	uczniów	szkół	uczniów	szkół	uczniów
0	1	2	3	4	5	6	7	8
Ogółem	92,7	96,7	70,1	83,6	22,6	13,1	7,3	3,3
Podstawowe	94,8	97,3	89,3	93,8	5,5	3,5	5,2	2,7
Gimnazja	90,2	95,1	58,7	75,3	31,5	19,8	9,8	4,9
Specjalne przysposabiające do pracy	86,3	89,9	6,3	7,5	80,0	82,4	13,7	10,1
Zasadnicze zawodowe	93,3	96,0	19,7	29,8	73,6	66,2	6,7	4,0
Licea ogólnokształcące	91,1	97,9	65,4	85,9	25,7	12,0	8,9	2,1
Licea ogólnokształcące uzupełniające	98,7	97,8	3,8	3,2	94,9	94,6	1,3	2,2
Licea profilowane	94,1	96,6	12,5	15,5	81,6	81,1	5,9	3,4
Technika	95,5	98,6	66,1	82,6	29,4	16,0	4,5	1,4
Technika uzupełniająca	97,3	98,4	4,0	4,2	93,3	94,2	2,7	1,6
Policealne	61,6	70,7	41,9	62,7	19,7	8,0	38,4	29,3

Należy zauważyć, że we wszystkich typach szkół dla dzieci i młodzieży (oprócz szkół specjalnych przysposabiających do pracy i szkół policealnych), tak odsetek szkół, jak i odsetek uczących się w nich uczniów, którzy mają zapewniony kontakt z książką i innymi źródłami informacji w bibliotekach szkolnych, wynosi powyżej 90%.

Jednak prawie co dziesiąte gimnazjum dla młodzieży i co jedenaste liceum dla młodzieży w Polsce pozbawione jest biblioteki i dostępu do biblioteki.

W przypadku gimnazjów dotyczy to 56 343 uczniów (4,9% ogółu gimnazjalistów w Polsce), a w przypadku liceów 12 392 uczniów (2,1% ogółu licealistów). Na łączną liczbę 153 325 uczniów w polskich szkołach pozbawionych możliwości kontaktu z książką w szkolnej bibliotece składają się jeszcze: 57 548 uczniów szkół podstawowych, 7846 uczniów zasadniczych szkół zawodowych, 7395 uczniów

techników i 10 165 uczniów szkół policealnych dla dzieci i młodzieży. Pozostała grupa 1636 uczniów to młodzież z: liceów profilowanych, liceów uzupełniających, techników uzupełniających oraz szkół specjalnych przysposabiających do pracy.

Tabela ilustrująca dostępność bibliotek szkolnych w odsetkach szkół i uczniów, wskazuje na jeszcze jeden fakt, który jest ważny z perspektywy funkcjonowania bibliotek szkolnych i jakości realizowanych przez nie zadań obsługi konkretnych grup uczniów. Chodzi o skalę zjawiska, w której szkoły mają wyłącznie dostęp do biblioteki. Ogółem w Polsce dotyczy to 6344 szkół (22,6%) i grupy 614 719 uczniów (13,1% wszystkich dzieci pobierających naukę w szkołach dla dzieci i młodzieży). W tej grupie najliczniejsze są zasadnicze szkoły zawodowe (73,6% ma wyłącznie dostęp do biblioteki) oraz gimnazja, które aż w 31,5% szkół mają tylko dostęp do biblioteki szkolnej (2296 szkół z 230 744 uczniami)³⁶.

W zestawieniu z danymi pokazującymi, że co dziesiąte gimnazjum jest pozbawione biblioteki szkolnej, należy wskazać generalnie na szczególnie niekorzystną sytuację szkół gimnazjalnych w Polsce pod względem dostępu do książki oraz innych źródeł informacji i dokumentów w bibliotekach szkolnych.

W stosunkowo dobrej sytuacji pod względem dostępu do bibliotek szkolnych są uczniowie uczący się w małych miastach. Utrudnienia w dostępie do książek w bibliotekach szkolnych mają natomiast uczniowie uczący się w środowiskach wiejskich i w większych miastach.

Tabela 34. Brak biblioteki oraz dostępu do biblioteki w wybranych typach szkół dla dzieci i młodzieży a środowisko (w %)

Typ szkoły	Miasto do 5 tys. mieszkańców		Miasto powyżej 5 tys. mieszkańców		Wieś		Ogółem	
	szkół	uczniów	szkół	uczniów	szkół	uczniów	szkół	uczniów
0	1	2	3	4	5	6	7	8
Podstawowe	3,4	1,7	6,6	1,8	4,6	4,0	5,2	2,7
Gimnazja	6,8	4,5	11,3	3,8	8,6	6,7	9,8	4,6
Licea ogólnokształcące	6,3	2,8	9,7	2,1	3,1	3,4	8,9	2,1
Zasadnicze zawodowe	8,0	9,4	5,9	3,3	10,0	10,4	6,6	4,0
Specjalne przysposabiające do pracy	6,7	6,3	10,6	8,0	25,8	22,6	13,7	10,1

36 Sytuacja posiadania przez szkoły dostępu do bibliotek jest rejestrowana w zespołach szkół, których w 2012 r. w Polsce było łącznie 6944. W zespoły są łączone różne typy szkół. Z perspektywy rozwoju zainteresowań czytelniczych uczniów gimnazjów korzystniejsza jest sytuacja, w której mają oni dostęp do bibliotek szkół ponadgimnazjalnych, niż do bibliotek szkół podstawowych. Na obecnym etapie brak jest dokładnych danych liczbowych ilustrujących ten stan, co wymaga dalszych poszukiwań.

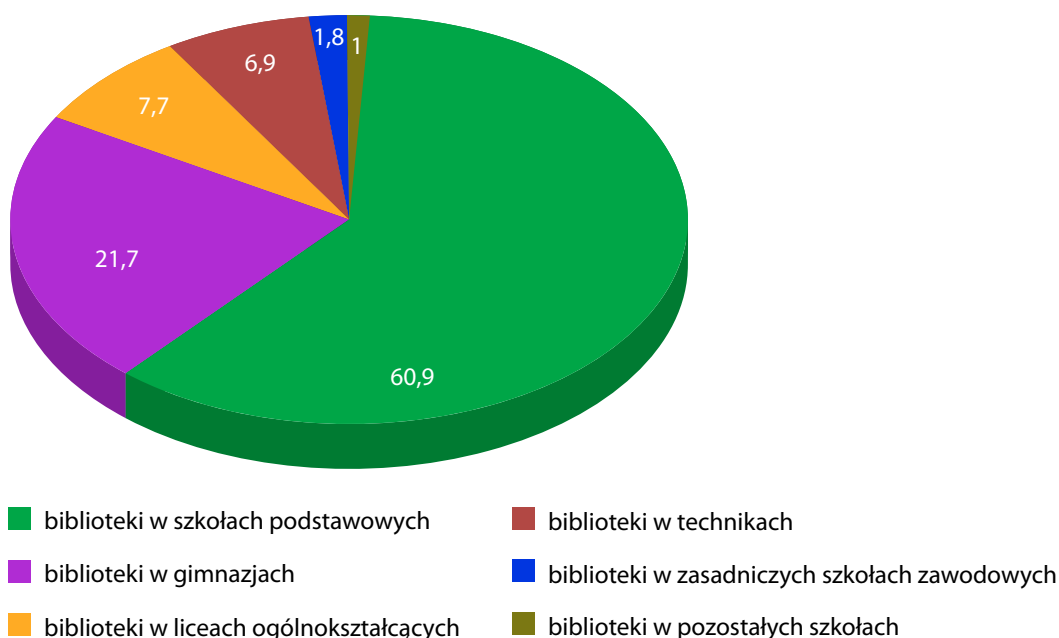
C. Dostępność bibliotek szkolnych a typ szkoły i środowisko

Liczba bibliotek szkolnych w szkołach dla dzieci i młodzieży – 19 713; średnia powierzchnia biblioteki – 51,6 m²; średnia wielkość księgozbioru na jedną bibliotekę – 7634,3 wol.; średnia liczba książek na 1 ucznia – 33,3 wol.³⁷; średnia liczba prenumerowanych tytułów dzienników i czasopism – 4,6; średnia liczba komputerów w bibliotece do użytku uczniów z dostępem do Internetu – 2,9.

W porównaniu z rokiem szkolnym 2010/2011, kiedy liczba szkolnych bibliotek wynosiła 19 822, w roku 2012 odnotowano ich spadek o 109.

Rozkład ogólnej liczby bibliotek szkolnych ze względu na typ szkoły wynika bezpośrednio z liczby tych szkół w Polsce.

Wykres 4. Liczba bibliotek szkolnych w %

W 2012 r. w szkołach dla dzieci i młodzieży w Polsce funkcjonowało łącznie 19 713³⁸ bibliotek, w tym 12 012 usytuowanych było w szkołach podstawowych, 4276 w gimnazjach, 1526 w liceach ogólnokształcących oraz 1326 w technikach.

37 Liczone dla uczniów w szkołach posiadających bibliotekę / dostęp do biblioteki.

38 W tej liczbie mieszczą się łączone biblioteki publiczno-szkolne, które nie są w statystyce SIO specjalnie wyodrębniane. W 2012 r. takich bibliotek było 167 (wg *Stan bibliotek w Polsce. Raport 2012, maszynopis*).

Tabela 35. Biblioteki szkolne (liczba, %) a typ szkoły w układzie miasto-wieś

Typ szkoły	Biblioteki szkolne					
	ogółem		miasto		wieś	
	biblioteki	uczniowie	biblioteki	uczniowie	biblioteki	uczniowie
0	1	2	3	4	5	6
Ogółem	19 713	3 912 959	9 394	2 813 344	10 319	1 099 615
%	100	100	47,7	71,9	52,3	28,1
Podstawowa	12 012	2 028 284	3 938	1 245 463	8 074	782 821
%	100	100	32,8	61,4	67,2	38,6
Gimnazjum	4 276	873 870	2 373	605 860	1 903	268 010
%	100	100	55,5	69,3	44,5	30,7
Zasadnicza zawodowa	347	58 835	319	56 411	28	2 424
%	100	100	91,9	95,9	8,1	4,1
Liceum ogólnokształcące	1 526	496 919	1 432	486 357	94	10 562
%	100	100	93,8	97,9	6,2	2,1
Liceum profilowane	36	2 290	35	2 262	1	28
%	100	100	97,2	98,8	2,8	1,2
Technikum	1 326	430 147	1 120	394 916	206	35 231
%	100	100	84,5	91,8	15,5	8,2
Technikum uzupełniające	3	74	3	74		
%	100	100	100	100	0	0
Liceum uzupełniające	3	36	2	30	1	6
%	100	100	66,7	83,3	33,3	16,7
Policealne	155	21 697	152	21 345	3	352
%	100	100	98,1	98,4	1,9	1,6
Specjalne przysposabiające do pracy	29	807	20	626	9	181
%	100	100	69,0	77,6	31,0	22,4

Należy zauważyć, że większa liczba bibliotek szkolnych w środowisku wiejskim związana jest generalnie z większą liczbą szkół podstawowych na terenach wiejskich, często z mało licznymi zespołami uczniów (w 2012 r. stosunek ten wynosił 8904 szkoły podstawowe na wsi i 4547 szkół podstawowych w miastach). Dlatego też biblioteki szkolne szkół podstawowych w środowisku wiejskim stanowią 67% ogólnej liczby bibliotek tego typu szkół w Polsce.

Lokale bibliotek szkolnych

Z analizy zestawień dotyczących liczby i powierzchni lokali przypadających łącznie na 19 713 bibliotek szkolnych w 2012 r. wynika, że średnio na jedną bibliotekę przypada 1,3 pomieszczenia (bez zmian w porównaniu z 2010 r.), a przeciętna

powierzchnia jednej biblioteki w szkołach dla dzieci i młodzieży w skali całej Polski to 51,6 m² (spadek o 1,5 m² w porównaniu z 2010 r.). Warunki lokalowe bibliotek w ciągu dwóch lat nieznacznie, ale pogorszyły się. Powierzchnia bibliotek szkolnych jest zróżnicowana w zależności od typu szkoły oraz środowiska, w którym szkoła funkcjonuje.

Tabela 36. Przeciętna wielkość i liczba lokali na jedną bibliotekę szkolną a typ szkoły w układzie miasto–wieś

Typ szkoły	Biblioteki szkolne					
	ogółem szkoły dla dzieci i młodzieży		miasto		wieś	
	pomieszczenia	powierzchnia w m ²	pomieszczenia	powierzchnia w m ²	pomieszczenia	powierzchnia w m ²
0	1	2	3	4	5	6
Ogółem	1,3	51,6	1,5	69,3	1,1	35,5
Podstawowa	1,2	44,1	1,5	65,5	1,1	33,7
Gimnazjum	1,1	51,6	1,4	62,3	0,9	38,2
Zasadnicza zawodowa	1,3	54,4	1,3	56,5	1,1	30,6
Liceum ogólnokształcące	1,8	81,7	1,8	83,4	1,3	56,5
Liceum profilowane	1,2	42,2	1,2	42,7	1,0	25,0
Technikum	1,8	86,5	1,8	89,1	1,7	72,0
Technikum uzupełniające	0,7	27,7	0,7	27,7	–	–
Liceum uzupełniające	0,7	23,3	0,5	20,0	1,0	30,0
Policealne	1,2	42,5	1,2	42,2	2,0	52,3
Specjalne przysposabiające do pracy	0,6	14,9	0,6	15,8	0,7	12,9

Biblioteki w polskich szkołach są zbyt małe, jak na wielość i zakres stawianych przed nimi zadań, definiowanych również w podstawie programowej. Jeśli to możliwe, nauczyciele bibliotekarze starają się wydzielić i utrzymać podział na czytelnię i wypożyczalnię. Zdecydowanie gorsza jest sytuacja bibliotek szkolnych na wsi, gdzie prawie we wszystkich typach szkół średnia liczba pomieszczeń i średnia powierzchnia jest poniżej średniej dla bibliotek szkolnych w całej Polsce. Wyjątkiem są wiejskie licea i technika, ale te również mają gorsze warunki lokalowe w porównaniu z ich miejskimi odpowiednikami.

Ponadto wyraźna jest ogólna tendencja gorszej sytuacji lokalowej bibliotek szkół podstawowych i gimnazjów. Licea ogólnokształcące i technika mają zdecydowanie lepsze zaplecze do realizacji stawianych bibliotece szkolnej zadań.

Zbiory bibliotek szkolnych

Stan zasobów księgozbiorów bibliotek szkolnych w szkołach dla dzieci i młodzieży w dniu 30.09.2012 r. wynosił 150 494 840 książek, liczba prenumerowanych tytułów dzienników i czasopism – 90 574, pozostałe zbiory na innych nośnikach to łącznie 2 496 123 jednostki. Średnia wielkość księgozbioru na jedną bibliotekę w Polsce wynosi 7 634,3 książki. W miastach przeciętnie biblioteka szkolna liczy 10 516,7 książek, a na wsi 5 010,2.

Przeciętne wielkości zbiorów bibliotek szkolnych przedstawiono poniżej.

Tabela 37. Przeciętna wielkość księgozbiorów na jedną bibliotekę szkolną a typ szkoły w układzie miasto–wieś

Typ szkoły	Biblioteki szkolne								
	ogółem szkoły dla dzieci i młodzieży			miasto			wieś		
	książek w wol.	pozostałych zbiorów na innych nośnikach	tytułów dzienników i czasopism	książek w wol.	pozostałych zbiorów na innych nośnikach	tytułów dzienników i czasopism	książek w wol.	pozostałych zbiorów na innych nośnikach	tytułów dzienników i czasopism
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ogółem	7 634,3	126,6	4,6	10 516,7	188,7	6,4	5 010,2	70,1	2,9
Podstawowa	6 932,3	97,1	3,6	19 390,7	168,0	5,6	5 245,5	62,6	2,6
Gimnazjum	5 235,3	133,0	4,9	6 852,8	169,8	5,9	3 218,6	87,0	3,7
Zasadnicza zawodowa	8 306,1	145,3	4,2	8 710,4	147,7	4,3	3 699,2	118,5	2,5
Liceum ogólnokształcące	13 975,2	249,0	8,8	14 299,1	255,9	9,0	9 041,0	137,7	5,7
Liceum profilowane	6 740,7	131,0	4,1	6 913,2	131,4	4,1	703,0	112,0	2,0
Technikum	14 567,5	230,0	8,1	15 255,7	241,2	8,2	10 825,0	160,8	7,4
Technikum uzupełniające	2 750,3	51,7	1,0	2 750,3	51,7	1,0	0	0	0
Liceum uzupełniające	2 287,7	110,7	0	2 329,0	143,5	0	2 205,0	45,0	0
Policealne	6 626,6	122,0	5,2	6 253,3	121,1	5,2	6 939,0	165,3	6,3
Specjalne przysposabiające do pracy	2 869,5	51,0	0,7	3 354,6	52,1	0,5	1 791,6	48,3	1,0

Z danych zamieszczonych w SIO wynika, że zasoby książek, pozostałych zbiorów i czasopism są mniejsze w bibliotekach w gimnazjach, szkołach podstawowych i zasadniczych zawodowych w środowisku wiejskim niż w szkołach miejskich. Dotyczy to również liceów profilowanych, liceów uzupełniających i szkół specjalnych, ale na wsiach stanowią one grupę tylko jedenastu szkół. Generalnie potwierdza się fakt lepszego wyposażenia bibliotek w szkołach ponadgimnazjalnych w miastach, zwłaszcza w mniejszych ośrodkach miejskich.

Zbiory bibliotek szkolnych w skali całego kraju wykazują w swoich statystykach systematyczny wzrost. Należy jednak ostrożnie szacować jakość księgozbiorów, którymi dysponują biblioteki w polskich szkołach. Sami nauczyciele bibliotekarze podkreślają, że zbyt duża wielkość księgozbioru często jest wynikiem braku przeprowadzenia systematycznej selekcji. I nie jest to związane z niechęcią do związanego z tym trudu. Przede wszystkim jest to podyktowane względami pragmatycznymi. 1 stycznia 1999 r. zostało uchylone Zarządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 4 czerwca 1997 r., gdzie zawarte były regulacje prawne w sprawie liczby uczniów, na których przysługuje etat nauczyciela bibliotekarza. Uchylonego zarządzenia nie zastąpiono innym, dlatego też organizatorzy szkół w poszukiwaniu kryteriów decydujących o wymiarze zatrudnienia nauczyciela bibliotekarza często wskazują wielkość księgozbioru. W tej sytuacji zarówno dyrektorzy szkół, jak i sami nauczyciele bibliotekarze nie są zainteresowani zredukowaniem stanów księgozbiorów. Wycofanych książek ze względu na niskie kwoty przeznaczane na zakup nowości (których nie wykazuje się w statystyce SIO, ale o których alarmują bibliotekarze szkolni), nie ma czym zastąpić.

Należy ponadto zauważyć, że dotychczas było brak jakiegokolwiek programu w skali całej Polski, wspierającego zakup nowości do szkolnych bibliotek.

SIO wykazał, zgodnie ze stanem na 30.09.2010 r., liczbę 150 390 441 książek w 19 832 bibliotekach szkolnych, czyli na jedną bibliotekę przypadało wówczas średnio 7583,2 woluminów. W porównaniu ze stanem na 30.09.2012 r., kiedy liczba książek w 19 713 bibliotekach szkolnych wynosiła 150 494 840, czyli średnio 7634,3 woluminów na jedną bibliotekę, można stwierdzić, że w ciągu dwóch lat liczba zbiorów powiększyła się o średnio o 51,1 książek na jedną bibliotekę szkolną.

Tabela 38. Stan księgozbiorów w bibliotekach szkolnych w latach 2010–2012

Stan na	Biblioteki szkolne		Książki		Książki mówione na kasetach		Materiały nagrane na wideo		Materiały na nośnikach elektron.	
	liczba	różnica	liczba	różnica	liczba	różnica	liczba	różnica	liczba	różnica
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
30.09.2010.	19 832	–	150 390 441	–	522 688	–	860 986		963 987	–
30.09.2012.	19 713	-119	150 494 840	+104 399	440 128	-82 560	860 001	-985	1 195 994	+232 007

Przybyło również materiałów bibliotecznych gromadzonych na nośnikach elektronicznych. W 2010 r. na jedną bibliotekę przypadało średnio 48,6 jednostek, a w 2012 r. już średnio 60,7 jednostek (przyrost średnio 12,1 jednostek na jedną bibliotekę szkolną). Oznacza to, że nauczyciele bibliotekarze starają się dostosowywać swoje zbiory do zmieniających się potrzeb pokolenia cyfrowych tubylców. Osobną sprawą jest oszacowanie, czy jest to postęp zadowalający.

Dane liczbowe dotyczące księgozbiorów wskazują na zmniejszające się znaczenie książek mówionych nagranych na kasetach audio oraz materiałów dydaktycznych nagranych na kasyety wideo, co również jest znakiem czasu i świadczy o zmianie sposobów pracy z tekstem literackim i materiałem metodycznym w polskich szkołach.

Struktura bibliotek szkolnych ze względu na wielkość księgozbiorów

Do zaprezentowania struktury bibliotek szkolnych ze względu na wielkość zasobów ich bibliotek przyjęliśmy standardowe kategorie wielkości stosowane w Polsce przez GUS.

Tabela 39. Biblioteki szkolne wg wielkości księgozbioru

Wyszczególnienie	Księgozbiór w woluminach								razem
	2 000 i mniej	2 001 - 5 000	5 001 - 10 000	10 001 - 15 000	15 001 - 20 000	20 001 - 30 000	30 001 - 50 000	50 000 i więcej	
Ogółem	3 077	5 890	5 387	2 923	1 403	748	176	31	19 635 ³⁹
%	15,7	30,0	27,4	14,9	7,1	3,8	0,9	0,2	100
Miasto	1 015	1 494	2 483	2 217	1 241	708	165	26	9 349
Wieś	2 062	4 396	2 904	706	162	40	11	5	10 286

30% bibliotek w polskich szkołach mieści się w grupie bibliotek liczących od 2 do 5 tys. wol. książek, przy czym 3/4 bibliotek tej grupy stanowią biblioteki w szkołach wiejskich. Kolejna grupa najliczniejszych bibliotek (27,4%) ma księgozbiory pomiędzy 5 a 10 tys. wol. W tej grupie również liczniejsze są biblioteki szkół wiejskich. Kolejne dwie grupy są prawie równoliczne, bo 15,7% to biblioteki o najmniej licznych księgozbiorach (również w tej grupie dwa razy liczniejsze biblioteki szkolne w środowisku wiejskim) oraz prawie 15% bibliotek z książkami pomiędzy liczbą 10 001 a 15 000. W pozostałych, bogatszych w księgozbiory, bibliotekach liczniejsze są te usytuowane w szkołach miejskich.

Komputery w bibliotekach szkolnych

W 2012 r. na wyposażeniu bibliotek szkolnych było 58 179 komputerów dostępnych dla uczniów, czyli średnio 3 komputery na jedną bibliotekę szkolną. Wobec jasno formułowanych zadań, stanowiących o bibliotece szkolnej jako wyspecjalizowanej

39 Różnica 78 bibliotek w porównaniu z ogólną liczbą bibliotek szkolnych w szkołach dla dzieci i młodzieży, czyli liczbą 19 713, wynika z faktu wykazania przez szkoły w SIO posiadania biblioteki, ale bez podania wielkości księgozbioru. Dotyczy to wyłącznie bibliotek w szkołach wiejskich.

pracowni zdolnej wspierać uczniów, nauczycieli i członków środowiska lokalnego w pozyskiwaniu wiedzy i informacji⁴⁰ na miarę zmieniającej się w szybkim tempie rzeczywistości, w latach 2004–2006 realizowano w Polsce projekt „Internetowe Centra Informacji Multimedialnej w bibliotekach szkolnych i pedagogicznych”. Celem projektu było podniesienie jakości kształcenia poprzez wprowadzanie nowoczesnych technik w oświacie. Wyposażono wówczas ok. 15 tys. szkolnych bibliotek w komputery⁴¹. Obecnie, w porównaniu z 2010 r., komputeryzacja bibliotek szkolnych nie postępuje.

Tabela 40. Komputery w bibliotekach szkolnych w latach 2010–2012

Stan na	Biblioteki szkolne		Liczba komputerów w bibliotece do użytku uczniów					
			ogółem		z dostępem do Internetu		z dostępem szerokopasmowym	
	liczba	różnica	liczba	różnica	liczba	różnica	liczba	różnica
30.09.2010	19 832	–	63 449	–	60 704	–	40 734	–
30.09.2012	19 713	- 119	58 179	- 5 270	56 475	- 4 229	38 393	- 2 341

Jak wynika z zestawień, wyposażenie bibliotek szkolnych w komputery nieznacznie pogorszyło się. W 2010 r. średnio na jedną bibliotekę przypadało 3,2 komputera do użytku uczniów, w tym średnio 3,1 były z dostępem do Internetu, a 2,1 miało dostęp do Internetu szerokopasmowego. W 2012 r. wskaźniki te wynosiły odpowiednio 3,0; 2,9; 1,9. Można na tej podstawie wnioskować, że dostęp do nowoczesnych technologii w bibliotece szkolnej w ciągu dwóch lat został zahamowany. Nie oznacza to, że pogarsza się ogólnie stan komputeryzacji polskich szkół. W komputery są wyposażane pracownie komputerowe, inne pracownie⁴². Jednak to w bibliotekach szkolnych uczeń ma szansę na dostęp do komputera w czasie innym niż lekcja, kiedy większość dobrze wyposażonych pracowni jest zamknięta.

Ponadto w 2012 r. odnotowuje się mniej korzystny trend związany z niwelowaniem niedoboru w zasobach bibliotek w szkołach wiejskich w porównaniu z bibliotekami szkół miejskich. Dotyczy to również wyposażenia w komputery. O ile w miastach ogółem na bibliotekę szkolną przypadało 3,9 komputera do użytku uczniów, to na wsi 2,1. W bibliotece szkoły miejskiej średnio każdy komputer miał dostęp do Internetu, a w bibliotece szkoły wiejskiej 2,0. Dostęp do Internetu szerokopasmowego w miastach był średnio w 3,8 komputerach, a na wsi dostęp taki miał średnio tylko 1,1 komputer.

Nauczyciele bibliotekarzy

Status nauczycieli bibliotekarzy w polskich szkołach jest sprawą złożoną. Organ prowadzący szkoły w każdym przypadku ustala wymiar jego zatrudnienia w zależności od uwarunkowań funkcjonowania szkoły (wielkość szkoły, liczba uczniów, szkoły – jednostki złożone, godziny pracy szkoły, wielkość księgozbioru, liczba pomieszczeń

40 *Biblioteki szkolne. Wytyczne...*, s.13.

41 *Bibliotekarstwo*, red. A. Tokarska, Wyd. SBP, Warszawa 2013, s. 78.

42 Pilotażowy program realizowany przez MEN w latach 2012–2013 „Cyfrowa szkoła”.

i inne). System Informacji Oświatowej uwzględnia i rejestruje w statystycznym wymiarze wszystkie szczególne, unikatowe rozwiązania przyjęte w organizacji pracy nauczycieli bibliotekarzy.

W bibliotekach szkolnych zatrudnione są dwie grupy nauczycieli:

- nauczyciele bibliotekarze – są to nauczyciele zatrudnieni na stanowiskach bibliotekarzy i obowiązki bibliotekarzy są ich podstawowymi obowiązkami,
- nauczyciele, dla których praca w bibliotece nie jest podstawowym obowiązkiem, ale którzy mają co najmniej jedną godzinę obowiązkowego wymiaru pracy w bibliotece szkolnej.

W bibliotekach szkół dla dzieci i młodzieży na dzień 30.09.2012 r. stan zatrudnienia kształtował się następująco:

- liczba nauczycieli pełniących obowiązki bibliotekarza (w osobach) wynosiła 22 284;
- liczba nauczycieli pełniących obowiązki bibliotekarza w etatach wynosiła 14 831,95;
- w tym liczba nauczycieli w osobach zatrudnionych na stanowisku bibliotekarza wynosiła 17 014;
- liczba etatów nauczycieli bibliotekarzy (razem z godzinami ponadwymiarowymi) wynosiła 16 091,5;
- w tym liczba etatów nauczycieli bibliotekarzy (tylko obowiązek bibliotekarza) wynosiła łącznie 12 228,42 etatu.

Tabela 41. Zatrudnienie w bibliotekach szkolnych

Wyszczególnienie	Zatrudnieni w bibliotekach szkolnych	
	liczba	etaty
Ogółem	22 284	14 831,95
Nauczyciele bibliotekarze	17 014	12 228,42
Nauczyciele ze zleconymi zadaniami bibliotekarza	5 270	2 603,53

Powyższa tabela pokazuje, że w 2012 r. średnio na jedną spośród 19 713 bibliotek szkolnych w szkołach dla dzieci i młodzieży przypadała liczba 1,1 nauczyciela pełniącego obowiązki bibliotekarza, zatrudnionego średnio na 0,75 etatu, co może świadczyć o ograniczonym czasie dostępu do biblioteki szkolnej w stosunku do godzin otwarcia szkoły.

Ponadto, jak wynika z danych SIO, w 2012 r. 22 284 nauczycieli pełniących obowiązki bibliotekarza mogło obsługiwać aż 4 527 678 uczniów (jest to liczba uczniów uczących się w szkołach posiadających bibliotekę szkolną oraz w szkołach zapewniających dostęp do biblioteki szkolnej). Oznacza to, że średnio na jednego nauczyciela pełniącego obowiązki bibliotekarza przypadało 203,2 uczniów. Natomiast średnio na jeden etat nauczyciela pełniącego obowiązki bibliotekarza przypadało w omawianym roku 305,3 uczniów.

Wnioski:

1. Wiedza o bibliotekach szkolnych w Polsce jest niewystarczająca. Niniejszy zakres danych (w porównaniu z innymi typami bibliotek) uniemożliwia sporządzenie pełnej diagnozy ich stanu. Planowane w tzw. nowym SIO gromadzenie informacji o bibliotekach szkolnych polepszy tę sytuację tylko w stopniu częściowym, z pewnością niewystarczającym wobec obecnych potrzeb całościowej wiedzy o poziomie zainteresowania książką społeczeństwa polskiego. Nowy zakres informacji dotyczących bibliotek szkolnych (oprócz danych uwzględnionych w niniejszym raporcie) dotyczyć będzie przede wszystkim: stanu księgozbioru (struktura 8 kategorii zbiorów bibliotecznych); liczby korzystających z biblioteki szkolnej użytkowników w niej zarejestrowanych i czytelników według czterech kategorii wiekowych oraz szczegółowych danych o nauczycielach bibliotekarzy (szereg uszczegółowień, m.in.: staż pracy, wykształcenie, kwalifikacje pedagogiczne i inne, rodzaj i wymiar obowiązków). Pominięcie danych o: skali wypożyczeń, wpływach (zakupie nowości, darowiznach), godzinach pracy bibliotek, liczbie miejsc w czytelniach, liczbie ubytkowanych książek, formach pracy nie ułatwi pełnej i systematycznej obserwacji bibliotek szkolnych. Oznacza to konieczność poszukiwania innych (niż poprzez SIO) dróg pozyskiwania istniejących już w statystykach szkolnych danych na ich temat. Może to być ankieta przeprowadzana drogą internetową za zgodą MEN i przy zaangażowaniu kuratoriów oświaty w ustalonej cezurze (np. co 3 lata). Zainicjowanie takiej procedury badawczej pozwoliłoby na otrzymanie porównawczych danych o stanie bibliotek szkolnych, a tym samym byłoby podstawą do podejmowania ważnych decyzji o koniecznych programach wspierających ich funkcjonowanie.
2. Brak pełnej sieci bibliotek szkolnych w szkołach dla dzieci i młodzieży jest poważnym mankamentem procesu kształcenia i realizowania podstawy programowej. Środowiska szkolne pozbawione biblioteki szkolnej i z różnych powodów nie mogące jej utworzyć, powinny być zobowiązane do ścisłej współpracy z bibliotekami publicznymi w celu kształtowania zakupów książek i udostępniania usług bibliotecznych. Szansą powodzenia tej współpracy byłaby propozycja rozbudowania rządowego programu zakupu nowości. Jak wynika z badań nad modelem obsługi czytelniczej⁴³, prowadzonych w Pracowni Bibliotekoznawstwa IKiCz, w wielu środowiskach brak jest współpracy pomiędzy biblioteką szkolną a publiczną lub jest ona niewystarczająca, co może negatywnie rzutować na jakość wywiązywania się z zadań wspierania i rozwijania zainteresowań czytelniczych uczniów polskich szkół.
3. Sytuacja bibliotek w polskich szkołach jest zróżnicowana pod wieloma względami:
 - dostępu uczniów szkół różnego typu do biblioteki szkolnej – co dziesiąte gimnazjum i co jedenaste liceum nie ma biblioteki szkolnej ani dostępu do niej;
 - warunków pracy bibliotek szkolnych w środowiskach na obszarach wiejskich i w miastach – sytuacja zdecydowanie gorsza dotyczy pierwszej grupy;
 - zasobów bibliotek szkolnych – w gorszej kondycji są biblioteki w szkołach podstawowych i gimnazjach;

43 Badania BN prowadzone w 2012 r. Wyniki w opracowaniu.

- komputeryzacji – gorzej wyposażone w komputery są wiejskie biblioteki szkolne.
4. Brak wyraźnej tendencji progresywnej w zasobach bibliotek szkolnych w porównaniu z rokiem 2010.

Problemy bibliotek szkolnych w opinii nauczycieli bibliotekarzy⁴⁴

Środowisko zawodowe nauczycieli bibliotekarzy zgłasza swoje postulaty poprawy sytuacji bibliotek szkolnych, akcentując przede wszystkim:

- konieczność wypracowania modelu biblioteki szkolnej na podstawie standardów określających najważniejsze obszary jej działalności w oparciu o rzetelne badania jakościowe pracy bibliotek, uwzględniające poziom finansowania, wypożyczenia, dostęp do nowych technologii, zatrudnienie pracowników,
- potrzebę zaangażowania MEN w inicjatywę modernizowania bibliotek szkolnych w zgodzie ze zmieniającymi się trendami (np. dostęp do e-zbiorów, podnoszenie kompetencji informatycznych, osłabienie zainteresowania cyfrowych pokoleń książką i słowem drukowanym),
- konieczność polepszenia dostępności biblioteki szkolnej poprzez ograniczenie dodatkowych zadań, którymi obarczani są nauczyciele bibliotekarze (zastępstwa, dyżury na przerwach),
- włączenie nauczycieli bibliotekarzy w proces kształtowania kompetencji informacyjnych uczniów zgodnie z podstawą programową,
- potrzebę diagnozowania w skali całego kraju zmieniających się potrzeb czytelniczych uczniów wszystkich typów szkół.

Wskaźniki – biblioteki szkolne w szkołach dla dzieci i młodzieży (N = 19 713)

Budżet na 1 ucznia (czytelnika)	X
Wydatki na zakup książek na 1 ucznia (czytelnika)	X
Liczba wol. książek i czasopism na 1 ucznia (czytelnika)	33,3 wol.
Zakup książek na 1 czytelnika (ucznia)	X
Liczba uczniów (czytelników) na 1 pracownika (nauczyciela pełniącego obowiązki bibliotekarza)	203
Liczba uczniów (czytelników) na 1 etat pracownika (nauczyciela pełniącego obowiązki bibliotekarza)	305
Powierzchnia biblioteki na 1 ucznia (czytelnika)	0,2 m ²
Wypożyczenia i udostępnienia (ogółem) na 1 ucznia (czytelnika)	X
Odwiedziny na 1 ucznia (czytelnika)	X
Wypożyczenia i udostępnienia na 1 pracownika (nauczyciela bibliotekarza)	X
Księgozbiór na 1 placówkę	7634,3 wol.
Liczba komputerów na 1 placówkę	3,0

44 Porównaj: *Sytuacja bibliotek szkolnych*, Towarzystwo Nauczycieli Bibliotekarzy Szkół Polskich, dokument niepublikowany, luty 2014 r.

3. Biblioteki pedagogiczne

Biblioteki pedagogiczne⁴⁵ prowadzą działalność służącą w szczególności potrzebom oświaty i wychowania, w tym kształcenia i doskonalenia nauczycieli, studentów przygotowujących się do zawodu nauczyciela oraz słuchaczy zakładów doskonalenia nauczycieli. Zadania te biblioteki pedagogiczne realizują poprzez działalność usługowo-biblioteczną, udzielanie pomocy i instruktażu metodycznego bibliotekom szkolnym oraz współdziałanie w zakresie doskonalenia zawodowego nauczycieli ze szkołami wyższymi, innymi bibliotekami, placówkami kształcenia i doskonalenia nauczycieli.

Biblioteki mogą ponadto prowadzić działalność wydawniczą, organizować i prowadzić działalność edukacyjną i kulturalną, w szczególności otwarte zajęcia edukacyjne, lekcje biblioteczne i spotkania autorskie.

Podstawy prawne i organizacja bibliotek pedagogicznych

Obok ustaw podstawowych regulujących pracę bibliotek (porównaj przypisy s. 11) wymienić należy:

- *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 29 kwietnia 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych bibliotek pedagogicznych*⁴⁶;
- *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 29 kwietnia 2003 r. w sprawie ramowego statutu publicznej biblioteki pedagogicznej.*

Organizacja bibliotek pedagogicznych:

1. Biblioteki na poziomie województwa (miasta wojewódzkie i byłe siedziby województw) – autonomiczne lub połączone w zespół z placówką doskonalenia nauczycieli;
2. Filie bibliotek wojewódzkich w miastach powiatowych – nie są autonomiczne, stanowią integralną część biblioteki wojewódzkiej i są objęte jej budżetem.

Biblioteki pedagogiczne nie działają w jednolitej sieci. Funkcjonują natomiast w szeregu niezależnych, mniejszych „sieci”, tj. zespołach placówek o zróżnicowanej strukturze, bądź są samodzielne. „Sieci” bibliotek pedagogicznych współpracują z systemem doskonalenia nauczycieli. Zakres współpracy jest zróżnicowany: od współdziałania niezależnych instytucji – biblioteki i ośrodka doskonalenia, przez tworzenie zespołu, aż do włączania biblioteki w wewnętrzną strukturę placówki doskonalenia.

Zasady, źródła i wielkość finansowania bibliotek pedagogicznych

Biblioteki pedagogiczne są jednostkami budżetowymi prowadzonymi przez samorząd województwa (zadanie własne województwa). Finansowane są z subwencji

45 *Materiały do raportu o bibliotekach*, dokument niepublikowany, Warmińsko-Mazurska Biblioteka Pedagogiczna w Olsztynie, luty 2014 r.

46 W 2013 r. zastąpiono nowym *Rozporządzeniem*.

oświatowej przekazywanej przez MEN do samorządu województwa na cel „zadania pozaszkolne wojewódzkie”; subwencja wyliczana jest w oparciu o ustalone przez MEN wskaźniki.

Z reguły subwencja nie pokrywa wszystkich potrzeb finansowych bibliotek, dlatego dofinansowane są z budżetu województwa. Np. w województwie warmińsko-mazurskim subwencja MEN to ok. 65% środków na biblioteki pedagogiczne, a 35% – budżet województwa.

W przypadku filii udaje się uzyskiwać doraźne dotacje od samorządów lokalnych na zakup zbiorów. Biblioteki pedagogiczne jako placówki oświatowe są instytucjami non profit; ale mają możliwość pozyskiwania tzw. dochodów własnych – z kar i upomnień, kopiowania materiałów bibliotecznych, opłat za usługi informacyjne czy za wynajem pomieszczeń. Są to z reguły środki przeznaczone na działalność bieżącą, czyli przede wszystkim na uzupełnianie zbiorów. Nie są to środki wielkie.

Stan

W 2012 r. działało ogółem **318 bibliotek pedagogicznych**, w porównaniu z rokiem poprzednim nastąpił spadek ich liczebności o 9 placówek (2,8%), ale w skali dekady spadek ten wyniósł 26 placówek, tj. 7,6%.

Tabela 42. Biblioteki pedagogiczne w latach 2001–2012*

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012
Biblioteki ogółem	344	346	344	338	331	327	318

* Do 2011 r. badania prowadzone były w cyklu dwuletnim.

W 2012 r. zasoby bibliotek pedagogicznych liczyły ponad 14,3 mln wol. książek i czasopism oprawnych oraz ponad 353 tys. jednostek zbiorów specjalnych, łącznie blisko 14,7 mln. Stan zasobów na przestrzeni analizowanych lat nie był stabilny. Wprawdzie w ciągu dekady spadek liczebności wyniósł 1,1%, a w dwóch ostatnich analizowanych latach 2,2%, to jednak w latach 2001–2007 wykazywał wyraźny wzrost (o 3,4%).

W zasobach bibliotek pedagogicznych dominują księgozbiory (97,6%), zbiory specjalne stanowią 2,4%. Zbiory elektroniczne zinwentaryzowane (38 417 jedn. inw.) stanowią uzupełnienie podstawowego zasobu, podobnie licencjonowane zbiory, do których biblioteki wykupiły dostęp (5239 tytułów), w tym m.in. 5132 tytuły książek, 94 tytuły czasopism, 11 baz danych.

Spośród 318 bibliotek pedagogicznych, najwięcej placówek (257, tj. 80,8%) dysponowało w 2012 r. księgozbiorem liczącym od 10 001 do 50 000 wol. (a przeciętna wielkość księgozbioru wynosiła 44 950 wol., książek – 42 550 wol., czasopism – 2400 wol., zbiorów specjalnych – 1113 jedn. inw.). Dominują zatem biblioteki mające zbiory średniej wielkości. Zbiory duże, liczące powyżej 50 tys. wol. miało 58 bibliotek (18,2%). 3 biblioteki pedagogiczne (tj. 0,9%) posiadają zbiory do 10 tys. wol.

Tabela 43. Zasoby bibliotek pedagogicznych (w tys. jedn. inw.) w latach 2001–2012*

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012
Zbiory ogółem	14 806,4	15 266,1	15 348,6	15 315,0	15 172,8	14 983,7	14 647,9
w tym książki	13 797,1	14 187,2	14 243,6	14 187,2	14 040,8	13 865,6	13 530,9
w tym czasopisma oprawne	712,2	765,8	763,4	764,7	764,3	764,2	763,1
w tym zbiory specjalne	297,1	313,1	341,6	363,1	367,7	353,9	353,9

* Dane dotyczące zbiorów specjalnych za lata 2001–2009 łącznie z dokumentami elektronicznymi; za lata 2011–2012 bez dokumentów elektronicznych.

Wpływy do bibliotek

Struktura materiałów wpływających do bibliotek zgodna jest ze strukturą zasobów, w 92,0% są to książki, 8,0% – czasopisma. Uzupełniają je pozostałe zbiory nieelektroniczne – 17 524 jedn. inw. oraz zbiory elektroniczne zinwentaryzowane – 2454 jedn. inw.

54,3% wpływu wszystkich materiałów bibliotecznych pochodziło z zakupu, pozostałe z innych źródeł (egzemplarza obowiązkowego, darów, wymiany). Na podobnym poziomie (49,9%) kształtuje się zakup książek.

Finansowanie

Przychody bibliotek pedagogicznych prawie w całości pochodzą od organizatora (97,3%), 2,4% to środki wypracowane. Zupełny margines stanowią wpływy, dotacje z innych źródeł (0,2%).

Tabela 44. Struktura finansowania bibliotek pedagogicznych w 2012 r.

Struktura finansowania	Odsetek
Dotacja organizatora	97,3
Dotacje z innych źródeł	0,2
Środki wypracowane	2,4
Pozostałe przychody	0,01

Wydatki na materiały biblioteczne pochłonęły nieznaczną część, bo 7,4% przychodów bibliotek pedagogicznych w 2012 r. Najwięcej przeznaczono na zakup książek (57,5%), prenumeratę czasopism (33,0%), zbiory elektroniczne zinwentaryzowane (7,4%), pozostałe zbiory nieelektroniczne (1,6%) oraz licencjonowane zbiory elektroniczne (0,5%). Wydatki bibliotek pedagogicznych na materiały biblioteczne świadczą o preferowaniu zakupów zbiorów drukowanych, z przewagą książek, a więc uzupełniających i wzbogacających księgozbiór dominujący.

Tabela 45. Wydatki na materiały biblioteczne w bibliotekach pedagogicznych w 2012 r.

Wydatki na materiały biblioteczne ogółem w zł i w %	2012
Ogółem	8 299 120
Książki %	4 769 466 57,5
Pozostałe zbiory nieelektroniczne %	133 812 1,6
Zbiory elektroniczne na nośnikach fizycznych %	617 214 7,4
Prenumerata czasopism %	2 735 824 33,0
Licencjonowane zbiory elektroniczne %	42 804 0,5

Czytelnicy, odwiedziny, działania promocyjne

Wśród czytelników bibliotek pedagogicznych są: nauczyciele i wychowawcy szkół i placówek oświatowo-wychowawczych oraz pracownicy administracji szkolnej, pracownicy nauki i nauczyciele akademicki, studenci szkół wyższych i słuchacze szkół pomaturalnych, uczniowie szkół średnich. Wiele księżnic pedagogicznych deklaruje udostępnianie materiałów bibliotecznych prezencyjnie „wszystkim zainteresowanym”, bez względu na miejsce zamieszkania lub nauki.

Tabela 46. Czytelnicy w bibliotekach pedagogicznych (w tys.) w latach 2011–2012*

Wyszczególnienie	2011	2012
Czytelnicy	399,4	390,1

* Od 2011 r. czytelnicy wyodrębnieni z ogółu korzystających (użytkowników).

W 2012 r. ze zbiorów bibliotek pedagogicznych korzystało 390,1 tys. czytelników, w porównaniu z rokiem poprzednim mniej o 2,3%. Użytkownicy bibliotek pedagogicznych stanowią większą grupę – 909 740 zarejestrowanych osób (w porównaniu do liczby czytelników przedstawionych w powyższej tabeli), którzy odwiedzili biblioteki 3 507 089 razy, z czego wynika, iż 1 użytkownik korzystał z biblioteki blisko 4 razy w roku. Ważnym elementem działalności bibliotek pedagogicznych jest aktywność szkoleniowa, edukacyjna, prowadzenie szkoleń dla użytkowników, studentów bibliotekoznawstwa oraz bibliotekarzy z innych bibliotek. Przeprowadzono łącznie 9259 imprez z tego zakresu, z czego 88,5% to szkolenia dla użytkowników, pozostałe dla studentów i dla bibliotekarzy. Wśród imprez zorganizowanych dla użytkowników (10 061) dominowały formy edukacyjne (42,9%), w których udział wzięło ponad 96 tys. osób, następnie formy wizualne (wystawy, 42,5%), literackie (6,9%), w których uczestniczyło ponad 27 tys. osób.

Dostępność

Biblioteka pedagogiczna pracowała przeciętnie 5,5 dnia w tygodniu, średnio przez 42 godziny. Do działalności bibliotecznej biblioteka pedagogiczna dysponowała przeciętnie powierzchnią 303,1 m², na 1 czytelnika 0,2 m².

Najliczniejsza grupa bibliotek (45,3%) była czynna od 41 do 50 godz. tygodniowo, druga co do wielkości grupa (38,4%) od 31 do 40 godz., 4,7% do 30 godz. tygodniowo (w tym 0,3% od 11 do 20 godz.), powyżej 60 godz. 1,3%.

Tabela 47. Godziny otwarcia bibliotek pedagogicznych w ciągu tygodnia w 2012 r.

Wyszczególnienie	Biblioteki czynne – ogółem	Otwarte w tygodniu dla czytelników						
		1–10 godz.	11–20 godz.	21–30 godz.	31–40 godz.	41–50 godz.	51–60 godz.	powyżej 60 godz.
Ogółem	318	0	1	14	122	144	33	4
%	100	0,0	0,3	4,4	38,4	45,3	10,4	1,3

Spośród 318 bibliotek pedagogicznych 141 (44,3%) było przystosowanych do obsługi specjalnych grup użytkowników. 132 biblioteki mają dostosowane wejścia dla osób poruszających się na wózkach, 93 – różnego rodzaju udogodnienia wewnątrz budynku, 13 jest dostosowanych dla osób słabo widzących lub niedowidzących. Spośród 6161 miejsc dla czytelników 78 (tj. 1,3%) przystosowanych było do obsługi osób niepełnosprawnych.

Wykorzystanie zasobów

W 2012 r. łącznie biblioteki pedagogiczne wypożyczyły na zewnątrz i udostępniły na miejscu ponad 7675 tys. jedn. inw., w tym 37,7% w systemie prezencyjnym. Czytelnik biblioteki pedagogicznej skorzystał przeciętnie z 19,7 jedn. inw., w tym wypożyczył do domu średnio w ciągu roku 12,3 jedn. inw. zbiorów.

Tabela 48. Wykorzystanie zbiorów bibliotecznych w 2012 r.

Wykorzystanie zbiorów bibliotecznych	Wypożyczenia na zewnątrz ogółem (jedn. inw.) i w %	Udostępnienia na miejscu ogółem (jedn. inw.) i w %
Ogółem	4 783 167	2 892 374
Książki	4 386 402	1 400 450
%	91,7	48,4
Czasopisma	95 704	1 477 455
%	2,0	51,1
Pozostałe zbiory nieelektroniczne	260 295	11 617
%	5,4	0,4
Zbiory elektroniczne na nośnikach	40 766	2 852
%	0,9	0,1

Wypożyczenia na zewnątrz to w przeważającej większości książki (91,7%), pozostałe zbiory nieelektroniczne (5,4%), czasopisma i dokumenty elektroniczne na nośniku fizycznym stanowiły część uzupełniającą wypożyczeń (odpowiednio: 2,0%; 0,9%).

Udostępnienia na miejscu w bibliotekach pedagogicznych są podzielone na prawie dwie równe części – najchętniej czytelnicy sięgają po czasopisma (51,1%), nieznacznie rzadziej po książki (48,4%). Pozostałe zbiory to margines udostępnień.

W 2012 r. do bibliotek pedagogicznych w ramach wypożyczeń międzybibliotecznych wpłynęło 8,4 tys. zamówień, wypożyczono do innych bibliotek ponad 8 tys. zbiorów oraz 231 kopii materiałów oryginalnych. Do innych bibliotek złożono 7,3 tys. zamówień, wypożyczono z nich 6,9 tys. zbiorów oraz ponad 200 kopii materiałów oryginalnych.

Kadra

W 2012 r. w bibliotekach pedagogicznych pracowało ogółem 2289 osób, z tego 1593 w działalności podstawowej, 1533 na stanowiskach bibliotekarskich. Co trzeci zatrudniony to pracownik administracji i obsługi (30,4%). W bibliotece pedagogicznej pracownicy zatrudnieni byli przeciętnie na 6,5 etatu w ogóle, 4,8 etatu w działalności podstawowej, 4,7 na stanowiskach bibliotekarskich. Większość pracowników w bibliotekach pedagogicznych to osoby o wysokich kwalifikacjach, bowiem według statystyk GUS w 2012 r. 1499 zatrudnionych na stanowiskach bibliotekarskich, tj. 97,8%, posiadało wyższe wykształcenie bibliotekarskie.

W 2012 r. pracownicy bibliotek pedagogicznych (niezależnie od zajmowanego stanowiska) brali udział 5882 razy w doskonaleniu zawodowym (55 630 godz.). Statystycznie pracownik biblioteki pedagogicznej w ciągu roku uczestniczył 2,6 razy w doskonaleniu zawodowym i przeznaczył na nie 24,3 godz.

Komputeryzacja

Biblioteki pedagogiczne są skomputeryzowane i umożliwiają dostęp do Internetu w blisko 100% (99,7%). Nieznacznie mniej bibliotek (311, tj. 97,8%) udostępnia komputery użytkownikom, z których 307 (98,7%) ma łącza internetowe. Biblioteki użytkują łącznie 3930 komputerów, z których 3600 było podłączonych do Internetu (91,6%). Dla użytkowników było dostępnych 1946 komputerów (49,5%), 1700 podłączonych do Internetu (47,2% ogółu podłączonych). Przeciętnie jedna biblioteka pedagogiczna wyposażona była w 12,4 komputera. Biblioteki pedagogiczne mają w dużym stopniu zautomatyzowane procesy biblioteczne. 91,8%, tj. 292 biblioteki pedagogiczne użytkują komputerowe programy biblioteczne, 88,4% z nich udostępnia katalog on-line (281), 63,5% daje możliwość zdalnego składania zamówień na materiały biblioteczne, 52,5% – możliwość zdalnego przedłużania terminu ich zwrotu, 62,6% – elektronicznego powiadamiania o terminach zwrotu.

Tabela 49. Liczba i odsetek bibliotek pedagogicznych oferujących e-usługi w 2012 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	%
Katalog on-line	281	88,4
Możliwość zdalnego składania zamówień na materiały biblioteczne	202	63,5
Możliwość zdalnej rezerwacji materiałów bibliotecznych do wypożyczenia	195	61,3
Możliwość zdalnego przedłużania terminów zwrotów materiałów bibliotecznych	167	52,5
Elektroniczne (e-mail/sms) powiadamianie o terminach zwrotu materiałów bibliotecznych	199	62,6

Z pozostałych usług elektronicznych interaktywne usługi informacyjne (komunikatory, czat) oraz profile na portalach społecznościowych są obecne także w licznych bibliotekach pedagogicznych.

Tabela 50. Liczba i odsetek bibliotek pedagogicznych oferujących e-usługi w 2012 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	%
Zdalny dostęp do licencjonowanych zasobów elektronicznych, spoza sieci instytucji	77	24,2
Interaktywne usługi informacyjne (komunikatory, czat itp.)	76	23,9
Elektroniczne kursy, szkolenia biblioteczne (e-learning)	19	6,0
Blogi biblioteczne, kanał RSS (wiadomości, ogłoszenia, wydarzenia w bibliotece)	77	24,2
Formularze zapytań do bibliotekarza	104	32,7
Forum dyskusyjne, księga gości	32	10,1
Profile na portalach społecznościowych	123	38,7

Biblioteki pedagogiczne biorą także udział w tworzeniu (współtworzeniu) bibliotek cyfrowych baz danych, repozytoriów.

Tabela 51. Liczba bibliotek pedagogicznych, które tworzą (współtworzą) bazy danych, biblioteki cyfrowe i repozytoria w 2012 r.

Bazy danych	142
Biblioteki cyfrowe	18
Repozytoria	11

Problemy:

Od 4 lat coraz aktywniej toczą się procesy **restrukturyzacji** tej sieci bibliotek, polegające na:

- likwidacji placówek filialnych i przekazywaniu ich zasobów (zbiory, sprzęt) miejscowym bibliotekom publicznym/szkolnym lub tworzenie na ich bazie powiatowych bibliotek publicznych;
- przekazywaniu placówek filialnych do prowadzenia samorządom lokalnym (powiatom, gminom). Tworzone są wówczas powiatowe/miejskie biblioteki pedagogiczne, najczęściej nie są to jednostki autonomiczne, ale łączone w zespoły z lokalnymi ośrodkami doskonalenia, zespołami szkół, poradniami.

Prekursorem takiego modelu było województwo dolnośląskie, gdzie od roku 2002 wszystkie filie przeszły systematycznie do struktur powiatowych.

Wskaźniki – biblioteki pedagogiczne (N = 318)

Budżet na 1 czytelnika	286,39 zł
Wydatki na zakup książek na 1 czytelnika	1 2,23 zł
Liczba wol. książek i czasopism na 1 czytelnika	36,6 wol.
Zakup książek na 1 czytelnika	0,2 wol.
Liczba czytelników na 1 pracownika	245
Powierzchnia biblioteki na 1 czytelnika	0,2 m ²
Wypożyczenia i udostępnienia (ogółem) na 1 czytelnika	19,7 jedn. inw.
Odwiedziny na 1 użytkownika	3,9
Wypożyczenia i udostępnienia na 1 pracownika	4 818,3 jedn. inw.
Księgozbiór na 1 placówkę	44 950 wol.
Liczba godzin otwarcia w ciągu tygodnia na 1 placówkę	42 godz.
Liczba godzin otwarcia w ciągu tygodnia na 1 placówkę po godz. 16	6 godz.
Odsetek placówek oferujących usługi elektroniczne	95%
Odsetek placówek udostępniających katalog on-line	88,4%
Odsetek placówek umożliwiających zdalne składanie zamówień na materiały biblioteczne	63,5%
Liczba komputerów na 1 placówkę	12,4

III. Biblioteki naukowe

Biblioteki naukowe (centralne, dziedziczne, specjalne, uczelniane) tworzą zróżnicowaną wewnętrznie grupę placówek⁴⁷, nie tworzą jednolitej sieci, odnoszą się do nich akty prawne, wydawane przez różne podmioty. Oprócz ustaw podstawowych (porównaj przypisy s. 11–12) do najważniejszych należą: *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 kwietnia 2012 r. w sprawie sposobu i trybu zaliczania bibliotek do niektórych bibliotek naukowych oraz ustalenia ich wykazu*, *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 5 listopada 2010 r. w sprawie kryteriów i trybu przyznawania oraz rozliczania środków finansowych na naukę na finansowanie działalności statutowej*. Mimo różnorodności jest to grupa bibliotek w Polsce bardzo dobrze opisana. Bogata literatura na ich temat, a także sprawozdania, opisy samych bibliotek pozwalają na dokładne ich zaprezentowanie. Z jednej strony wynika to ze stopnia rozwoju bibliotek naukowych, z drugiej z działań podejmowanych celowo, by doskonalić oferowane usługi (np. badanie efektywności).

Biblioteki naukowe (centralne, specjalne, dziedziczne, uczelniane) charakteryzuje różnorodność pełnionych funkcji w zakresie:

- kształtowania zbiorów – zapewnienia kompletności zbiorów odpowiadających podstawowym założeniom tematycznym, jak również najważniejszych opracowań o charakterze peryferyjnym, stanowiących materiał międzydiscyplinarny; zbiory te są często zasadniczym warsztatem badań naukowych, ale także wytworem tych badań, służą jako źródło informacji o stanie nauki, jej dziejach, rozwoju, osiągnięciach;
- obsługi szerokiego kręgu użytkowników – są to najczęściej pracownicy nauki, osoby zajmujące się wdrażaniem osiągnięć naukowych, studenci;
- wymagań wobec kwalifikacji personelu – zatrudniają pracowników naukowo-badawczych oraz bibliotekarzy dyplomowanych i dyplomowanych pracowników dokumentacji i informacji naukowej;
- prowadzenia działalności naukowo-badawczej w zakresie bibliotekoznawstwa i dziedzin pokrewnych, a także w zakresie obsługiwanych przez nie dziedzin nauki.

Różny bywa stopień obowiązków naukowych pełnionych przez te biblioteki: jedne poza pracą usługową, wspieraniem kształcenia, prowadzą samodzielne badania naukowe, inne świadczą jedynie usługi na rzecz nauki, zapewniają dostęp do materiałów i zasobów informacyjnych, które są niezbędne do prowadzenia prac naukowo-

47 Materiał przygotowano na podstawie informacji przekazanych m.in. przez: Przewodniczącego Rady Wykonawczej Konferencji Dyrektorów Bibliotek Szkół Wyższych, Centralną Bibliotekę Wojskową, Centralną Bibliotekę Rolniczą, Centralną Bibliotekę Statystyczną, Bibliotekę Czartoryskich Muzeum Narodowego w Krakowie, Bibliotekę Muzeum Narodowego w Warszawie, Centralną Bibliotekę NBP, Główną Bibliotekę Lekarską, Bibliotekę Towarzystwa Naukowego Płockiego, Bibliotekę Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz materiałów pozyskanych z PAN i *Sprawozdania Biblioteki Narodowej za 2012 r.*

-badawczych oraz zawierają wyniki badań naukowych. Wspólnym ich zadaniem jest służba informacyjna, organizacja nowoczesnej bazy informacyjnej.

Według ustawy o bibliotekach do bibliotek naukowych zalicza się:

- Bibliotekę Narodową,
- biblioteki, których organizatorami są szkoły wyższe,
- biblioteki, których organizatorem jest Polska Akademia Nauk,
- biblioteki, których organizatorami są jednostki badawczo-rozwojowe,
- inne biblioteki.

Ich zadania określono w art. 21.

Inne biblioteki wymienione w ustawie otrzymują ten status na podstawie rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego⁴⁸, według którego do bibliotek naukowych może zostać zaliczona biblioteka, w której: 1) znajduje się specjalistyczny zasób biblioteczny w zakresie co najmniej jednej dyscypliny naukowej albo artystycznej, który służy do prowadzenia prac naukowo-badawczych oraz zawiera wyniki badań; 2) zatrudniony jest co najmniej jeden bibliotekarz dyplomowany lub pracownik ze stopniem naukowym w zakresie bibliologii i informatologii, lub w zakresie jednej z dyscyplin naukowych albo artystycznych zaliczonych do dziedziny nauki obsługiwanej przez bibliotekę, prowadzący działalność naukową albo działalność upowszechniającą naukę; 3) znajduje się infrastruktura techniczna i teleinformatyczna zapewniająca dostęp do bazy elektronicznych czasopism naukowych oraz innych elektronicznych baz danych służących do prowadzenia prac naukowych.

Uzyskanie statusu biblioteki naukowej otwiera możliwości korzystania z preferencji w przydziale środków finansowych na rozwój działalności badawczej, wydawniczej, przygotowania kadr, dotacji na działalność upowszechniającą naukę (np. na digitalizację zbiorów). Rozporządzenie przewiduje, iż biblioteka, która nie realizuje zadań określonych dla bibliotek naukowych, może zostać pozbawiona przyznanych jej uprawnień. Część z bibliotek naukowych jest uprawniona do otrzymywania egzemplarza obowiązkowego⁴⁹, zbiory dwóch zaliczane są do narodowego zasobu bibliotecznego.

Biblioteka Narodowa jako centralna biblioteka państwa oraz księżnica ze zbiorem piśmiennictwa narodowego pełni funkcje o znaczeniu ogólnopolskim; wypełniając zadania biblioteki naukowej o profilu humanistycznym, pozostaje zarazem głównym archiwum piśmiennictwa narodowego i krajowym ośrodkiem informacji

48 *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 kwietnia 2012 r. w sprawie sposobu i trybu zaliczania bibliotek do niektórych bibliotek naukowych oraz ustalenia ich wykazu* (Dz.U. z 2012 r., poz. 390). Do 1989 r. było to w kompetencji Rady Ministrów.

49 Egzemplarz obowiązkowy ogólnopolski, po 2 egzemplarze: Biblioteka Narodowa, Biblioteka Jagiellońska; po 1 egzemplarzu: Biblioteka Główna Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Biblioteka Śląska w Katowicach, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy–Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego, Książnica Pomorska w Szczecinie, Biblioteka Główna Uniwersytetu Gdańskiego, Biblioteka Uniwersytecka KUL w Lublinie, Biblioteka Główna Uniwersytetu Opolskiego, Książnica Podlaska w Białymstoku.

bibliograficznej o książce. Jest centralną biblioteką dziedzinową w zakresie bibliotekoznawstwa i nauki o książce, informacji naukowej i archiwistyki, prowadzi katalogi centralne, odpowiada za statystykę wydawnictw i statystykę bibliotek publicznych. Pełni ważną rolę w normalizacji bibliograficznej w skali kraju; jest ośrodkiem metodycznym dla innych bibliotek w Polsce. Prowadzi działalność szkoleniową w zakresie doskonalenia zawodowego bibliotekarzy oraz pracowników informacji naukowej⁵⁰.

Biblioteki centralne, specjalne to placówki gromadzące możliwie kompletny zbiór piśmiennictwa z określonej dziedziny wiedzy, określonego typu albo o określonym przeznaczeniu czytelniczym. Biblioteki centralne to zarówno biblioteki naukowe, jak i specjalne, pełniące funkcje biblioteki centralnej dla danej dziedziny lub kilku pokrewnych oraz głównego ośrodka informacji naukowej w zakresie wyznaczonej specjalizacji. Bibliotekami centralnymi są m.in.: Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie i Biblioteka Jagiellońska, które gromadzą m.in. piśmiennictwo w zakresie nauk społecznych; Główna Biblioteka Lekarska – jako centrum naukowej informacji medycznej; Centralna Biblioteka Rolnicza – z zakresu rolnictwa, leśnictwa i gospodarki żywnościowej; Biblioteka Sejmowa – jako centralna biblioteka legislacyjna; Centralna Biblioteka Statystyczna – jako główna biblioteka w kraju w zakresie teorii i praktyki statystycznej, demografii, techniki statystycznej i dyscyplin pokrewnych.

Jest to grupa bibliotek naukowych zróżnicowana pod względem statusu organizacyjno-prawnego:

- Biblioteka Narodowa – centralna księżnica kraju, instytucja kultury podległa MKiDN;
- samodzielne jednostki organizacyjne, instytucje kultury w rozumieniu ustawy z 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, posiadające osobowość prawną, np. Główna Biblioteka Lekarska (podległa MZ), Centralna Biblioteka Wojskowa (MON), Centralna Biblioteka Rolnicza (MRiRW);
- samodzielne jednostki organizacyjne, które prowadzą gospodarkę finansową opartą o określone przepisy o finansach publicznych dla jednostek budżetowych; ich budżety wyodrębnione są z jednostki, którą obsługują, np. Centralna Biblioteka Statystyczna jest częścią Głównego Urzędu Statystycznego, który ją finansuje;
- inne, nie posiadające odrębności organizacyjnej: kwestie związane z organizacją i funkcjonowaniem regulowane są wewnętrznymi przepisami instytucji, w ramach której funkcjonują, i które je finansują, np. Biblioteka Narodowego Banku Polskiego, Główna Biblioteka Komunikacyjna (MliR).

Biblioteki instytutów badawczych (do 2010 r. jednostek badawczo-rozwojowych)⁵¹ należą do grupy bibliotek specjalnych, posiadają zbiory dokumentów

50 *Sprawozdanie Biblioteki Narodowej za rok 2012*. Warszawa 2013, s. 71.

51 Powołane zostały *Ustawą z dnia 25 lipca 1985 r. o jednostkach badawczo-rozwojowych* z późniejszymi zmianami (tekst ujednoczony Dz.U. z 1985 r. Nr 36, poz. 170); *Ustawa z dnia 5 lipca 2007 r. o zmianie ustawy o jednostkach badawczo-rozwojowych* (Dz.U. z 2007 r. Nr 134, poz. 934); *Ustawa z dnia 30 kwietnia 2010 r. o instytutach badawczych* (Dz.U. z 2010 r. Nr 96, poz. 618); *Ustawa z dnia 30 kwietnia 2010 r. Przepisy wprowadzające ustawy reformujące system nauki* (Dz.U. z 2010 r. Nr 96, poz. 620).

gromadzonych pod kątem specjalnych instytutów (podległych ministerstwu, różnym instytucjom centralnym), w których istnieją (są ich częścią) i są ściśle powiązane z ich zakresem badań naukowych i rozwojowych. Biblioteki instytutów badawczych są finansowane przez jednostki macierzyste, a te z kolei – na mocy *Ustawy z dn. 30 kwietnia 2010 r. o zasadach finansowania nauki* – z budżetu państwa, w części dysponowanej przez ministra właściwego ds. nauki. Gromadzą materiały biblioteczne, m.in. normy, patenty pod kątem specjalności jednostek, przy których działają. Zbiory specjalistyczne tych bibliotek stanowią często niepowtarzalną wartość dla określonych, bardzo wąskich dyscyplin nauki.

Biblioteki Polskiej Akademii Nauk to biblioteki placówek naukowych (instytutów badawczych) oraz instytucji wspomagających ich funkcjonowanie, prowadzonych i nadzorowanych przez PAN. Biblioteki Polskiej Akademii Nauk (PAN) otrzymują środki na utrzymanie od swoich organizatorów (instytutów), którym podlegają, czyli są to środki budżetowe (jednostki PAN mogą też uczestniczyć w programach UE lub zdobywać środki zewnętrzne od innych instytucji). Gromadzą zbiory dla potrzeb pracowników naukowych PAN, prowadzą działalność dokumentacyjną i informacyjną, a także wykonują własne prace naukowo-badawcze. W skład sieci bibliotek PAN wchodzi, jako jednostki samodzielne: Biblioteka Kórnicka, Biblioteka Gdańska, Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie oraz kilkadziesiąt bibliotek różnych placówek PAN, w większości Instytutów (np. Instytutu Badań Literackich, Instytutu Sztuki, Instytutu Fizyki) i są ich integralną częścią.

Biblioteki towarzystw naukowych – współdziałają z bibliotekami PAN, gromadzą zbiory z wielu dyscyplin naukowych, a także publikacje o tematyce regionalnej. Są częścią (poza dwiema) struktury organizacyjnej towarzystwa. Samodzielnymi i największymi bibliotekami są: Biblioteka im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego oraz Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, zaliczane do bibliotek naukowych. Pozostałe biblioteki towarzystw naukowych zostały omówione w dalszej części raportu.

Biblioteki szkół wyższych (uczelni publicznych i niepublicznych) stanowią oddzielne jednostki organizacyjne wchodzące w skład szkół wyższych. Gromadzenie zbiorów, sposób opracowania podporządkowane są potrzebom ich głównych użytkowników: studentów, pracowników dydaktycznych i naukowych. Działają na podstawie ustawy *Prawo o szkolnictwie wyższym*, która wskazuje, iż w uczelni wyższej „działa system biblioteczno-informacyjny [SBI], którego podstawę stanowi biblioteka”. Organizacja SBI w uczelniach nie jest jednolita, mogą one, w granicach nakreślonych przez prawo, dowolnie kształtować warianty funkcjonowania systemów. Generalnie można określić trzy:

- biblioteka uczelniana (określana jako „główna”, stanowiąca w zasadzie samodzielną jednostkę pozawydziałową) oraz biblioteki wydziałowe, instytutowe, katedr itp. Formalne powiązania między tymi jednostkami są raczej ograniczone, biblioteka uczelniana sprawuje nad nimi jedynie „nadzór merytoryczny”; decyzje w sprawie np. funduszy, zatrudnienia, polityki gromadzenia itp. podejmuje kierownicy jednostek, do których są one formalnie przypisane, np. dziekani, dyrektorzy instytutów itp.;

- biblioteka główna oraz biblioteki jednostek uczelni stanowią jeden organizm, rola bibliotek jednostek ograniczona jest do udostępniania, pozostałe procedury biblioteczne pozostają w gestii biblioteki głównej;
- wariant mieszany, stanowi różne kombinacje dwóch wcześniej wymienionych, część bibliotek w jednostkach funkcjonuje niezależnie od biblioteki głównej (np. biblioteki katedr, instytutów), zaś część stanowi oddziały biblioteki głównej.

Obecnie wszystkie szkoły akademickie posiadają bibliotekę główną i bardziej lub mniej rozbudowaną sieć bibliotek wydziałowych, instytutowych, zakładowych, zespołów katedr itp. W mniejszych uczelniach, np. prywatnych szkołach wyższych, biblioteka główna stanowi często jedyny element systemu biblioteczno-informacyjnego szkoły.

Biblioteka główna skupia piśmiennictwo ze wszystkich dziedzin wiedzy reprezentowanych w uczelni (ma charakter ogólny); biblioteki wydziałowe, instytutowe i in. są bibliotekami specjalistycznymi o węższym tematycznie zakresie zbiorów.

Sposób funkcjonowania bibliotek uczelnianych określają regulaminy bibliotek, które są zazwyczaj zatwierdzane przez senat uczelni, niejednokrotnie stanowiący załącznik do statutu uczelni. Zgodnie z zapisami ustawy *Prawo o szkolnictwie wyższym* powoływane są też rady biblioteczne, będące organem opiniodawczym rektora. Charakter ich funkcjonowania określają statuty uczelni, co powoduje dużą różnorodność w sposobie działania: są przykłady, gdy rada biblioteczna wytycza jedynie strategiczne kierunki dla biblioteki, w innych przypadkach praktycznie zarządza biblioteką, zastępując niemal formalnie jej dyrektora.

Biblioteki szkół wyższych są finansowane poprzez macierzyste uczelnie. Sytuacja jest bardzo zróżnicowana: większość bibliotek głównych ma swoje budżety wydzielone, które obejmują albo wszystkie wydatki, albo bez osobowych, lub utrzymania (administracji); są jednak biblioteki uczelniane, które nie mają własnego wydzielonego budżetu. Innym rozwiązaniem jest określanie budżetu w wyniku wewnętrznych rozwiązań uczelni (np. narzutów), jako element budżetu uczelni.

Na podstawowe koszty otrzymują wydzieloną część budżetu uczelni; w zakupie czasopism zagranicznych i baz danych partycypują wydziały; dodatkowo uczelnia może przyznać dotację celową na zakup różnych nośników informacji. Od 2010 r. biblioteki uczelniane mogą ubiegać się o sfinansowanie w ramach grantów określonych działań DUN, tj. w ramach działalności upowszechniającej naukę⁵², np. na utrzymanie i poszerzanie zasobów bibliotecznych, działalność wydawniczą, opracowanie zasobów naukowych bibliotek oraz informacji bibliotecznej. Najważniejszym źródłem zewnętrznym są dotacje Unii Europejskiej poprzez programy operacyjne ogłaszane przez MKiDN (skąd pochodzą środki głównie na tworzenie zasobów cyfrowych) oraz przez MNiSW.

Biblioteki mogą starać się o dofinansowanie w ramach projektów, programów, grantów, głównie na digitalizację, ewentualnie konserwację, rzadziej na inne zadania.

52 Działalność upowszechniająca naukę (DUN) – realizacja zadań wspierających rozwój polskiej nauki przez upowszechnianie, promocję i popularyzację nauki, nieobejmujących prowadzenia badań naukowych lub prac rozwojowych.

Odrębną grupą bibliotek naukowych (niewymienioną wyżej) są biblioteki publiczne, miejskie, samorządowe, np. Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, Książnica Cieszyńska – instytucje kultury, utrzymywane przez Miasto Poznań oraz Gminę Cieszyn; Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Krakowie (jednostka budżetowa Województwa Małopolskiego), biblioteki publiczne o statusie wojewódzkim oraz biblioteki muzeów.

Biblioteki naukowe (w szczególności biblioteki centralne, szkół wyższych) podejmują wiele działań, np. tworzą konsorcja, fundacje lub inne porozumienia⁵³, których celem jest zwiększenie dostępu do usług bibliotecznych i informacji naukowej. Ważnym ich podłożem są zarówno względy merytoryczne, jak i ekonomiczne⁵⁴. Do takich działań należą m.in.:

- katalog Biblioteki Narodowej⁵⁵;
- katalogi centralne (ogólnokrajowe i lokalne, np. prowadzone przez BN, NUKAT, KaRo)⁵⁶, bazy danych (np. BazTech⁵⁷, SIBROL⁵⁸, SYMPONET⁵⁹, projekt eIFL – EBSCO⁶⁰);

53 Np. Konsorcjum Europejskich Bibliotek Naukowych CERL, którego polskim liderem jest BN, Konsorcjum Bibliotek Łódzkich, Górnośląskie Konsorcjum Bibliotek Naukowych, Poznańska Fundacja Bibliotek Naukowych, Konsorcjum Bibliotek Naukowych Regionu Kujawsko-Pomorskiego, Konsorcjum Bibliotek Ekonomicznych itp.

54 Np. zakup elektronicznych światowych baz danych dokonuje się w systemie konsorcjów z 50% dofinansowaniem MNiSW. Ich organizacją zajmuje się upoważniona agenda Uniwersytetu Warszawskiego – ICM. Część baz dostępnych jest jako licencje krajowe, opłacone przez MNiSW.

55 Czas katalogowania nie przekracza 24 godzin, pełny opis formalny i rzeczowy wszystkich publikacji, które następnie są podstawą urzędowego wykazu publikacji polskich i statystyki wydawniczej.

56 Przykłady katalogów centralnych (NUKAT, scentralizowany) – od 2002 r. współpracują 124 biblioteki, KaRo (rozproszony) – od 2001 r., ponad 100 bibliotek, Rokabi – katalog centralny bibliotek Szczecina i Pomorza Zachodniego tworzących ZPB, Łódź – katalog centralny konsorcjum bibliotek łódzkich, FIDES/FIDKAR – multiwyszukiwarka Federacji Bibliotek Kościelnych pozwalająca na prowadzenie wyszukiwań katalogowych i bibliograficznych w wielu komputerowych bazach jednocześnie. Federacja Bibliotek Cyfrowych (FBC), która integruje działające w rozproszeniu biblioteki i repozytoria cyfrowe, organizowane przez instytucje naukowe i badawcze, archiwa, muzea, biblioteki i organizacje pozarządowe.

57 Baza danych o zawartości polskich czasopism technicznych oraz (w wyborze) nauk ścisłych i ochrony środowiska. Jest jednym z zasobów Wirtualnej Biblioteki Nauki.

58 System informacji o badaniach rolniczych prowadzony przez Centralną Bibliotekę Rolniczą.

59 Baza rejestruje materiały z konferencji, zjazdów, kongresów, sympozjów i innych spotkań naukowych krajowych i zagranicznych, które odbyły się po 1980 r. Bazą administruje Biblioteka Główna Politechniki Warszawskiej.

60 Projekt umożliwiający korzystanie z pełnotekstowych baz udostępnianych przez EBSCO, opracowany i wdrożony w ramach eIFL Direct przy współudziale OSI Budapeszt. W Polsce z baz EBSCO korzysta ok. 100 bibliotek naukowych.

- licencje na dostęp do światowych baz danych piśmiennictwa naukowego (np. poprzez ICM UW, obecnie Wirtualną Bibliotekę Nauki⁶¹);
- biblioteki cyfrowe (np. projekty Cyfrowa Biblioteka Publikacji Naukowych ACADEMICA⁶², CBN Polona⁶³, Federacja Bibliotek Cyfrowych);
- repozytoria (np. Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych⁶⁴), bazy wiedzy (np. SYNAT⁶⁵).

Biblioteki naukowe prowadzą ewaluację własnej działalności – Projekt AFBN (Analiza Funkcjonowania Bibliotek Naukowych) – zainicjowany w 2001 r. przez Zespół ds. Standardów dla Bibliotek Naukowych, a jego prace zostały wpisane do zadań Konferencji Dyrektorów Bibliotek Akademickich Szkół Polskich. Celem projektu jest wypracowanie standardów dla polskich bibliotek naukowych i prowadzenie badań porównawczych ze wskaźnikami i standardami funkcjonowania zagranicznych bibliotek naukowych. Uczestnictwo w programie jest dobrowolne; zarejestrowanych jest obecnie ok. 100 bibliotek akademickich (państwowych i niepaństwowych).

61 Wirtualna Biblioteka Nauki (WBN) to realizowany przez CeON program finansowany przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (MNiSW), który zapewnia polskim instytucjom akademickim i naukowym dostęp do światowych zasobów wiedzy oraz umożliwia krajową archiwizację tych zasobów.

62 Projekt ACADEMICA powstał z inicjatywy Fundacji na rzecz Nauki Polskiej. Jest realizowany od stycznia 2010 r. przez konsorcjum utworzone przez Bibliotekę Narodową oraz Naukową i Akademicką Sieć Komputerową (NASK). Zakończenie projektu nastąpiło w 2014 r. Cyfrowa Biblioteka Publikacji Naukowych ACADEMICA jest nowatorskim projektem polegającym na utworzeniu cyfrowej bazy książek i czasopism naukowych oraz ich udostępnieniu dzięki wdrożeniu systemu wypożyczeń międzybibliotecznych plików elektronicznych. W ramach projektu zostanie zeskanowanych i udostępnionych badaczom – za pośrednictwem sieci bibliotek naukowych i akademickich – 170 tysięcy najważniejszych publikacji naukowych.

63 Nowoczesny portal, tworzony przez Bibliotekę Narodową, jest narzędziem pozwalającym na powszechne otwarcie dla czytelników skarbca i magazynów Biblioteki Narodowej; pozwala również prezentować zbiory innych instytucji kultury. W maju 2014 r. POLONA przekroczyła ćwierć miliona publikacji.

64 Głównym założeniem projektu jest utworzenie ponadregionalnego i multidyscyplinarnego Repozytorium Cyfrowego, złożonego ze zdigitalizowanych materiałów archiwalnych, publikacji naukowych, dokumentacji badań oraz piśmienniczego dziedzictwa kulturowego, wyselekcjonowanych ze zbiorów 16 polskich instytutów naukowych oraz ich bibliotek tworzących Konsorcjum Repozytorium Cyfrowego Instytutów Naukowych. Projekt realizowany w latach 2010–2014.

65 System Nauki i Techniki, realizowany w latach 2010–2013 przez sieć naukową zrzeszającą 16 instytucji krajowych, m.in. BN. Celem projektu było opracowanie koncepcji oraz wdrożenie sieciowej platformy hostingowej i komunikacyjnej dla zdigitalizowanej wiedzy wykorzystywanej przez badaczy, jednostki naukowe, studentów itp. Realizowany w ramach Programu Strategicznego Narodowego Centrum Badań i Rozwoju. J. Stępiak: *Informacja o nauce w Polsce*. „Bibliotekarz” 2014 nr 3, s. 13–17.

Biblioteki naukowe (centralne, uczelniane, specjalne)**Stan****Tabela 52. Biblioteki naukowe w latach 2001–2012***

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012
Biblioteki ogółem	1 225	1 276	1 219	1 203	1 056	1 121	1 087

* Do 2011 r. badania prowadzone były w cyklu dwuletnim.

Według GUS w końcu 2012 r. w Polsce działało 1087 bibliotek naukowych (ich liczba nieznacznie zmalała w porównaniu z rokiem 2011, o ponad 3%):

- w grupie bibliotek naukowych przeważają biblioteki szkół wyższych – 871, głównie uniwersytetów (375) i szkół technicznych (203) oraz akademii medycznych (41), wychowania fizycznego (8), teologicznych (6), szkół: artystycznych (24), pedagogicznych (21) ekonomicznych (18), rolniczych (12), MON (4), MSWiA (2), morskich (2) i innych szkół wyższych (155);
- drugą pod względem liczebności grupę stanowią biblioteki instytutów badawczych – 105;
- biblioteki PAN – 68;
- biblioteki publiczne – 13 (12 o statusie bibliotek wojewódzkich: w Białymstoku, Bydgoszczy, Katowicach, Krakowie, Lublinie, Opolu, Szczecinie, Toruniu, Łodzi, Warszawie, Wrocławiu, Zielonej Górze oraz 1 miejska – Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu);
- 29 innych dużych bibliotek specjalistycznych (Główna Biblioteka Lekarska z 14 oddziałami, Centralna Biblioteka Rolnicza z 1 oddziałem, Centralna Biblioteka Wojskowa, Centralna Biblioteka Statystyczna, Centralna Biblioteka Narodowego Banku Polskiego, Główna Biblioteka Pracy i Zabezpieczenia Społecznego, Główna Biblioteka Komunikacyjna, Biblioteka Sejmowa, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Krakowie, Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Biblioteka im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego, Biblioteka Czartoryskich Muzeum Narodowego w Krakowie, Biblioteka Muzeum Narodowego w Warszawie, Książnica Cieszyńska w Cieszynie);
- Biblioteka Narodowa.

Zbiory**Tabela 53. Zasoby bibliotek naukowych (w tys. jedn. inw.) w latach 2001–2012**

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012
Zbiory ogółem	99 470,3	99 796,6	107 480,8	109 367,9	105 071,6	108 332,8	110 464,8
w tym książki	57 545,7	59 670,2	65 193,4	65 881,3	66 560,9	68 643,1	69 464,3
w tym czasopisma	15 957,3	16 491,2	17 744,7	17 237,2	17 797,6	18 585,9	20 044,7
w tym zbiory specjalne	25 967,3	23 635,3	24 542,7	26 249,5	20 713,2	21 103,7	20 955,8

W 2012 r. księgozbiór bibliotek naukowych wynosił 89 509 043 wol., zbiory specjalne, obecnie określane jako pozostałe zbiory nieelektroniczne (m.in. rękopisy, mikroformy, materiały audiowizualne) – 20 559 592 jednostki oraz zbiory elektroniczne (na nośnikach) – 396 206 jednostek.

Najliczniejsza grupa bibliotek naukowych (36,8%) posiadała księgozbiory liczące od 10 do 50 tys. wol.; drugą co do wielkości grupę stanowiły placówki posiadające księgozbiory powyżej 50 tys. wol. (23,9%). Księgozbiory do 2 tys. wol. posiadało 13,5% bibliotek naukowych, od 2 do 5 tys. wol. –11,7% oraz od 5 do 10 tys. wol. –14,1%.

W ostatniej dekadzie zbiory bibliotek naukowych wzrosły ogółem o ponad 11%, w latach 2011–2012 o blisko 2%. Przyrost ten dotyczył zarówno książek (odpowiednio: 20,7%; 1,2%) oraz czasopism (25,6%; 7,8%). Niestabilnością natomiast charakteryzują się tzw. zbiory specjalne (pozostałe zbiory nieelektroniczne oraz zbiory elektroniczne na nośnikach fizycznych), o czym świadczą dane z ostatniej dekady, a także w ostatnich analizowanych dwóch latach (spadek o 0,7%).

Tabela 54. Pozostałe zbiory nieelektroniczne w bibliotekach naukowych w 2012 r.

Wyszczególnienie	Pozostałe zbiory nieelektroniczne									
	ogółem	w tym								
		rękopisy	stare druki	mikroformy	druki muzyczne	dokumenty kartograficzne	dokumenty graficzne	normy, opisy patentowe	materiały audiowizualne	inne zbiory
Liczba	20 559 592	921 266	1 224 238	2 092 214	1 167 705	1 040 490	1 368 489	4 374 896	1 045 279	7 325 015
%	100	4,5	5,9	10,2	5,7	5,1	6,7	21,3	5,1	35,6

Wśród „pozostałych zbiorów” nieelektronicznych 21,3% stanowią normy, opisy patentowe, znaczącą grupę stanowią też mikroformy (10,2%), pozostałe (rękopisy, stare druki, druki muzyczne, dokumenty kartograficzne, materiały audiowizualne) od 4,5% do 6,7%.

Tabela 55. Zasoby licencjonowane w bibliotekach naukowych w 2012 r.

Licencjonowane zbiory elektroniczne, do których biblioteki opłaciły dostęp Tytuły	Ogółem	W tym			
		książki elektroniczne	czasopisma elektroniczne	bazy danych	inne materiały elektroniczne
	22 162 222	16 916 619	1 425 604	4 867	3 815 132
%	100	76,3	6,4	0,02	17,2

Ważny element oferty bibliotek naukowych stanowią zbiory elektroniczne, do których biblioteki wykupiły dostęp (ok. 22,2 mln tytułów). Stanowi to 99,4% wszystkich tego typów zasobów, którymi dysponują biblioteki w Polsce objęte badaniem GUS.

Szczególnie ważna jest to usługa w bibliotekach szkół wyższych, gdzie w 2012 r. usytuowanych było 75,8% tego typu zasobów znajdujących się w ogóle w bibliotekach naukowych. Biblioteki te posiadają też ponad połowę zasobów zdigitalizowanych we własnym zakresie.

Wpływy do bibliotek

W 2012 r. biblioteki naukowe wzbogaciły się o 2,6 mln jedn. inw. zbiorów (o blisko 2,2 mln wol. księgozbioru, 371,4 tys. pozostałych zbiorów nieelektronicznych oraz prawie 64 tys. zbiorów elektronicznych na nośnikach fizycznych). Prenumerowały 344 658 tytułów czasopism bieżących.

Ponad 37% wpływów pochodziło z zakupu (974 680 jedn. inw.), pozostałe m.in. z egzemplarza obowiązkowego, darów, wymiany. Zakupiono ponad 693 tys. książek, 186,3 tys. czasopism, 85,5 tys. pozostałych zbiorów nieelektronicznych oraz 9,8 tys. zbiorów elektronicznych na nośnikach fizycznych.

Finansowanie

Organizatorzy bibliotek naukowych w 2012 r. finansowali działalność bieżącą swoich bibliotek w 82%. Biblioteki pozyskały także 9,5% środków na swoją działalność z innych źródeł publicznych, np. organizacji i instytucji rządowych, ministerstw, fundacji, stowarzyszeń, źródeł zagranicznych (np. funduszy strukturalnych) w różnej formie, np. grantu, dotacji celowej, dofinansowania. 3,2% stanowiły środki wypracowane, 5,3% pozostałe przychody (np. sponsoring).

Tabela 56. Struktura finansowania bibliotek naukowych w 2012 r.

Struktura finansowania	Odsetek
Dotacje organizatora	82,0
Dotacje z innych źródeł	9,5
Środki wypracowane	3,2
Pozostałe	5,3

37,3% budżetów bibliotek naukowych stanowiły wydatki na materiały biblioteczne.

Wydatki na zakup materiałów bibliotecznych

Tabela 57. Wydatki na materiały biblioteczne w bibliotekach naukowych w 2012 r.

Wydatki na materiały biblioteczne ogółem (w zł) i w %	2012
Ogółem	200 081 883
Książki %	79 944 494 40,0
Pozostałe zbiory nieelektroniczne %	9 814 992 4,9
Zbiory elektroniczne na nośnikach fizycznych %	1 245 015 0,6
Prenumerata czasopism %	47 103 192 23,5
Licencjonowane zbiory elektroniczne %	61 974 190 31,0

Przeważającą część wydatków na materiały biblioteczne w bibliotekach naukowych stanowił zakup książek (40%), blisko 1/3 opłata dostępu do licencjonowanych zbiorów elektronicznych, ważną też część stanowiła prenumerata czasopism (ponad 23%), pozostałe 5,5% to wydatki na inne zbiory nieelektroniczne i zbiory elektroniczne na nośnikach fizycznych.

Czytelnicy, użytkownicy, odwiedziny i działania promocyjne

Czytelnicy bibliotek naukowych tworzą ściśle określoną grupę. W 2012 r. ich liczba wynosiła 1,7 mln osób, co w porównaniu z rokiem poprzednim oznacza spadek o 1,7%, a w porównaniu z 2001 r. spadek o 18,7%.

Tabela 58. Czytelnicy w bibliotekach naukowych (w tys.) w latach 2001–2012

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012
Czytelnicy	2 102,5	2 363,2	2 444,5	2 400,9	2 152,6	1 738,7	1 709,9

Podobnie jak w innych typach bibliotek, w bibliotekach naukowych obserwowany jest regres liczby rejestrowanych czytelników. Jeszcze do 2005 r. odnotowywano ich wzrost, a w następnych latach spadek.

W 2012 r. czytelnicy stanowili połowę (49,3%) osób korzystających w ogóle z różnych usług bibliotek naukowych. Populacja użytkowników zarejestrowanych w 2012 r. to prawie 3,5 mln osób. Odwiedzili oni biblioteki naukowe ponad 20,2 mln razy, czyli przeciętnie jeden użytkownik wizytował te placówki prawie 6 (5,8) razy w ciągu roku.

Ważnym elementem pracy bibliotek naukowych jest działalność szkoleniowa, edukacyjna, w ramach której prowadzono szkolenia (praktyki) dla studentów bibliotekoznawstwa oraz bibliotekarzy innych bibliotek (w 2012 r. zrealizowano ich blisko 2 tys. dla 12,4 tys. osób), szkolenia biblioteczne dla użytkowników (ponad 23 tys. dla 351,6 tys. osób) oraz zorganizowano 388 konferencji, seminariów dla 28,5 tys. uczestników. Organizowane są też w nich liczne imprezy literackie, edukacyjne, wystawy itp. (ponad 6,6 tys. imprez dla blisko 412 tys. osób).

Biblioteki naukowe wydały również w 2012 r. 12 290 tytułów wydawnictw zwartych (w tym 67 w wersji elektronicznej) oraz 708 tytułów wydawnictw ciągłych (w tym 99 elektronicznych).

Komputeryzacja bibliotek naukowych

Większość bibliotek naukowych jest dobrze wyposażona zarówno w sprzęt komputerowy, jak i biblioteczne programy komputerowe. W 2012 r. 83,3% bibliotek naukowych była wyposażona w komputery, z małymi wyjątkami posiadały one łącze internetowe. 2/3 bibliotek naukowych oferowało swoim użytkownikom komputery podłączone do Internetu. Blisko 67% z nich użytkowało biblioteczne programy komputerowe.

Tabela 59. Liczba i odsetek bibliotek naukowych wyposażonych w komputery w 2012 r.

Biblioteki naukowe	Wyposażone w komputery	Wyposażone w komputery podłączone do Internetu	Wyposażone w komputery dostępne dla czytelników	Wyposażone w komputery podłączone do Internetu dostępne dla czytelników
Ogółem	905	889	776	730
%	83,3	81,8	71,4	67,2

Przeciętnie jedna placówka posiadała ponad 20 komputerów. Z 21 963 komputerów pracujących w bibliotekach naukowych połowa była przeznaczona dla czytelników, a 39,8% przeznaczona dla czytelników i z dostępem do Internetu. Co dziesiąty komputer służył jako terminal do katalogu.

Tabela 60. Odsetek bibliotek naukowych umożliwiających dostęp do Internetu bezprzewodowego oraz dostęp do gniazda internetowego w 2012 r.

Odsetek bibliotek umożliwiających:			
podłączenie własnego komputera użytkownika	dostęp do gniazda internetowego	korzystanie z Internetu bezprzewodowego	korzystanie z Internetu szerokopasmowego
72,0	46,1	56,5	49,2

Ponad 2/3 bibliotek naukowych w różnym zakresie oferuje użytkownikom usługi elektroniczne (70,2%). Jest to przede wszystkim dostęp do katalogu on-line (61,9%),

baz danych (34,9%), zdalny dostęp do licencjonowanych zasobów elektronicznych spoza sieci instytucji (41%), materiałów zdigitalizowanych udostępnianych m.in. w zasobach bibliotek cyfrowych (13,5%), czy też obsługa konta czytelnika (ponad 1/3 placówek).

Tabela 61. Odsetek bibliotek i filii bibliotecznych oferujących e-usługi w 2012 r.

Odsetek bibliotek i filii bibliotecznych oferujących	%
Katalog on-line	61,9
Możliwość zdalnego składania zamówień na materiały biblioteczne	39,6
Możliwość zdalnej rezerwacji materiałów bibliotecznych do wypożyczenia	32,2
Możliwość zdalnego przedłużania terminów zwrotów materiałów bibliotecznych	34,5
Elektroniczne (e-mail/sms) powiadamianie o terminach zwrotu materiałów bibliotecznych	37,4
Zdalny dostęp do licencjonowanych zasobów elektronicznych, spoza sieci instytucji	41,0
Interaktywne usługi informacyjne (komunikatory, czat itp.)	12,9
Elektroniczne kursy, szkolenia biblioteczne (e-learning)	14,3
Blogi biblioteczne, kanał RSS (wiadomości, ogłoszenia, wydarzenia w bibliotece)	15,4
Formularze zapytań do bibliotekarza	19,9
Forum dyskusyjne, księga gości	5,4
Profile na portalach społecznościowych	11,5

W 2012 r. 379 bibliotek naukowych posiadało własne bazy danych, oferowały dostęp do 22 755 baz.

Tabela 62. Biblioteki naukowe, które tworzą (współtworzą) bazy danych, biblioteki cyfrowe, repozytoria w 2012 r.

Wyszczególnienie		%
Bazy danych	379	34,9
Biblioteki cyfrowe	147	13,5
Repozytoria	95	8,7
Liczba	baz danych	22 755
	obiektów włączonych w danym roku (dotyczy bibliotek cyfrowych)	344 741

Dostępność bibliotek i ich usług

Z 1087 bibliotek naukowych 34 (ponad 3% ich stanu) w 2012 r. zawiesiło swoją działalność. Przeciętnie jedna biblioteka naukowa była otwarta dla czytelników w ciągu zwykłego tygodnia pracy 5,2 dnia, 36,6 godz., z tego 4,7 godz. po godz. 16. Prawie połowa z nich (46%) była dostępna w soboty, a co ósma także w niedziele (13,5%).

Najliczniejsza grupa bibliotek (28,6%) była czynna od 31 do 40 godz. tygodniowo, 27,7% do 30 godz. tygodniowo (w tym 4% do 10 godz.), powyżej 60 godz. 10,9%.

Tabela 63. Godziny otwarcia bibliotek naukowych w ciągu tygodnia w 2012 r.

Wyszczególnienie	Biblioteki czynne – ogółem	Otwarte w tygodniu dla czytelników						
		1-10 godz.	11-20 godz.	21-30 godz.	31-40 godz.	41-50 godz.	51-60 godz.	powy- żej 60 godz.
Ogółem	1 053	42	115	135	301	187	158	115
%	100	4,0	10,9	12,8	28,6	17,8	15,0	10,9

Ponad połowa bibliotek naukowych (50,3%) była otwarta dla czytelników 5 dni w tygodniu, ponad 1/3 (37,7%) 6 lub 7 dni, dla co dziesiątej (12,0%) tydzień pracy liczył do 4 dni (w tym dla 3,3% do 2 dni).

65% lokali bibliotek naukowych było dostosowanych do obsługi osób niepełnosprawnych. W większości były to wejścia do budynków dostosowane do osób poruszających się na wózkach inwalidzkich, chociaż połowa z nich miała także udogodnienia wewnątrz budynku. Tylko 1/5 lokali bibliotek naukowych miała udogodnienia dla użytkowników niewidzących i słabowidzących.

Kadra

W bibliotekach naukowych w 2012 r. zatrudnionych było ponad 11 tys. osób, w tym ponad 86% na stanowiskach merytorycznych. Zatrudniały one blisko 10 tys. pracowników działalności podstawowej (9595 osób na 9235,85 etatu). Przeciętnie w jednej placówce pracowało ogółem 10,2 osób (9,8 etatu), w działalności podstawowej 8,8 osób na 8,5 etatu. Na jednego pracownika działalności podstawowej przypadało ok. 4310 jedn. inw. łącznie wypożyczeń na zewnątrz i udostępnień na miejscu.

Ważną cechą tej grupy jest fakt, iż są to osoby zatrudniane na pełnych etatach (92% pracowników działalności podstawowej) i mają dobre przygotowanie do pracy w bibliotekach (58% pracowników bibliotek naukowych posiadało wyższe wykształcenie bibliotekarskie – w tym tylko niecałe 5% na poziomie licencjatu). Specyfiką bibliotek naukowych jest zatrudnianie specjalistów z dziedziny wiedzy, w której wyspecjalizowany jest księgozbiór danej biblioteki.

W 2012 r. w doskonaleniu zawodowym brało udział 12 346 osób, tzn. przeciętnie jeden pracownik (niezależnie od zajmowanego stanowiska) mógł wziąć udział choć raz w roku (1,1) w jakiegokolwiek formie szkolenia (warsztatach, konferencjach, seminariach itp.) i przeznaczył na to 17,9 godz.

Infrastruktura biblioteczna

W porównaniu z innymi typami bibliotek w Polsce wydaje się, iż jest to grupa placówek (szczególnie szkół wyższych), w których znacznie poprawia się sytuacja lokalowa, powstają nowoczesne, spektakularne obiekty. Np. wspólna biblioteka główna dla dwóch katowickich uczelni: Uniwersytetu Ekonomicznego i Uniwersytetu Śląskiego – Centrum Informacji Naukowej i Biblioteka Akademicka w Katowicach (oddane do użytku w październiku 2012 r.), która pełnić ma obok funkcji bibliotecznych, także rolę miejsca dla wystaw, spotkań kulturalnych, konferencji naukowych i relaksu, dostępnego dla ogółu mieszkańców regionu. Nadal jednak spora grupa bibliotek naukowych podkreśla problem braku miejsca, np. na powiększające się zbiory biblioteczne.

Powierzchnia bibliotek naukowych w 2012 r. liczyła 837 338 m², przeciętnie na jedną placówkę przypadało 770 m². Dysponowały one łącznie 52 307 miejscami dla czytelników (w tym 5,6% przystosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych).

Wykorzystanie zbiorów

W 2012 r. łącznie biblioteki naukowe wypożyczyły na zewnątrz i udostępniły na miejscu ok. 41,4 mln jedn. inw. zbiorów, w tym 62% z nich w systemie prezencyjnym.

Czytelnik biblioteki naukowej skorzystał przeciętnie z 24,2 jedn. inw. zbiorów w ciągu roku, w tym do domu wypożyczył średnio blisko 9 (8,7) wol. książek.

Tabela 64. Wykorzystanie zbiorów w bibliotekach naukowych w 2012 r.

Wyszczególnienie	Wypożyczenia na zewnątrz ogółem (jedn. inw.) i w %	Udostępnienia na miejscu ogółem (jedn. inw.) i w %
Ogółem	15 664 372	25 692 145
Książki %	14 932 894 95,3	17 259 915 67,2
Czasopisma %	334 709 2,1	7 619 442 29,7
Pozostałe zbiory nielektroniczne %	378 215 2,4	787 991 3,1
Zbiory elektroniczne na nośnikach %	18 554 0,1	24 797 0,1

Wypożyczenia na zewnątrz to przede wszystkim książki, 95,3% całości wypożyczeń. Udział czasopism i pozostałych zbiorów nielektronicznych kształtował się na zbliżonym poziomie (po ok. 2%).

W udostępnieniach na miejscu blisko 2/3 stanowiły książki, blisko 30% wykorzystanie czasopism, 3% pozostałe zbiory nielektroniczne. Na jedno miejsce w czytelnii zrealizowano przeciętnie 491 udostępnień w ciągu roku.

Biblioteki naukowe udostępniają swoje zbiory w ramach wypożyczeń międzybibliotecznych (do bibliotek krajowych i zagranicznych). W 2012 r. wpłynęło do nich 124 231 zamówień, wypożyczono do innych bibliotek blisko 63 tys. zbiorów oraz 56 tys. kopii materiałów oryginalnych. Do innych bibliotek złożono ponad 89 tys. zamówień, wypożyczono z nich 33,3 tys. zbiorów oraz 47,3 tys. kopii materiałów oryginalnych.

Podsumowanie

Biblioteki naukowe to najbardziej zróżnicowana grupa placówek bibliotecznych w Polsce, zarówno pod względem stawianych im zadań przez instytucje (podmioty je powołujące), jak i wymagań formułowanych przez użytkowników. Są to placówki o ogromnym potencjale instytucjonalno-organizacyjnym: zbiorów, wyposażenia, zaawansowania technologicznego, kwalifikacji kadr. Jest to też grupa bibliotek najszybciej się rozwijających, wdrażających nowe usługi i technologie, jednak rozwój ten nie jest w równym stopniu udziałem wszystkich bibliotek do niej zaliczanych.

Różnorodność grupy bibliotek naukowych powoduje, że trudno stworzyć zamkniętą listę problemów, które w równym stopniu dotyczyłyby wszystkich tego typu placówek, w większości z nich wskazywane są problemy finansowe (uzależnione m.in. od kondycji finansowej organizatora), ograniczenia kadrowe, które nie pozwalają na podejmowanie nowych zadań (jak np. digitalizacja i wiążące się z nią opracowanie retrospektywne zbiorów), czy też słaba infrastruktura (np. w niezadawalającym stopniu dostosowana dla osób z niepełnosprawnościami). W odniesieniu do bibliotek szkół wyższych⁶⁶, jako ważne dla ich optymalnego funkcjonowania, wskazano:

- koszt gromadzenia literatury naukowej; rosnące koszty związane z dostęпами do źródeł elektronicznych, a także presja użytkowników (studentów, pracowników naukowych) na dostarczanie najnowszej, zagranicznej literatury (np. czasopism), co często przekracza możliwości finansowe bibliotek (problem ten szczególnie mocno występuje w bibliotekach gromadzących materiały z zakresu nauk ścisłych, technicznych);
- kurczenie się rezerw miejsc magazynowych; powoduje to trudności lub wręcz uniemożliwia kreowanie nowoczesnego bibliotekarstwa, kształtowanie polityki gromadzenia zbiorów determinowanej potrzebami środowiska naukowego, a nie brakiem miejsca na nowe zbiory;
- przepisy prawa autorskiego, przede wszystkim zapisy o dozwolonym użytku, budzą wiele wątpliwości; wydawcy często stoją na stanowisku, że to biblioteki powinny pilnować, aby użytkownicy nie łamali prawa w zakresie dozwolonego użytku, co stoi w sprzeczności do podstawowej funkcji bibliotek, jaką jest zgodne z prawem, ale możliwie szerokie udostępnianie swoich zbiorów;
- trudna współpraca środowiska bibliotek szkół wyższych z twórcami systemu informacji o szkolnictwie wyższym w zakresie Polskiej Bibliografii Naukowej (PBN), brak woli współpracy i uwzględnienia opinii środowiska bibliotek akademickich.

Inne biblioteki naukowe (np. towarzystw naukowych, muzeów, specjalne) wskazują głównie na niestabilność finansowania oraz inne ograniczenia, które mają wpływ na działalność merytoryczną, np.:

- brak środków finansowych na zakup dobrego, zaawansowanego komputerowego systemu bibliotecznego, który pozwoliłby na zautomatyzowanie wszystkich procesów bibliotecznych;
- znaczący przyrost zasobów cyfrowych i problemy związane z ich zarządzaniem, między innymi szybkie zużywanie miejsca na dyskach lokalnych i serwerach, rosnące koszty związane z dostępem do źródeł elektronicznych;

66 Wykorzystano materiały M. Górskiego, przewodniczącego Rady Wykonawczej Konferencji Dyrektorów Bibliotek Akademickich Szkół Polskich.

- wyczerpywanie się rezerw magazynowych; problemy z pomieszczeniami magazynowymi, które nie spełniają wymogów konserwatorskich, np. parametrów wilgotności i temperatury;
- zmniejszanie się liczby użytkowników, np. spadek liczby osób korzystających z czytelnicy – zjawisko, które wyraźnie dostrzegalne stało się w przeciągu ostatnich lat, wydaje się, że jest to konsekwencja rozrastania się cyfrowych zasobów udostępnianych za pośrednictwem Internetu (dowodzi tego fakt, iż największy spadek liczby udostępnianych oryginałów dotyczy gazet i czasopism, które stanowią zasadniczy przedmiot realizowanego przez biblioteki programu digitalizacji), wskazuje także na głębsze przemiany modelu korzystania z oferty bibliotek, a nawet szerzej – uczestnictwa w kulturze;
- problem z digitalizacją publikacji własnych (ochrona praw autorskich),
- brak zasad dotyczących budowy jednolitej grupy zawodowej bibliotekarzy; wprowadzone nowe rozwiązania nie motywują pracowników do rozwoju, trudno w oparciu o nie budować ścieżkę rozwoju zawodowego, spełniającą założenia instytucji uczącej się; brak zainteresowania pracowników uzyskaniem statusu bibliotekarza dyplomowanego, co może się wiązać z utratą statusu biblioteki naukowej.

Wskaźniki – biblioteki naukowe (N = 1087)

Budżet na 1 czytelnika	313,54 zł
Wydatki na zakup książek na 1 czytelnika	46,75 zł
Liczba wol. książek i czasopism na 1 czytelnika	52,3 wol.
Zakup książek na 1 czytelnika	0,4 wol.
Liczba czytelników na 1 pracownika	178
Powierzchnia biblioteki na 1 czytelnika	0,5 m ²
Wypożyczenia i udostępnienia (ogółem) na 1 czytelnika	24,2 jedn. inw.
Odwiedziny na 1 użytkownika	5,8
Wypożyczenia i udostępnienia na 1 pracownika	4 310,2 jedn. inw.
Księgozbiór na 1 placówkę	82 345 wol.
Liczba godzin otwarcia w ciągu tygodnia na 1 placówkę	37 godz.
Liczba godzin otwarcia w ciągu tygodnia na 1 placówkę po godz. 16	5 godz.
Odsetek placówek oferujących usługi elektroniczne	70,2%
Odsetek placówek udostępniających katalog on-line	61,9%
Odsetek placówek umożliwiających zdalne składanie zamówień na materiały biblioteczne	39,6%
Liczba komputerów na 1 placówkę	20,2

IV. Biblioteki nietworzące sieci

W obrębie tej kategorii znajdują się biblioteki fachowe (instytucji, urzędów, przedsiębiorstw, zakładów usługowych, muzeów, teatrów itp.) oraz ośrodków informacji naukowej, technicznej i ekonomicznej – placówki informacyjno-biblioteczne, wchodzące w skład sieci informacji naukowej, technicznej i ekonomicznej (ointe), towarzystw naukowych.

Do 2010 r. włącznie dane dotyczące bibliotek fachowych, fachowo-beletrystycznych, ośrodków inte, towarzystw naukowych zbierane były przez GUS w cyklu dwuletnim, od 2011 r. w systemie rocznym.

1. Biblioteki towarzystw naukowych

Najmniej liczną grupę bibliotek objętych badaniem GUS stanowią biblioteki towarzystw naukowych, których w 2014 r. zarejestrowano 14 (najwięcej w woj. mazowieckim – 5). Istnieją dwa rodzaje tego typu bibliotek, ogólne – gromadzące zbiory z wielu dyscyplin naukowych i specjalistyczne – gromadzące zbiory z jednej dyscypliny, uzupełnione literaturą z nauk pokrewnych, a także publikacje o tematyce regionalnej. Przeważają biblioteki z wąskim tematycznie zakresem zbiorów. Mają one cenną wartość naukową jako zbiór literatury dotyczącej wyspecjalizowanego zagadnienia. Dane liczbowe bibliotek towarzystw naukowych o statusie naukowym (Towarzystwa Naukowego Płockiego oraz Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk) zostały ujęte w dziale dotyczącym bibliotek naukowych, jednak warunki ich funkcjonowania, problemy są wspólne dla tej grupy bibliotek i są uwzględnione w tej części materiału.

Biblioteki towarzystw naukowych nie są samodzielne organizacyjnie, są powoływane i utrzymywane przez towarzystwa naukowe, stowarzyszenia, czyli organizacje non profit. Placówki te pozostają bez stałego finansowania budżetowego działalności podstawowej i działają przede wszystkim w oparciu o pozyskane granty celowe, w przypadku bibliotek o statusie naukowym ze środków MNiSW (przyznawane raz w roku w ramach działalności upowszechniania nauki placówkom nie będącym jednostką organizacyjną PAN ani uczelni wyższej).

Stan

Tabela 65. Biblioteki towarzystw naukowych w latach 2001–2012*

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012
Biblioteki ogółem	25	21	21	21	14	16	14

* Do 2011 r. badania prowadzone były w cyklu dwuletnim.

Liczba bibliotek towarzystw naukowych w ostatniej dekadzie zmniejszyła się o 44%, sytuacja w porównaniu z 2011 r. wykazuje również tendencję spadkową.

Podstawowe wskaźniki dotyczące funkcjonowania tych instytucji także charakteryzują się spadkami. Dane z ostatnich trzech badanych okresów trudne są do interpretacji w związku ze znacznymi wahaniami. Dotyczą zmian w obrębie różnic w liczbie bibliotek (w 2009, 2012 r. – 14, w 2011 r. – 16), dużych kontrastów w zbiorach ogółem, liczbie książek, czasopism, zbiorów specjalnych i czytelników.

Zasoby

Zasobność poszczególnych bibliotek towarzystw naukowych jest bardzo różna, począwszy od małych podręcznych księgozbiorów do zbiorów kilkuset tysięcy.

Tabela 66. Zasoby bibliotek towarzystw naukowych (w tys. jedn. inw.) w latach 2001–2012

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012
Zbiory ogółem	593,7	586,9	491,3	517,8	215,1	602,3	305,2
w tym książki	186,4	177,7	178,3	190,5	130,2	387,0	176,7
w tym czasopisma	240,4	242,1	146,8	160,8	70,8	188,7	96,9
w tym zbiory specjalne	166,8	167,0	166,3	166,5	14,1	26,6	31,5

Źródło: *Kultura* za lata 2001–2012.

W 2012 r. biblioteki towarzystw naukowych dysponowały zbiorami liczącymi ponad 305 tys. jedn. inw., których podstawę stanowiły książki (58% całości zbiorów). Trzy z nich posiadały księgozbiory liczące do 5 tys., dwie od 5 do 10 tys. oraz dziewięć od 10 do 50 tys. wol. W przeciągu dekady ich zbiory zmniejszyły się o blisko połowę, a tzw. zbiory specjalne o ponad 80%.

Wśród zbiorów specjalnych 1/5 stanowią dokumenty kartograficzne, a kolejne 17,0% mikroformy. Biblioteki te nie posiadają zbiorów elektronicznych licencjonowanych, a e-zbiory na nośnikach fizycznych to zaledwie 302 pozycje.

W 2012 r. zbiory bibliotek towarzystw naukowych wzbogaciły się o 9,6 tys. jedn. inw., z tego 925 jedn. inw. pochodziło z zakupu (9,6%).

Wydatki na materiały biblioteczne wynosiły ok. 67,1 tys. zł, które przeznaczone zostały w zdecydowanej większości na zakup książek (55,8 tys., 83,2%), na prenumeratę czasopism 10,8 tys. (16,1%).

Źródła finansowania

Biblioteki towarzystw naukowych mogą otrzymywać dotacje od samorządów, z budżetu MKiDN, środków MNiSW lub od prywatnych sponsorów.

Tabela 67. Struktura finansowania bibliotek towarzystw naukowych w 2012 r.

Struktura finansowania	Odsetek
Dotacje organizatora	0
Dotacje z innych źródeł	94,5
Środki wypracowane	0,2
Pozostałe	5,3

Podstawą utrzymania bibliotek towarzystw naukowych, jak i samego towarzystwa, w ramach którego funkcjonują, są środki pozyskane z różnych źródeł publicznych w formie np. grantu, dotacji celowej, dofinansowania. W 2012 r., według GUS, biblioteki towarzystw naukowych nie wykazały środków na swoją działalność z budżetu organizatora, a jedynie środki zewnętrzne (94,5%); pozostałe: darowizny, sponsoring to ponad 5%.

Czytelnicy, użytkownicy, odwiedziny

Tabela 68. Czytelnicy w bibliotekach towarzystw naukowych w latach 2001–2012

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012
Czytelnicy	5 827	5 261	5 412	5 081	3 324	16 158	1 755

Jak już wspomniano, dane dotyczące bibliotek towarzystw naukowych trudne są do interpretacji ze względu na ich fluktuację, dotyczy to także populacji korzystającej z tych placówek. W 2012 r. według GUS korzystało z nich 1755 osób, jednak w 2011 r. podano liczbę 16 158 czytelników. Choć w latach poprzednich (2001–2007) odnotowywano ich w bibliotekach towarzystw naukowych na poziomie ponad 5 tys., w 2009 r. – ponad 3 tys.

Taka sama sytuacja dotyczy użytkowników bibliotek, czyli osób korzystających w tych placówkach z innych usług niż korzystanie ze zbiorów (w 2011 r. – 31 264, w 2012 r. – 4471).

Użytkownicy bibliotek towarzystw naukowych odwiedzili te placówki blisko 12,4 tys. razy w ciągu roku, przeciętnie jeden użytkownik blisko 3 razy (2,8).

Wykorzystanie zbiorów

W bibliotekach towarzystw naukowych łącznie w 2012 r. wypożyczono na zewnątrz i udostępniono na miejscu ok. 20 tys. jedn. inw. zbiorów, z tego 2/3 w systemie prezenyjnym.

Wypożyczenia na zewnątrz (ponad 6 tys. wol.), to w ponad 93% książki.

Udostępnianie na miejscu (blisko 14 tys.) to w zasadzie w równej części wykorzystanie książek, jak i czasopism (z niewielką przewagą książek), w śladowych ilościach innych zbiorów.

W 2012 r. do bibliotek towarzystw naukowych w ramach wypożyczeń międzybibliotecznych wpłynęły 4 tys. zamówień, które w pełni zostały zrealizowane.

Pracownicy

W bibliotekach towarzystw naukowych zatrudnionych było 17 osób (12,85 etatu), w tym w działalności podstawowej 14 (10,35 etatu), z tego na stanowiskach bibliotekarskich – 9 (6,75). Na jedną placówkę przypadało przeciętnie 1,2 osoby (0,9 etatu), pracowników działalności podstawowej – 1 osoba (0,7 etatu). Sześciu bibliotekarzy posiadało wykształcenie wyższe zawodowe, pozostali nie mieli przygotowania zawodowego. Kilka bibliotek nie posiada obsady kadrowej. Trzech pracowników bibliotek towarzystw naukowych w 2012 r. uczestniczyło w doskonaleniu zawodowym (105 godz.).

Dostępność

Biblioteka towarzystwa naukowego pracowała przeciętnie 4,8 dnia w ciągu tygodnia, była dostępna dla czytelników 30,8 godz. tygodniowo, w tym 5,4 godz. tygodniowo po godz. 16. Trzy z nich pracowały w sobotę, jedna w niedzielę.

Pod względem dostępności godzinowej tych placówek sytuacja wydaje się dobra. Tylko trzy z nich były otwarte dla czytelników do 20 godz. tygodniowo, kolejne dwie od 21 do 30 godz. w ciągu tygodnia, pięć od 31 do 40, a trzy powyżej 50 godz.

Infrastruktura

Biblioteki towarzystw naukowych mają dobrą sytuację lokalową pod względem posiadanej powierzchni lokalowej. Zajmowały powierzchnię 2057 m², co wskazuje, że przeciętnie jedna placówka zajmuje lokal liczący ok. 147 m².

Tylko trzy biblioteki były dostosowane do obsługi osób poruszających się na wózkach inwalidzkich. Dysponowały 206 miejscami dla czytelników (ale tylko 3 z nich były przystosowane dla osób niepełnosprawnych).

Działalność szkoleniowa i promocyjna

Działalność szkoleniowa to margines pracy bibliotek towarzystw naukowych, zorganizowały one w ciągu 2012 r. 10 szkoleń dla użytkowników. Zorganizowały także 42 imprezy (o charakterze literackim, wystawienniczym i edukacyjnym) dla 980 użytkowników oraz 6 konferencji i seminariów, w których wzięło udział 150 uczestników.

W 2012 r. biblioteki te wydały 57 tytułów wydawnictw (w tym 53 zwarte).

Komputeryzacja

10 z 14 bibliotek towarzystw naukowych posiadało komputery. Osiem z nich użytkowało komputerowe programy biblioteczne. Z 23 posiadanych przez nie stacji roboczych większość miała dostęp do Internetu, 12 było użytkowanych przez czytelników. Oferują one w różnym zakresie usługi elektroniczne. Największa ich liczba (8) – dostęp do katalogu on-line.

Tabela 69. Usługi elektroniczne w bibliotekach towarzystw naukowych w 2012 r.

Wyszczególnienie	Liczba bibliotek
Katalog on-line	8
Możliwość zdalnego składania zamówień na materiały biblioteczne	5
Możliwość zdalnej rezerwacji materiałów bibliotecznych do wypożyczenia	5
Możliwość zdalnego przedłużania terminów zwrotów materiałów bibliotecznych	4
Elektroniczne (e-mail/sms) powiadamianie o terminach zwrotu materiałów bibliotecznych	5
Zdalny dostęp do licencjonowanych zasobów elektronicznych, spoza sieci instytucji	2
Interaktywne usługi informacyjne (komunikatory, czat itp.)	3
Blogi biblioteczne, kanał RSS (wiadomości, ogłoszenia, wydarzenia w bibliotece)	3
Formularze zapytań do bibliotekarza	3
Forum dyskusyjne, księga gości	1
Profile na portalach społecznościowych	3

Pięć z nich tworzy własne bazy danych (12 tytułów), trzy tworzą lub współtworzą bibliotekę cyfrową (w 2012 r. włączyły do obiegu cyfrowego 137 obiektów) oraz repozytorium.

Problemy bibliotek towarzystw naukowych:

- finansowe: niskie środki własne organizatorów bibliotek towarzystw naukowych na ich utrzymanie, brak stałego poziomu finansowania budżetowego, działanie przede wszystkim w oparciu o pozyskane granty, co skutkuje ograniczeniami:
 - w bieżących zakupach czasopism i książek,
 - kadrowych,
 - godzinach dostępu, dostosowania do potrzeb osób niepełnosprawnych,
 - w planowaniu prac wieloletnich;
- merytoryczne: brak merytorycznej opieki nad ich funkcjonowaniem.

Wskazane problemy ograniczają rozwój tych instytucji, o czym świadczą dane liczbowe z ostatniego dziesięciolecia (regres zbiorów, liczby czytelników, wykorzystania zbiorów). Nie ma też przesłanek gwarantujących poprawę sytuacji w perspektywie wieloletniej.

Wskaźniki – biblioteki towarzystw naukowych (N = 14)

Budżet na 1 czytelnika	171,87 zł
Wydatki na zakup książek na 1 czytelnika	31,81 zł
Liczba wol. książek i czasopism na 1 czytelnika	155,9 wol.
Zakup książek na 1 czytelnika	0,5 wol.
Liczba czytelników na 1 pracownika	125
Powierzchnia biblioteki na 1 czytelnika	1,2 m ²
Wypożyczenia i udostępnienia (ogółem) na 1 czytelnika	11,4 jedn. inw.
Odwiedziny na 1 użytkownika	2,8
Wypożyczenia i udostępnienia na 1 pracownika	1 429,4 jedn. inw.
Księgozbiór na 1 placówkę	19 546 wol.
Liczba godzin otwarcia w ciągu tygodnia na 1 placówkę	31 godz.
Liczba godzin otwarcia w ciągu tygodnia na 1 placówkę po godz. 16	5 godz.
Odsetek placówek oferujących usługi elektroniczne	71,4%
Odsetek placówek udostępniających katalog on-line	57,1%
Odsetek placówek umożliwiających zdalne składanie zamówień na materiały biblioteczne	35,7%
Liczba komputerów na 1 placówkę	1,6

2. Biblioteki ośrodków inte

Biblioteki ośrodków inte (biblioteki ointe), tj. placówek informacji stanowiących najczęściej ogniwo sieci informacyjnej (branżowych, resortowych, zakładowych ośrodków informacji), zajmowały się gromadzeniem dokumentów, które po opracowaniu bibliotecznym były przekazywane do opracowania dokumentacyjnego, czyli sporządzania analiz treściowych (abstraktów)⁶⁷. Na tej podstawie przygotowywano informacje o treści zgromadzonych dokumentów dla użytkowników danego ośrodka (zestawienia tematyczne, ekspres-informacja, biuletyn nabytków). Ośrodki inte, które powstawały w latach 50. XX wieku, szczyt rozwoju przeżywały w latach 70. minionego stulecia. W ich gestii pozostawał zakup zagranicznej literatury naukowej, zagranicznych czasopism, przygotowywanie serwisów informacyjnych z wykorzystaniem danych o zagranicznych bibliografiach, zestawieniach, opisach. Rola bibliotek ointe miała olbrzymie znaczenie dla instytucji branżowych, instytutów badawczych w okresie braku powszechnego dostępu do informacji. Straciły na znaczeniu i stały się mało użyteczne wraz z postępowaniem technologicznym. Obecnie struktury ointe są w stanie rozproszonym i w organizacyjnym zaniku. Największą sieć ośrodków tworzą OINTE – Ośrodki Informacji Naukowej Technicznej i Ekonomicznej, które wchodzi w skład struktury organizacyjnej PKP Polskie Linie Kolejowe S.A. Tworzą ogólnokrajową sieć placówek usytuowanych na terenie strategicznych okręgów kolejowych, mających swoje siedziby w 15 miastach na terenie Polski⁶⁸. Biblioteki ointe w oparciu o oprogramowanie SOWA2, tworzą Zintegrowany System Biblioteczno-Informacyjny, zawierający centralny katalog zbiorów i baz informacyjnych oraz wspólny zbiór kont bibliotecznych. Zbiory bibliotek ointe są ogólnodostępne dla pracowników Spółki PKP Polskie Linie Kolejowe S.A., użytkowników z całego środowiska kolejarskiego oraz uczniów, studentów i innych osób zainteresowanych problematyką kolejową.

Oprócz wymienionych wyżej, biblioteki ointe – placówki informacyjno-biblioteczne prowadzone są głównie przez instytuty związane z przemysłem (np. Instytut Obróbki Plastycznej, Instytut Optyki Stosowanej), instytuty badawcze (np. Instytut Badawczy Dróg i Mostów), biura studiów i projektów⁶⁹.

Biblioteki ointe nie mają osobowości prawnej, są włączone w struktury jednostek samodzielnych organizacyjnie, zakładów pracy.

67 B. Sordylowa: *Informacja naukowa w Polsce. Problemy teoretyczne, źródła, informacja*. Warszawa 1987, s.140.

68 W Białymstoku, Bydgoszczy, Gdańsku, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Nowym Sączu, Opolu, Poznaniu, Rzeszowie, Sosnowcu, Szczecinie, Tarnowskich Górach, Warszawie i Wrocławiu.

69 Biblioteki ointe, wykazywane przez GUS, usytuowane są w 11 województwach: lubelskim – 1, łódzkim – 2, małopolskim – 5, mazowieckim – 7, opolskim – 1, podkarpackim – 1, podlaskim – 1, pomorskim – 1, śląskim – 4, wielkopolskim – 4, zachodniopomorskim – 1.

Stan

W 2012 r. GUS wykazywał 28 bibliotek ośrodków inte (27 czynnych). W ostatniej dekadzie ich liczba gwałtownie spadła (od 2001 do 2012 r. o 82,3%), w latach 2011–2012 o 28,2%. Duży spadek w liczbie bibliotek ointe wpłynął na osłabienie ich potencjału. Między 2001 a 2012 r. liczba zasobów ogółem spadła o 77,5%, a w ostatnich dwóch latach wynosiła 29,1%. W dwóch ostatnich analizowanych latach zbiory książkowe obniżyły się o 25,7%, czasopism o 49,5%. Podobne zjawisko spadku zasobów odnotowano w zakresie zbiorów specjalnych. Na przestrzeni dekady ich wielkość spadła o 76,2%, w ostatnich dwóch latach odnotowano spadek o 26,3%. Ograniczenia te w zasadzie nie wpływają na strukturę zasobów bibliotek ointe: w 2001 r. książki stanowiły 40,8% ogółu, czasopisma – 10,5%, zbiory specjalne – 48,7%, a dziesięć lat później odpowiednio: 39,1%; 9,3%; 51,6%. Dane dotyczące zbiorów specjalnych wskazują na ich nieznaczny wzrost w ogółem zasobów, w odróżnieniu od spadków w obrębie dwóch pozostałych kategorii. Do stanu zasobów bibliotek ointe w 2012 r. należy włączyć licencjonowane zbiory elektroniczne – 94 tys. tytułów, zbiory elektroniczne zinwentaryzowane – 1787 jedn. inw.

Biblioteki ośrodków inte mają też coraz mniej czytelników: spadek w ostatniej dekadzie o 93,9%, w dwóch ostatnich latach o 9,5%.

Podstawowe dane dotyczące liczby bibliotek ointe, ich zasobów oraz korzystających z nich czytelników wskazują na zdecydowany regres w ich funkcjonowaniu.

Tabela 70. Biblioteki ointe w latach 2001–2012*

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012
Biblioteki ogółem	158	113	93	84	62	39	28

Tabela 71. Zasoby bibliotek ointe (w tys. jedn. inw.) w latach 2001–2012

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012
Zbiory ogółem	3 871,1	2 896,3	2 715,3	2 415,8	1 995,4	1 226,9	869,7
w tym książki	1 577,9	1 217,0	1 101,3	964,6	764,4	457,0	339,6
w tym czasopisma	407,3	353,0	358,3	332,8	378,5	160,7	81,1
w tym zbiory specjalne	1 885,9	1 326,3	1 255,7	1 118,4	852,5	609,2	449,0

* W latach 2001–2009 zbiory specjalne łącznie z dokumentami elektronicznymi, w latach 2011–2012 bez dokumentów elektronicznych.

Tabela 72. Czytelnicy w bibliotekach ointe w latach 2001–2012

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012
Czytelnicy	40 934	26 920	22 131	19 097	8 829	2 752	2 491

Dostępność

27 czynnych bibliotek ointe oferowało swe usługi czytelnikom. Przeciętnie jedna biblioteka pracowała 4,9 dnia w ciągu tygodnia, średnio 33,7 godzin. Biblioteki dysponowały lokalami o różnej wielkości, przeciętnie na 1 bibliotekę przypadało 190 m².

Nie wszystkie biblioteki ointe są przystosowane do obsługi specjalnych grup użytkowników, 12 ma różne udogodnienia, 10 dostosowane wejścia dla osób poruszających się na wózkach, 8 różnego rodzaju udogodnienia wewnątrz budynku.

Wykorzystanie zasobów bibliotek ointe

Biblioteki ointe wypożyczają przede wszystkim zbiory drukowane, ponad 56% ogółu wypożyczeń stanowią książki, 31,6% czasopisma, 11,9% pozostałe zbiory nie-elektroniczne. Wypożyczanie dokumentów elektronicznych na nośniku fizycznym stanowi wśród ogółu margines (63 spośród 18 687). Struktura korzystania z zasobów na miejscu wskazuje na specyfikę zbiorów tych bibliotek. Wprawdzie udostępnianie książek i czasopism stanowiło znaczący odsetek wśród ogółu (odpowiednio 23,0%; 36,4%), to na podobnym poziomie kształtowało się udostępnianie kopii materiałów oryginalnych (branżowych) – 30,7%.

Kadra

Biblioteki ointe zatrudniają ogółem 47 osób, wszystkie w działalności podstawowej, na stanowiskach bibliotekarskich – 38, z czego 25 posiada wykształcenie zawodowe, 12 na poziomie wyższym. Taka struktura zatrudnienia wynika ze specyfiki tych bibliotek, niesamodzielnych, włączonych w struktury większego organizmu, który zapewnia im obsługę administracyjno-organizacyjną. Przeciętnie biblioteka zatrudnia 1,7 pracownika merytorycznego, 1 placówce przypisane jest średnio 1,5 etatu.

Komputeryzacja

Biblioteki wyposażone w komputery stanowią zdecydowaną większość wśród tej kategorii (24 spośród 28), w pełni skomputeryzowane są biblioteki usytuowane w 8 województwach, np. w śląskim jest to co druga, w wielkopolskim 75%. Biblioteki wyposażone w komputery mają podłączenie do Internetu, ale tylko w 11 bibliotekach (spośród 24 skomputeryzowanych) dostęp do komputera i Internetu mają czytelnicy. Przeciętnie jedna biblioteka ointe wyposażona jest w 2,5 komputery. Spośród 24 bibliotek posiadających komputery 15 oferuje usługi elektroniczne.

Tabela 73. Liczba bibliotek ointe oferujących e-usługi w 2012 r.

Wyszczególnienie	Ogółem
Katalog on-line	7
Możliwość zdalnego składania zamówień na materiały biblioteczne	6
Możliwość zdalnej rezerwacji materiałów bibliotecznych do wypożyczenia	5
Możliwość zdalnego przedłużania terminów zwrotów materiałów bibliotecznych	5
Elektroniczne (e-mail/sms) powiadamianie o terminach zwrotu materiałów bibliotecznych	10

Z pozostałych usług elektronicznych interaktywne usługi informacyjne (komunikatory, czat) oraz profile na portalach społecznościowych są obecne w jednostkowych bibliotekach.

Tabela 74. Liczba bibliotek ointe oferujących e-usługi w 2012 r.

Wyszczególnienie	Ogółem
Zdalny dostęp do licencjonowanych zasobów elektronicznych, spoza sieci instytucji	4
Interaktywne usługi informacyjne (komunikatory, czat itp.)	1
Elektroniczne kursy, szkolenia biblioteczne (e-learning)	1
Blogi biblioteczne, kanał RSS (wiadomości, ogłoszenia, wydarzenia w bibliotece)	1
Formularze zapytań do bibliotekarza	1
Forum dyskusyjne, księga gości	0
Profile na portalach społecznościowych	0

Biblioteki ointe w nieznacznym stopniu biorą udział w tworzeniu (współtworzeniu) bibliotek cyfrowych, baz danych. W 2012 r. 14 spośród 28 tworzyło bazy danych, 5 – repozytoria i 3 – biblioteki cyfrowe.

Finansowanie

Specyfika organizacyjna bibliotek ointe (niesamodzielne instytucje zorganizowane jako część większego organizmu) oraz niestabilność sytuacji wpływa na sposób ich finansowania. Przychody bibliotek ointe to suma prawie równych dwóch części: dotacji organizatora – 50,2% oraz dotacji pochodzących z innych źródeł – 49,8%. Biblioteki te nie wypracowują własnych środków, pozostałe przychody to zupełny margines (wykazane 422 zł w dotacji ogółem 1 196 627 zł).

Tabela 75. Struktura finansowania bibliotek ointe w 2012 r.

Struktura finansowania	Odsetek
Dotacja organizatora	50,2
Dotacje z innych źródeł	49,8
Środki wypracowane	0
Pozostałe przychody	0,04

Struktura wydatków na materiały biblioteczne odzwierciedla stan zasobów bibliotek ointe. Mimo spadku liczby czasopism odnotowanego w dwóch ostatnich analizowanych latach (2011/2012), rosną wydatki na ten cel. Wydatki na prenumeratę pochłaniają 63,3% ogółu wydatków na materiały biblioteczne,

licencjonowane zbiory elektroniczne to drugi pod względem wielkości koszt bibliotek ointe (17,5%), następnie książki (12,1%), pozostałe zbiory nieelektroniczne (7,0%). Wydatki bibliotek ointe na materiały biblioteczne świadczą o preferowaniu zakupów na nowych nośnikach bądź dostępnych wyłącznie w takiej postaci. Z dokumentów drukowanych zdecydowaną przewagę mają czasopisma nad książkami.

Tabela 76. Wydatki na materiały biblioteczne w bibliotekach ointe (w zł i w %) w 2012 r.

Wyszczególnienie	2012
Ogółem	1 244 237
Książki	150 027
%	12,1
Pozostałe zbiory nieelektroniczne	86 879
%	7,0
Zbiory elektroniczne na nośnikach fizycznych	2 725
%	0,2
Prenumerata czasopism	787 428
%	63,3
Licencjonowane zbiory elektroniczne	217 178
%	17,5

Wskaźniki – biblioteki ointe (N = 28)

Budżet na 1 czytelnika	480,38 zł
Wydatki na zakup książek na 1 czytelnika	60,23 zł
Liczba wol. książek i czasopism na 1 czytelnika	168,9 wol.
Zakup książek na 1 czytelnika	0,3 wol.
Liczba czytelników na 1 pracownika	53
Powierzchnia biblioteki na 1 czytelnika	2,1 m ²
Wypożyczenia i udostępnienia (ogółem) na 1 czytelnika	27,0 jedn. inw.
Odwiedziny na 1 użytkownika	6,3
Wypożyczenia i udostępnienia na 1 pracownika	1 433,2 jedn. inw.
Księgozbiór na 1 placówkę	15 025 wol.
Liczba godzin otwarcia w ciągu tygodnia na 1 placówkę	34 godz.
Liczba godzin otwarcia w ciągu tygodnia na 1 placówkę po godz. 16	0,1 godz.
Odsetek placówek oferujących usługi elektroniczne	53,6%
Odsetek placówek udostępniających katalog on-line	25%
Odsetek placówek umożliwiających zdalne składanie zamówień na materiały biblioteczne	21,4%
Liczba komputerów na 1 placówkę	2,5

3. Biblioteki fachowe

Według *Encyklopedii współczesnego bibliotekarstwa polskiego*⁷⁰ biblioteki fachowe występowały jako: zakładowe, branżowe, resortowe. Biblioteki fachowe gromadzą literaturę niezbędną do realizacji zadań określonego zakładu pracy, służą wszystkim grupom pracowników. W większym stopniu niż inne biblioteki kompletują wydawnictwa ciągłe i zbiory specjalne: normy techniczne, opisy patentowe, literaturę firmową, materiały przed- i pokonferencyjne, niepublikowane prace badawcze. Biblioteki fachowe rozwijały się bardzo dynamicznie od 2 połowy XX wieku, liczne rozporządzenia regulowały ich działalność podkreślając w ten sposób znaczenie placówek. W 1971 r. funkcjonowało 5648 bibliotek fachowych, które posiadały 15,6 tys. wol. Rola bibliotek fachowych zaczęła gwałtownie spadać wraz z przeobrażeniami społeczno-gospodarczymi.

Obecnie biblioteki fachowe, związane z konkretnymi zakładami pracy i zatrudnionymi w nich specjalistami, mają szczególne wymagania wobec bibliotekarzy, również specjalistów, którzy muszą nawiązać kontakt i udzielić potrzebnej informacji ich użytkownikom, znać doskonale zagadnienia profilu i specjalności zakładu pracy⁷¹. Biblioteki fachowe zyskują na znaczeniu w niektórych sektorach gospodarki, gdzie aktualna informacja fachowa/branżowa ma niezwykle znaczenie dla prowadzenia firmy i jej interesów. Mówi się np. o bardzo aktywnych bibliotekach prawnych, sytuowanych w kancelariach prawnych⁷². Są one fachowymi bibliotekami zakładowymi, przeznaczonymi wyłącznie dla pracowników i stałych współpracowników kancelarii. Zbiory gromadzone są zgodnie z profilem działalności kancelarii, np. literatura z zakresu prawa handlowego, spółek, papierów wartościowych, własności intelektualnej, prawa podatkowego i celnego.

Obecnie najwięcej bibliotek fachowych działa w prokuraturach okręgowych, sądach okręgowych i rejonowych, muzeach, teatrach, archiwach, oddziałach urzędów statystycznych, urzędów patentowych, centrach doradztwa rolniczego, w urzędach administracji samorządowej, przedsiębiorstwach przemysłu wydobywczego (np. w kopalniach), szpitalach i zakładach opieki zdrowotnej, zakładach przemysłu ciężkiego, farmaceutycznego.

Biblioteki fachowe nie mają osobowości prawnej, są częścią większych organizmów, co determinuje ich organizację, sposób finansowania i zarządzania.

Stan

Dane w obrębie bibliotek fachowych wykazują tendencje spadkowe, choć nie są one tak duże jak w przypadku omawianych wyżej bibliotek ointe. W 2012 r. dane GUS odnotowały 369 bibliotek fachowych. Wprawdzie ich liczba w ciągu dekady spadła

70 *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*. Warszawa 1976, s. 59.

71 Z. Zmigrodzki: *Bibliotekarstwo*. Warszawa 1998, s. 217.

72 E. Gryguc: *Biblioteka kancelarii prawniczej Sołtysiński, Kawecki, Szlezak. Doradcy prawni w Warszawie*. EBIB, http://www.oss.wroc.pl/biuletyn/ebib11/e_gryguc.htm

o blisko 54%, ale w ostatnich dwóch analizowanych latach spadek ten wyniósł 4,7%. Wielkość zbiorów na poziomie ogółem zmniejszyła się w skali dekady o 43,4%, ale w ostatnich dwóch latach spadła o 31,8%. W latach 2011–2012 wzrosły zasoby książek w bibliotekach fachowych o 13,6% (ale w obrębie dekady spadły o 21,3%), czasopism o 24,0% (w ostatnich dziesięciu latach utrzymały się na takim samym poziomie), zmalały o blisko połowę (49,7%) zbiory specjalne (w ostatniej dekadzie o 55,5%). Mimo takiego spadku zbiory specjalne stanowiły ważny element w zasobach bibliotek fachowych. W 2012 r. były liczniejsze (7 252 254 jedn. inw.) niż księgozbiór (6 350 609 wol.) i w ponad 80% składały się z norm, opisów patentowych. Pozostałe zbiory bibliotek fachowych nie stanowiły poważnego uzupełnienia księgozbioru i pozostałych zbiorów nieelektronicznych – ponad 253 tysiące to zbiory elektroniczne zinwentaryzowane, natomiast licencjonowane zbiory, do których biblioteka wykupiła dostęp, utrzymywały się na poziomie blisko 28 tysięcy. Podobna tendencja jak w innych typach bibliotek, utrzymuje się w zakresie wykorzystania bibliotek fachowych. Na przestrzeni dekady liczba czytelników spadła o 61,8%, w ostatnich dwóch latach o 2,1%.

Tabela 77. Biblioteki fachowe w latach 2001–2012

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012
Biblioteki ogółem	798	657	567	521	444	387	369

Tabela 78. Zasoby bibliotek fachowych (w tys. jedn. inw.) w latach 2001–2012*

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012
Zbiory ogółem	24 050,9	23 544,8	22538,2	22498,7	21 137,6	19 940,3	13 602,9
w tym książki	6 623,4	6 132,0	5 907,9	6 198,1	5 401,5	4 591,4	5 214,2
w tym czasopisma oprawne	1 141,0	1 242,2	1 226,6	1 265,5	1 114,6	916,8	1 136,4
w tym zbiory specjalne	16 286,5	16 170,6	15 403,7	15 035,1	14 621,5	14 432,1	7 252,3

* W latach 2001–2009 zbiory specjalne łącznie z dokumentami elektronicznymi, w latach 2011–2012 bez dokumentów elektronicznych.

Tabela 79. Czytelnicy w bibliotekach fachowych (w tys.) w latach 2001–2012*

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012
Czytelnicy	206,5	139,4	141,7	132,0	107,8	80,5	78,8

* Uwzględniono użytkowników ze względu na brak porównywalności z poprzednimi latami.

Dostępność

W 2012 r. 357 czynnych bibliotek fachowych oferowało czytelnikom swe usługi. Przeciętnie jedna biblioteka fachowa była otwarta 4,7 dnia, średnio przez 30 godz.

Ponad połowa bibliotek fachowych (52,9%) była czynna od 31 do 40 godz. tygodniowo, 29,4% do 30 godz. tygodniowo (w tym 3,1% do 10 godz.), powyżej 60 godz. 7,8%.

Tabela 80. Godziny otwarcia bibliotek fachowych w ciągu tygodnia w 2012 r.

Wyszczególnienie	Biblioteki czynne – ogółem	Otwarte w tygodniu dla czytelników						
		1–10 godz.	11–20 godz.	21–30 godz.	31–40 godz.	41–50 godz.	51–60 godz.	powyżej 60 godz.
Ogółem	357	11	36	58	189	30	5	28
%	100	3,1	10,1	16,2	52,9	8,4	1,4	7,8

Przeciętna biblioteka dysponowała lokalem o powierzchni 115 m². Blisko co druga biblioteka fachowa (43,9%) przystosowana jest do obsługi grup specjalnych użytkowników, w tym 95,7% ma dostosowane wejścia dla osób poruszających się na wózkach, 69,8% udogodnienia wewnątrz budynków dla tej grupy użytkowników, 3,5% jest przystosowane dla osób niewidzących lub słabowidzących.

Wykorzystanie zasobów bibliotek fachowych

Biblioteki fachowe wypożyczają przede wszystkim księgozbiory (94,1% ogółu wypożyczeń), w tym 78,0% książek, 22,0% czasopism. Wypożyczane na zewnątrz zbiory specjalne stanowiły 5,6% ogółu, dokumenty elektroniczne znikomą ich część (610 spośród 200 820). Udostępnienia na miejscu miały podobną strukturę, choć proporcje między poszczególnymi typami zbiorów były nieznacznie inne. Udostępnienia na miejscu księgozbiory stanowiły 86,8% ogółu, w tym książek 69,6%, czasopism 30,4%, pozostałych zbiorów nieelektronicznych – 10,7%, dokumentów elektronicznych na nośniku fizycznym – 0,6%, kopii materiałów oryginalnych – 1,9%. Struktura wykorzystania zbiorów w bibliotekach fachowych ma wpływ na strukturę zakupu, ponad 90% (90,4%) stanowi zakup księgozbiory (w tym 73,2% książek, 26,8% czasopism), 5,6% pozostałych zbiorów nieelektronicznych, 4,0% zbiorów elektronicznych zinwentaryzowanych.

W 2012 r. do bibliotek fachowych w ramach wypożyczeń międzybibliotecznych wpłynęło ponad 2 tys. zamówień, wypożyczono do innych bibliotek 1,8 tys. zbiorów oraz 256 kopii materiałów oryginalnych. Do innych bibliotek złożono ponad 1 tys. zamówień, wypożyczono z nich 900 zbiorów oraz ponad 150 kopii materiałów oryginalnych.

Kadra

Pracownicy bibliotek fachowych to grupa 1010 osób, w tym pracownicy działalności podstawowej – 896 (88,7%), na stanowiskach bibliotekarskich – 418 (46,7%), pozostali – 478 (53,3%) oraz pracownicy administracji – 114 (11,3%). Przeciętna biblioteka zatrudnia 2,7 pracowników na 2,5 etatu, 2,4 osoby w działalności podstawowej na 2,2 etatu.

Pracownicy bibliotek fachowych brali udział 105 razy w doskonaleniu zawodowym, przeciętnie jeden pracownik przeznaczył na ten cel 1,6 godz.

Komputeryzacja

Blisko 75% bibliotek fachowych (74,3%) to placówki wyposażone w komputery, które w ponad 92% mają dostęp do Internetu. 26,2% komputerów jest udostępniana czytelnikom, z czego 74,7% ma dostęp do Internetu. Przeciętnie jedna biblioteka wyposażona jest w prawie 3 komputery (2,9), w tym dla użytkowników 0,8.

Spośród 369 bibliotek fachowych 112, czyli co trzecia, oferuje usługi elektroniczne.

Tabela 81. Liczba bibliotek fachowych oferujących e-usługi w 2012 r.

Wyszczególnienie	Ogółem
Katalog on-line	79
Możliwość zdalnego składania zamówień na materiały biblioteczne	45
Możliwość zdalnej rezerwacji materiałów bibliotecznych do wypożyczenia	40
Możliwość zdalnego przedłużania terminów zwrotów materiałów bibliotecznych	29
Elektroniczne (e-mail/sms) powiadamianie o terminach zwrotu materiałów bibliotecznych	38

Z pozostałych usług elektronicznych interaktywne usługi informacyjne (komunikatory, czat) oraz profile na portalach społecznościowych są obecne w jednostkowych bibliotekach.

Tabela 82. Liczba bibliotek fachowych oferujących e-usługi w 2012 r.

Wyszczególnienie	Ogółem
Zdalny dostęp do licencjonowanych zasobów elektronicznych, spoza sieci instytucji	13
Interaktywne usługi informacyjne (komunikatory, czat itp.)	6
Elektroniczne kursy, szkolenia biblioteczne (e-learning)	1
Blogi biblioteczne, kanał RSS (wiadomości, ogłoszenia, wydarzenia w bibliotece)	10
Formularze zapytań do bibliotekarza	11
Forum dyskusyjne, księga gości	2
Profile na portalach społecznościowych	9

W 2012 r. 89 bibliotek fachowych (24%) tworzyło bazy danych, 18 brało udział w tworzeniu lub współtworzeniu bibliotek cyfrowych, 12 – repozytoriów.

Finansowanie

Specyfika organizacyjna bibliotek fachowych (niesamodzielne instytucje zorganizowane jako część większego organizmu) wpływa na przychody. Największą ich część stanowi dotacja organizatora, tj. w blisko 75,0% ogółu przychodów, na stosunkowo wysokim poziomie kształtuje się dofinansowanie poprzez dotacje z innych źródeł. Podobną wielkość mają dwa pozostałe składniki budżetu: 4,7% to środki wypracowane, 5,6% – przychody z innych źródeł.

Tabela 83. Struktura finansowania bibliotek fachowych w 2012 r.

Struktura finansowania	Odsetek
Dotacja organizatora	74,6
Dotacje z innych źródeł	15,1
Środki wypracowane	4,7
Pozostałe przychody	5,6

Struktura wydatków na materiały biblioteczne nie odzwierciedla poziomu zakupów do bibliotek (w wol. i jedn. inw.), świadczy też o kosztach ponoszonych przez biblioteki na zbiory elektroniczne dostępne na warunkach licencji. Książki będące największą częścią zakupu do bibliotek fachowych pochłaniają 12,8% ogółu wydatków na materiały biblioteczne, czasopisma kosztują biblioteki dwa razy tyle (23,8%), natomiast licencjonowane zbiory elektroniczne prawie pięć razy tyle (59,1%).

Tabela 84. Wydatki na materiały biblioteczne w bibliotekach fachowych w 2012 r.

Wydatki na materiały biblioteczne ogółem w zł i w %	2012
Ogółem	46 649 057
Książki %	5 986 001 12,8
Pozostałe zbiory nieelektroniczne %	516 037 1,1
Zbiory elektroniczne na nośnikach fizycznych %	1 500 104 3,2
Prenumerata czasopism %	11 090 021 23,8
Licencjonowane zbiory elektroniczne %	27 556 894 59,1

Wskaźniki – biblioteki fachowe (N = 369)

Budżet na 1 czytelnika	834,41 zł
Wydatki na zakup książek na 1 czytelnika	200,16 zł
Liczba wol. książek i czasopism na 1 czytelnika	212,4 wol.
Zakup książek na 1 czytelnika	1,0 wol.
Liczba czytelników na 1 pracownika	30
Powierzchnia biblioteki na 1 czytelnika	1,4 m ²
Wypożyczenia i udostępnienia (ogółem) na 1 czytelnika	21,0 jedn. inw.
Odwiedziny na 1 użytkownika	2,9
Wypożyczenia i udostępnienia na 1 pracownika	700,7 jedn. inw.
Księgozbiór na 1 placówkę	17 210 wol.
Liczba godzin otwarcia w ciągu tygodnia na 1 placówkę	30 godz.
Liczba godzin otwarcia w ciągu tygodnia na 1 placówkę po godz. 16	1 godz.
Odsetek placówek oferujących usługi elektroniczne	30,4%
Odsetek placówek udostępniających katalog on-line	21,4%
Odsetek placówek umożliwiających zdalne składanie zamówień na materiały biblioteczne	12,2%
Liczba komputerów na 1 placówkę	2,9

4. Biblioteki fachowo-beletrystyczne

Biblioteki fachowo-beletrystyczne łączą zasoby literatury fachowej i beletrystykę, najczęściej funkcjonują w instytucjach, w których oprócz pracowników obsługują przebywające w nich osoby. Najwięcej bibliotek fachowo-beletrystycznych działa w służbie zdrowia, obsługują pracowników i pacjentów w szpitalach, sanatoriach, uzdrowiskach, w zakładach opieki zdrowotnej. Liczne biblioteki tej kategorii działają w aresztach śledczych i zakładach karnych. W zakładach pracy biblioteki fachowo-beletrystyczne mogą występować też jako biblioteki pracownicze, np. w spółdzielniach zatrudniających osoby niewidome, w stowarzyszeniach, a także w dużych instytucjach, np. w Ministerstwie Finansów, AGH.

Biblioteki fachowo-beletrystyczne nie mają osobowości prawnej, są częścią większych instytucji.

Stan

W 2012 r. GUS zarejestrował 65 bibliotek fachowo-beletrystycznych w 15 województwach (z wyjątkiem podlaskiego). Najwięcej bibliotek tego typu funkcjonuje w mazowieckim – 10, podkarpackim – 8, śląskim, pomorskim i warmińsko-mazurskim

po 7, w czterech województwach funkcjonuje po jednej bibliotece, w siedmiu – od dwóch do pięciu. Stan bibliotek fachowo-beletrystycznych zmniejszył się w ostatniej dekadzie o 60,8%, w latach 2011–2012 o 9,7%.

Tabela 85. Biblioteki fachowo-beletrystyczne w latach 2001–2012

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012
Biblioteki ogółem	166	143	116	104	79	72	65

Zmiany w liczbie bibliotek wpłynęły na obniżenie ich potencjału. W ostatnich dziesięciu latach zasoby ogółem spadły o 49,6%, w latach 2011–2012 wzrosły o 0,4%, stan książek spadł odpowiednio o 43,2%; 7,4%. W ostatnich dwóch latach wzrosła natomiast wielkość czasopism oprawnych i zbiorów specjalnych (254%, 347%). Zasoby bibliotek fachowo-beletrystycznych są mało zróżnicowane pod względem typu i nośników, na których są zapisane. W 2012 r. dominowały księgozbiory obecne we wszystkich bibliotekach fachowo-beletrystycznych – 92,6% ogółu zasobów (w tym książki – 95,9%, czasopisma – 4,1%), następnie zbiory specjalne – 6,2% obecne w 37 bibliotekach w pięciu województwach, zbiory elektroniczne zinwentaryzowane – 0,8% obecne w 4 bibliotekach jednego województwa, materiały zdigitalizowane – 0,4% obecne w bibliotekach dwóch województw. Żadna biblioteka fachowo-beletrystyczna nie udostępniała zbiorów licencjonowanych. W roku 2012 zakupiono książki – 78,8% ogółu zakupów, czasopisma – 20,8%, pozostałe zbiory nielektroniczne – 0,4%.

Biblioteki fachowo-beletrystyczne są często odwiedzane przez czytelników, choć ich liczba na przestrzeni dekady spadła o 17,5%, a w ostatnich dwóch analizowanych latach o 4,7%. Ubytek czytelników w tej kategorii bibliotek jest na zdecydowanie niższym poziomie niż w przypadku poprzednio omawianych typów bibliotek.

Tabela 86. Zasoby bibliotek fachowo-beletrystycznych (w tys. jedn. inw.) w latach 2001–2012

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012
Zbiory ogółem	1 835,4	1 612,4	1 341,1	1 230,8	1 053,4	921,2	925,3
w tym książki	1 465,0	1 530,1	1 287,2	1 196,9	1 016,0	898,2	831,9
w tym czasopisma oprawne	26,4	40,4	21,8	19,7	20,6	9,97	35,3
w tym zbiory specjalne	344,9	41,9	32,1	14,2	16,8	13,0	58,1

Tabela 87. Czytelnicy w bibliotekach fachowo-beletrystycznych (w tys.) w latach 2001–2012*

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012
Czytelnicy	58,7	77,1	58,7	49,7	42,1	50,8	48,4

* Uwzględniono użytkowników ze względu na brak porównywalności z poprzednimi latami.

Dostępność

Przeciętna biblioteka fachowo-beletrystyczna czynna jest 4,6 dnia w tygodniu i pracuje 26,0 godz.

Blisko połowa analizowanych bibliotek (43,5%) była czynna od 31 do 40 godz. tygodniowo, 38,7% do 30 godz. tygodniowo (w tym 6,5% do 10 godz.), powyżej 60 godz. 6,5%.

Tabela 88. Godziny otwarcia bibliotek fachowo-beletrystycznych w ciągu tygodnia w 2012 r.

Wyszczególnienie	Biblioteki czynne – ogółem	Otwarte w tygodniu dla czytelników						
		1–10 godz.	11–20 godz.	21–30 godz.	31–40 godz.	41–50 godz.	51–60 godz.	powyżej 60 godz.
Ogółem	62	4	10	10	27	7	0	4
%	100	6,5	16,1	16,1	43,5	11,3	–	6,5

Przeciętnie biblioteka w tej kategorii zajmuje lokal o powierzchni 196,8 m², niepełna co druga, tj. 30 spośród 65 (46,2%), przystosowana jest do obsługi grup specjalnych użytkowników. Wszystkie biblioteki tej kategorii posiadają przystosowane wejście do budynku dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich, a 25 specjalne udogodnienia wewnątrz budynku, 7 budynków było przystosowanych dla osób niewidzących lub słabowidzących.

Wypożyczenia

Wypożyczenia na zewnątrz w blisko 97,8% obejmują książki, 2% to czasopisma. Udostępnienia na miejscu obejmują większą gamę zbiorów – dominują książki – 69,1%, następnie dokumenty elektroniczne na nośniku fizycznym – 19,2%, czasopisma – 11,5%.

Kadra

W 2012 r. biblioteki fachowo-beletrystyczne zatrudniały 129 osób, ponad 85% z nich (85,3%) to pracownicy działalności podstawowej (w tym 70,9% na stanowiskach bibliotekarskich), pozostali pracownicy administracji i obsługi. Średnio jedna biblioteka w tej kategorii zatrudniała 2 pracowników, 1,7 w działalności podstawowej, 1,2 na stanowiskach bibliotekarskich.

Biblioteki fachowo-beletrystyczne nie miały rozbudowanych etatowo zespołów. Przeciętnie na 1 bibliotekę przypadało 1,6 etatu w ogóle, 1,3 etatu w działalności podstawowej, 1,3 na stanowiskach bibliotekarskich. Pracownicy administracji i obsługi zatrudniani byli przeciętnie w jednej bibliotece na 0,23 etatu.

Komputeryzacja

Biblioteki fachowo-beletrystyczne nie są placówkami unowocześnianymi, w 2012 r. 46,2%, tj. 30 spośród 65 w tej kategorii, były wyposażone w komputery, w dwóch województwach (kujawsko-pomorskim, opolskim) w pełni, a w trzech

(świętokrzyskim, wielkopolskim, zachodniopomorskim) nie podjęto w ogóle żadnych działań w tym zakresie. W większości bibliotek komputery były z dostępem do Internetu (17 z 30), ale tylko w części (10 z 30) były udostępniane czytelnikom.

Spośród 65 bibliotek fachowo-beletrystycznych jedynie 8 w sześciu województwach oferuje usługi elektroniczne.

Tabela 89. Liczba bibliotek fachowo-beletrystycznych oferujących e-usługi w 2012 r.

Wyszczególnienie	Ogółem
Katalog on-line	5
Możliwość zdalnego składania zamówień na materiały biblioteczne	7
Możliwość zdalnej rezerwacji materiałów biblioteczych do wypożyczenia	6
Możliwość zdalnego przedłużania terminów zwrotów materiałów biblioteczych	4
Elektroniczne (e-mail/sms) powiadamianie o terminach zwrotu materiałów biblioteczych	3

Z pozostałych usług elektronicznych interaktywne usługi informacyjne (komunikatory, czat) oraz profile na portalach społecznościowych są obecne w jednostkowych bibliotekach.

Tabela 90. Liczba bibliotek fachowo-beletrystycznych oferujących e-usługi w 2012 r.

Wyszczególnienie	Ogółem
Zdalny dostęp do licencjonowanych zasobów elektronicznych, spoza sieci instytucji	1
Interaktywne usługi informacyjne (komunikatory, czat itp.)	2
Elektroniczne kursy, szkolenia biblioteczne (e-learning)	1
Blogi biblioteczne, kanał RSS (wiadomości, ogłoszenia, wydarzenia w bibliotece)	2
Formularze zapytań do bibliotekarza	2
Forum dyskusyjne, księga gości	1
Profile na portalach społecznościowych	1

W 2012 r. 10 spośród 65 bibliotek fachowo-beletrystycznych tworzy bazy danych, 2 tworzą lub współtworzą bibliotekę cyfrową.

Finansowanie

Biblioteki fachowo-beletrystyczne finansowane są w przeważającej mierze przez organizatora, którego dotacja w 2012 r. sięgała 92,1% ogółu przychodów. Dotacje z innych źródeł oraz pozostałe przychody stanowiły jedynie jej uzupełnienie (2,9%; 5,0%).

Tabela 91. Struktura finansowania bibliotek fachowo-beletrystycznych w 2012 r.

Struktura finansowania	Odsetek
Dotacja organizatora	92,1
Dotacje z innych źródeł	2,9
Środki wypracowane	0
Pozostałe przychody	5,0

Struktura wydatków nie odzwierciedla struktury zakupów. Książki będące największą częścią zakupu do bibliotek fachowo-beletrystycznych pochłaniają 30,9% ogółu wydatków na materiały biblioteczne, czasopisma kosztują biblioteki dwa razy tyle (67,9%), natomiast pozostałe zbiory nieelektroniczne to zaledwie 1,2% ogółu wydatków.

Tabela 92. Wydatki na materiały biblioteczne w bibliotekach fachowo-beletrystycznych w 2012 r.

Wydatki na materiały biblioteczne ogółem w zł i w %	2012
Ogółem	1 017 963
Książki %	314 485 30,9
Pozostałe zbiory nieelektroniczne %	12 312 1,2
Zbiory elektroniczne na nośnikach fizycznych %	0 0
Prenumerata czasopism %	691 166 67,9
Licencjonowane zbiory elektroniczne %	0 0

Wskaźniki – biblioteki fachowo-beletrystyczne (N = 65)

Budżet na 1 czytelnika	67,67 zł
Wydatki na zakup książek na 1 czytelnika	8,84 zł
Liczba wol. książek i czasopism na 1 czytelnika	24,4 wol.
Zakup książek na 1 czytelnika	0,2 wol.
Liczba czytelników na 1 pracownika	324
Powierzchnia biblioteki na 1 czytelnika	0,4 m ²
Wypożyczenia i udostępnienia (ogółem) na 1 czytelnika	15,9 jedn. inw.
Odwiedziny na 1 użytkownika	4,6
Wypożyczenia i udostępnienia na 1 pracownika	5 131,7 jedn. inw.
Księgozbiór na 1 placówkę	13 342 wol.
Liczba godzin otwarcia w ciągu tygodnia na 1 placówkę	26 godz.
Liczba godzin otwarcia w ciągu tygodnia na 1 placówkę po godz. 16	1 godz.
Odsetek placówek oferujących usługi elektroniczne	12,3%
Odsetek placówek udostępniających katalog on-line	7,7%
Odsetek placówek umożliwiających zdalne składanie zamówień na materiały biblioteczne	10,8%
Liczba komputerów na 1 placówkę	1,7

Podsumowanie

Biblioteki poza siecią stanowią zróżnicowaną, mało liczną grupę. Wśród problemów można wyróżnić:

- sposób zorganizowania bibliotek, brak samodzielności organizacyjnej i finansowej ogranicza ich możliwości i negatywnie rysują się ich perspektywy,
- przemiany społeczne, postęp technologiczny ograniczył potrzebę funkcjonowania bibliotek ointe oraz bibliotek fachowych i bibliotek fachowo-beletrystycznych w dotychczasowym kształcie; biblioteki towarzystw naukowych bez systemu dotowania działalności nie mają możliwości utrzymania się,
- schyłkowa działalność bibliotek ointe – nie ma uzasadnienia dla formuły bibliotek ointe w kształcie jaki był podstawą ich tworzenia,
- obserwuje się zainteresowanie budowaniem wąsko wyspecjalizowanych bibliotek fachowych przez np. kancelarie prawne, firmy doradcze, konsultingowe. Ich problemem jest brak zasad powoływania bibliotek fachowych, regulaminów wewnętrznych, merytorycznych partnerów do współpracy, np. w zakresie budowania kolekcji, informacji o nich, dostępu o zasobach (np. biblioteki cyfrowe). Biblioteki fachowe w nowym kształcie, w większości niefinansowane ze środków publicznych, mogą odbudować swą pozycję jako biblioteki zakładowe, biblioteki instytucji (sprofilowane, nowoczesne pod względem wyposażenia, zasobów).

V. Biblioteki kościelne

1. Biblioteki Kościoła katolickiego

Według *Encyklopedii katolickiej*⁷³ biblioteki kościelne są to placówki będące własnością Kościoła katolickiego i innych chrześcijańskich ugrupowań wyznaniowych. W sensie szerszym – to biblioteki utrzymywane przez państwo, związki lub instytucje społeczne dla kształcenia duchowieństwa i podnoszenia kultury religijnej w społeczeństwie. Ks. Waldemar W. Żurek dzieli biblioteki kościelne, ze względu na ich właściciela, na biblioteki diecezjalne i zakonne oraz według typu: biblioteki szkół wyższych (uniwersytetów) i wydziałów teologicznych, instytutów teologicznych, seminariów duchownych (diecezjalnych i zakonnych), szkolne, zakonne, diecezjalne i parafialne.

Podstawą wyodrębnienia „bibliotek kościelnych” są zasadniczo źródła utrzymania tych bibliotek. Są to zatem biblioteki, których organem założycielskim jest kościelna osoba prawna. Według Statutu Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES do katolickich bibliotek kościelnych zalicza się: „bibliotekę na terenie Polski należącą do kościelnej osoby prawnej, a także bibliotekę uczelni, wydziału lub innej instytucji pozostającej w całości lub w części pod nadzorem władz Kościoła katolickiego”⁷⁴. Istnieją również biblioteki kościelne, które mają własną osobowość prawną (np. diecezjalne czy kapitulne), ale ich organizatorem nadrzędnym jest zawsze jakaś kościelna osoba prawna⁷⁵.

Definicja ta wskazuje na cztery podstawowe grupy bibliotek kościelnych:

1. Samodzielne biblioteki kościelne,
2. Biblioteki kościelnych osób prawnych,
3. Biblioteki instytucji będących w całości pod nadzorem Kościoła,
4. Biblioteki instytucji będących w części pod nadzorem Kościoła (np. biblioteka UKSW, której tylko wydziały teologiczne pozostają pod formalnym nadzorem Kościoła katolickiego)⁷⁶.

73 *Encyklopedia katolicka*. Lublin 1976, t. 2, s. 497–510.

74 Art. 8, pkt. 2 Statutu Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES.

75 Opracowano na podstawie: ks. W. W. Żurek, *Biblioteki Kościoła katolickiego w Polsce. Informator*. Kielce 2005, s. 335; *Strategia i metoda digitalizacji i udostępniania zbiorów kościelnych*. Red. M. Bała, S. Dziekański. Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2012, s. 134; ks. J. Witczak, *Stan i perspektywy digitalizacji w bibliotekach kościelnych w Polsce. W: Strategia i metoda digitalizacji i udostępniania zbiorów kościelnych*. Red. M. Bała, S. Dziekański. Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2012, s. 105–134; *Biblioteki kościelne i klasztorne w Polsce. Historia i współczesność*. Red. ks. H. Olszar, B. Warząchowska. Księgarnia św. Jacka, Katowice 2009, s. 183; ks. J. Adamczyk, *Biblioteki kościelne w aspekcie kanonicznym*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2013, nr 100, s. 17–33; ks. J. Witczak, *Ankieta BETH (Bibliothèques Européennes de Théologie) wśród bibliotek federacji FIDES*. „FIDES. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2011, nr 1/2 (32/33), s. 5–24.

76 Typologia za: *Vademecum bibliotekarza*, Warszawa 2006, część 5, rozdział 6, podrozdział 1, s. 2.

Ze względu na swoją funkcję i charakter księgozbioru oraz użytkowników większość bibliotek kościelnych można zakwalifikować do bibliotek naukowych.

Typologia i liczba bibliotek kościelnych, ustalona na podstawie ankiety opracowanej przez Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych KUL, łącznie wymienia 158 bibliotek⁷⁷. Są to: biblioteki uniwersyteckie – 5, biblioteki uczelni papieskich – 2, biblioteki papieskich wydziałów teologicznych – 3, biblioteki wydziałów teologicznych na uniwersytetach państwowych – 7 (wszystkie dane rejestrowane przez GUS); biblioteki wyższych seminariów duchownych diecezjalnych – 42, biblioteki wyższych seminariów duchownych zakonnych – 29, biblioteki zakonów i zgromadzeń zakonnych męskich – 24, biblioteki zakonów i zgromadzeń zakonnych żeńskich – 40, biblioteki diecezjalne – 6.

Jak zatem widać, nie jest to kategoria jednolita, do bibliotek kościelnych zaliczane są biblioteki uczelniane, zakonne, parafialne, biblioteki różnych typów i wielkości.

W *Vademecum bibliotekarza* wymieniono następujące typy bibliotek kościelnych:

- biblioteki uczelniane (uniwersytetów, papieskich wydziałów teologicznych, seminariów duchownych, instytutów i innych uczelni wyższych, należących lub związanych z kościołem),
- biblioteki diecezjalne i kapitulne,
- biblioteki zakonne (główne i poszczególnych domów/klasztorów),
- biblioteki szkół prowadzonych lub należących do kościołów,
- biblioteki parafialne,
- biblioteki ruchów religijnych (np. Ruch Światło-Życie, Droga Neokatechumenalna, Odnowa w Duchu Świętym i inne),
- biblioteki domów rekolekcyjnych,
- biblioteki towarzystw i organizacji kościelnych,
- biblioteki archiwów lub muzeów kościelnych,
- biblioteki redakcji czasopism lub wydawnictw kościelnych⁷⁸.

Nie należy zapominać o księgozbiórach prywatnych wielu duchownych, które przy braku spadkobierców często wzbogacały inne kolekcje lub stawały się podstawą niekościelnych księgozbiorów publicznych, jak np. biblioteka biskupów Załuskich, która stała się pierwszą polską Biblioteką Narodową.

Prawo i finanse

Papieska Komisja ds. Kościelnych Dóbr Kultury obejmuje swoją działalnością kościelne archiwa, biblioteki i muzea. Dokumenty wskazujące na miejsce kultury, w tym bibliotek kościelnych, w działalności Kościoła to List okólny „Biblioteki kościelne w misji Kościoła” z 19.03.1994 r. oraz List okólny „Konieczność inwentaryzacji

77 Nie znamy dokładnej liczby bibliotek należących do sieci bibliotek kościelnych. Szacunkowo określa się liczbę bibliotek uczelnianych, głównych zakonnych i diecezjalnych w Polsce na ok. 120. Za: *Vademecum bibliotekarza*, Warszawa 2006, część 5, rozdział 6, podrozdział 1, s. 3. Ta liczba odpowiadałaby ustaleniom Ośrodka KUL, po odjęciu bibliotek szkolnych i parafialnych.

78 *Vademecum bibliotekarza*, Warszawa 2006, część 5, rozdział 6, podrozdział 1, s. 3.

i katalogowania kościelnych dóbr kultury” z 8.12.1999 r. W Polsce sprawy bibliotek kościelnych reguluje m.in. konkordat⁷⁹ oraz ustawy z 2006 r.⁸⁰

Biblioteki kościelne są zasadniczo w całości finansowane ze środków kościelnych – diecezjalnych bądź zakonnych, czyli pochodzących ze składek i ofiar wierznych. Wyjątek stanowi Biblioteka UKSW w całości finansowana z budżetu państwa. Ponadto biblioteki 6 wydziałów teologicznych na uniwersytetach państwowych są częściowo finansowane ze środków uniwersyteckich, pochodzących z budżetu państwa. Specyfika tych bibliotek polega na tym, że powstały one na bazie dawnych bibliotek wyższych seminariów duchownych, zasadnicze części ich księgozbioru są własnością Kościoła, który ponosi też koszty przechowywania zbiorów i utrzymania/rozbudowy pomieszczeń bibliotecznych.

Na mocy konkordatu oraz ustaw z 2006 r. dofinansowywane są z budżetu państwa następujące uczelnie kościelne (w tym ich biblioteki): KUL, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Papieskie Wydziały Teologiczne we Wrocławiu i Warszawie oraz Akademia *Ignatianum* w Krakowie.

Pozostałe biblioteki nie otrzymują bezpośrednio ani pośrednio żadnych środków finansowych z budżetu państwa na swoją bieżącą działalność. Mogą się ubiegać o dofinansowanie poszczególnych projektów (głównie na konserwację zbiorów czy digitalizację), np. w MKiDN lub MNiSW, ale główną barierą pozostaje konieczność wniesienia wkładu własnego.

Zbiory

Charakter zbiorów bibliotek kościelnych obejmuje dzieła o treści religijnej i teologicznej, ponadto z zakresu filozofii, historii, prawa, filologii. Biblioteki starsze (zakonne, kapitulne, seminariów duchownych) w swoich zasobach posiadają cenne zbiory rękopisów, inkunabułów oraz starych druków, a także cenne zbiory czasopism.

Personel

Dyrektorami lub kierownikami bibliotek kościelnych są zazwyczaj osoby duchowne wyznaczone przez organ lub instytucję założycielską. Pracą merytoryczną zajmują się pracownicy świeccy, wśród nich wielu z wykształceniem bibliotekarskim. Zatrudniani są wolontariusze i emeryci. W większości są to jedna lub dwie osoby, nieco więcej pracuje w największych bibliotekach związanych z wydziałami teologicznymi⁸¹.

79 *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.* (Dz.U. 1998 r. Nr 51, poz. 318). W artykule 15 pkt 3 zapisano finansowanie KUL i Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie z budżetu państwa.

80 *Ustawa z dnia 5 kwietnia 2006 r. o finansowaniu Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej „Ignatianum” w Krakowie z budżetu państwa* (Dz.U. 2006 Nr 94, poz. 650); *Ustawa z dnia 5 kwietnia 2006 r. o finansowaniu Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu z budżetu państwa* (Dz.U. 2006 Nr 94, poz. 649); *Ustawa z dnia 5 kwietnia 2006 r. o finansowaniu Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie z budżetu państwa* (Dz.U. 2006 Nr 94, poz. 648).

81 Informacja od ks. J. Witczaka, przewodniczącego Federacji Bibliotek Kościelnych (FIDES).

1.1. Biblioteki skupione w Federacji FIDES

Działająca od 1991 r. Federacja Bibliotek Kościelnych FIDES erygowana została przez Konferencję Episkopatu Polski w 1995 r. Celem jej działalności jest ujednoczenie i usprawnienie działań bibliotek kościelnych w Polsce, kontynuacja prac nad ich komputeryzacją. W 2013 r. grupowała 84 biblioteki, głównie wydziałów teologicznych na uniwersytetach, wyższych seminariów duchownych, zakonne. Uczestnictwo w działaniach Federacji jest dobrowolne, stąd też mamy do czynienia z grupą reprezentatywną tych bibliotek. Federacja wydaje czasopismo, półrocznik „Biuletyn FIDES”, od kwietnia 2011 r. prowadzi bazę EBNT (Elektroniczna Bibliografia Nauk Teologicznych), jest członkiem stowarzyszenia BETH (Bibliothèques Européennes de Théologie).

W 2010 r. przeprowadzono ankietę wśród bibliotek skupionych w FIDES, otrzymano zwrot z 54 placówek⁸². Dane liczbowe dotyczyły: wielkości zbiorów, stopnia ich komputeryzacji, budżetu przeznaczanego na gromadzenie. Brakuje danych dotyczących liczby czytelników i wypożyczeń oraz informacji o pracownikach bibliotek.

Zbiory

Wśród ankietowanych największe zbiory książek miały: Biblioteka *Ignatianum* w Krakowie (400 tys. wol.), Biblioteka Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie (300 tys.) oraz biblioteki UKSW, Hosianum w Olsztynie, Bobolanum w Warszawie po około 250 tys. wol. Ogółem w 54 placówkach zgromadzonych było 4 mln 650 tys. wol.

Niezwykle ważną częścią zbiorów bibliotek kościelnych są zbiory specjalne, obejmujące głównie rękopisy, inkunabuły i stare druki. Według ankiety, 38 placówek posiadało tego typu zbiory, ale często, z troski o ich bezpieczeństwo, nie są one wykazywane. Największe takie zbiory posiadają Biblioteka Wyższego Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Warszawie (58 tys. starych druków) i Biblioteka Księży Jezuitów w Krakowie (ok. 30 tys.). Cenne zbiory inkunabułów ma Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku (376 jednostek). Ogółem zbiorów inkunabułów w bibliotekach kościelnych to około 5 tys. jednostek, starych druków od 400 do 500 tys. Zbiory nie zawsze są skatalogowane komputerowo, informacje o nich są rozproszone i częściowe. Jest to ogromny obszar wymagający troski, w tym także ze strony państwa, o polskie dziedzictwo kulturowe.

Tabela 93. Wielkość zbiorów druków zwartych

Wielkość zbiorów druków zwartych w wol.	Liczba bibliotek
od 100 000	17
50 000 – 100 000	13
25 000 – 50 000	15
do 25 000	9

82 Ks. J. Witczak: *Ankieta BETH (Bibliothèques Européennes de Théologie)*, tamże, s. 5–6.

Tabela 94. Stare druki, inkunabuły i rękopisy

Wielkość zbiorów druków zwartych w wol.	Liczba bibliotek
od 10 000	9
1 000 – 10 000	12
100 – 1 000	9
1 – 100	8

Komputeryzacja

Biblioteki skupione w FIDES posługiwały się programem MAK, jedna działała w systemie ALEPH. W 100% skomputeryzowanych było 17 placówek.

Funkcjonują też Kościelne Biblioteki Cyfrowe – najstarszy jest Księgozbiór Wirtualny Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES (od 2006 r.), następnie Cyfrowa Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu (od 2010 r.), „Armarium”. Dominikańska Biblioteka Cyfrowa (2011 r.). Biblioteki kościelne uczestniczą też w konsorcjum Cyfrowych Bibliotekach Regionalnych, np. w Białymstoku.

Tabela 95. Komputeryzacja katalogów bibliotek

Skomputeryzowanie katalogu (w %)	Liczba bibliotek
100	17
90 – 99	4
80 – 89	3
70 – 79	8
60 – 69	4
50 – 59	8
Poniżej 50	10
Brak danych	1

Budżet na gromadzenie

Dane dotyczące budżetu to dane „wrażliwe”, utajnione w przypadku trzech bibliotek. Pozostałe najczęściej dysponowały kwotą od 10 tys. do 20 tys. zł rocznie na zakup nowości. 9 placówek miało poniżej 10 tys. zł, natomiast 4 duże uczelniane placówki powyżej 100 tys. zł (m.in. UKSW). Niedofinansowanie bibliotek przekłada się na ich niewielki udział w projektach mających dofinansowanie z budżetu państwa.

Tabela 96. Wysokość środków przeznaczonych na gromadzenie zbiorów bibliotecznych

Środki na gromadzenie w 2009 r. (w zł)	Liczba bibliotek
0	3
Poniżej 10 000	9
10 000 – 19 999	17
20 000 – 29 999	7
30 000 – 39 999	4
40 000 – 49 999	3
50 000 – 99 999	4
Od 100 000	4
B.d.	3

1.2. Biblioteki parafialne

1. Źródła informacji

Dane uzyskano z Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, na podstawie przeprowadzonych jednorazowo badań na potrzeby GUS (2011 r.), których celem była analiza funkcjonowania bibliotek parafialnych.

2. Organizacja i finansowanie bibliotek parafialnych

Z badań przeprowadzonych przez ISSK wynika, że są to biblioteki w ścisłym sensie parafialne, czyli wpisane w funkcjonowanie parafii, przez nie organizowane, finansowane i obsługiwane głównie przez wolontariuszy, osoby wcześniej albo równocześnie i tak zaangażowane w działalność parafii. Biblioteki te nie tworzą sieci. Ich powstawanie, jak i zanikanie, zależy w dużej mierze od woli organizatora (proboszcza) i osób świeckich zaangażowanych w tworzenie i prowadzenie biblioteki. Często z chwilą zmiany na stanowisku proboszcza lub odejściu osób prowadzących bibliotekę zostaje ona zamknięta lub zlikwidowana.

3. Potencjał bibliotek parafialnych

W 2011 r. funkcjonowało ogółem 1480 bibliotek parafialnych (na 10 150 parafii), najwięcej w woj. śląskim – 235 i małopolskim – 190 (prawie 1/3 ogółu placówek). Najwięcej w parafiach miejskich – 596 bibliotek, wiejskich – 541 placówek oraz miejsko-wiejskich – 343 biblioteki.

Księgozbiór ogółem liczył blisko 5 mln wol. (4 732 329 wol.). Łącznie w 2011 r. zakupiono 60 525 wol., ale najczęściej biblioteki te otrzymują dary od parafian.

Z bibliotek parafialnych korzystało 128 839 czytelników, którzy wypożyczyli 286 305 wol. Czynnych było 660 komputerów. W bibliotekach parafialnych pracowało 1938 osób (średnio 1,3 na placówkę).

Tabela 97. Biblioteki parafialne w Polsce w 2011 r.

Liczba bibliotek ogółem	1 480
Liczba książek w wol.	4 732 329
Liczba zakupionych pozycji w 2011 r.	60 525
Czytelnicy w ciągu roku	128 839
Liczba wypożyczeń w ciągu roku	286 305
Liczba pracowników	1 938

Podsumowanie

W Kościele katolickim nie ma żadnej struktury, która odpowiadałaby centralnie za stan bibliotek, które są podległe odrębnym diecezjom, zakonom, uczelniom i innym osobom prawnym (np. instytutom świeckim). Problemem pozostaje finansowanie placówek bibliotecznych, w szczególności w zakresie zakupu nowości, zatrudnienia stałych bibliotekarzy i ich doksztalania. Księgozbiory rzadko znajdują się w odpowiednich pomieszczeniach, co rzutuje na stan zachowania i opracowania bezcennych kolekcji historycznych.

Niewątpliwie największym osiągnięciem jest nawiązanie współpracy pomiędzy bibliotekami kościelnymi na forum działającej od 1991 r. Federacji FIDES.

Od lat 90. XX wieku biblioteki kościelne mogą na równi z bibliotekami innych sieci starać się o pomoc z funduszy państwowych, głównie MKiDN oraz MNiSW, przede wszystkim na konserwację i opracowanie zbiorów dawnych oraz komputeryzację.

Wskaźniki – biblioteki parafialne (N = 1480)

Budżet na 1 czytelnika	X
Wydatki na zakup książek na 1 czytelnika	X
Liczba wol. książek i czasopism na 1 czytelnika	36,7 wol.
Zakup książek na 1 czytelnika	0,5 wol.
Liczba czytelników na 1 pracownika	66
Powierzchnia biblioteki na 1 czytelnika	X
Wypożyczenia i udostępnienia (ogółem) na 1 czytelnika	2,2 wol.
Odwiedziny na 1 użytkownika	X
Wypożyczenia i udostępnienia na 1 pracownika	147,7 wol.
Księgozbiór na 1 placówkę	3 197 wol.

2. Biblioteki innych Kościołów chrześcijańskich

2.1. Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny (Cerkiew prawosławna)

Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny to drugi pod względem liczby wiernych Kościół w Polsce. Organizacyjnie dzieli się na 7 diecezji i 236 parafii oraz 11 monasterów (klasztorów, 6 męskich i 5 żeńskich). Stosunek Państwa do PAKP reguluje *Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*⁸³. PAKP zarządza dwiema wyższymi szkołami teologicznymi – Wyższym Prawosławnym Seminarium Duchownym w Warszawie (jest ono utrzymywane ze składek wiernych) oraz Sekcją Prawosławną na CHAT (Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej – uczelni państwowej). Obie szkoły posiadają swoje biblioteki. Ponadto PAKP prowadzi Policealne Studium Ikonografii w Bielsku Podlaskim, Prawosławne Studium Psalmistów w Hajnówce. Od 1999 r. na Uniwersytecie w Białymstoku działa Katedra Teologii Prawosławnej. Od 2008 r. przy monasterze Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy w Supraślu działa centrum konferencyjno-naukowe Akademia Supraska. Jest to ośrodek tworzony przez prawosławną diecezję białostocko-gdańską, monaster w Supraślu oraz Fundację OIKONOMOS, utrzymywany ze składek wiernych. W lutym 2014 r. otwarto część programową Akademii, w tym bibliotekę, która dalej jest w fazie organizacji. Jej zbiory liczą obecnie około 1200 wol., w tym 300 wol. w językach obcych. Biblioteka otwarta jest dla wszystkich gości i uczestników prowadzonych konferencji, szkoleń i spotkań⁸⁴.

Swoje biblioteki posiadają prawosławne diecezje i zgromadzenia zakonne. Od 2012 r. w Warszawie działa Centrum Kultury Prawosławnej im. Świętych Cyryla i Metodego. W strukturze Centrum znajduje się biblioteka, która powstała z myślą o studentach zamieszkujących Metropolitalny Dom Studenta. Głównym jej zadaniem jest pogłębianie wiedzy czytelników nie tylko z zakresu teologii prawosławnej. Biblioteka znajduje się w trakcie organizacji. Obecnie liczy ponad 1000 pozycji książkowych w zakresie teologii dogmatycznej, pastoralnej, liturgiki, historii powszechnej i kościoła, literatury pięknej, a także medycyny, wydanych w językach polskim, niemieckim, greckim, serbskim i rosyjskim. W swych zbiorach posiada współczesne i dawne czasopisma prawosławne i nie tylko, głównie polskie, greckie i rosyjskie. Najcenniejszy księgozbiór biblioteki stanowią księgi liturgiczne w liczbie ponad 150 egz., z których najstarszy datowany jest na początek XVII w. Podobną bibliotekę prowadzi Centrum Kultury Prawosławnej w Białymstoku oraz parafia św. Mikołaja w Białymstoku.

2.2. Kościół Ewangelicko-Augsburski

Kościół Ewangelicko-Augsburski to największy spośród Kościołów protestanckich w Polsce. Organizacyjnie dzieli się na 6 diecezji i 134 parafie, skupiając ponad 71 tys. wiernych. Działalność Kościoła reguluje *Ustawa o stosunku Państwa do Kościoła*

83 Dz.U. z 1991 r. Nr 66, poz. 287.

84 Informacje od o. J. Józwiaka, kanclerza Akademii Supraskiej.

*Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej*⁸⁵. W ramach Kościoła działa społeczno-kulturalne Polskie Towarzystwo Ewangelickie, które wydaje kwartalnik „Słowo i Myśl”. Ponadto Kościół Ewangelicko-Augsburski prowadzi Centrum Misji i Ewangelizacji w Dziegielowie (woj. śląskie), w ramach którego od 1997 r. działa szkoła biblijna z biblioteką i wydawnictwo WARTO (od 2004 r.). Biblioteka działa także przy Ewangelickim Centrum Diakonijnym „Słoneczna Kraina” w Katowicach, jej zbiory są ukierunkowane na dzieci (duży zasób lektur szkolnych, beletrystyki, gier).

Swoje biblioteki prowadzą też poszczególne diecezje i parafie. Na przykład w 2006 r., z inicjatywy Krystyny Gross, powstała biblioteka chrześcijańska „Dla każdego” przy ewangelickiej parafii w Rawie Mazowieckiej. Biblioteka znalazła lokal w wyremontowanej na ten cel byłej plebanii. Księgozbiór został zinwentaryzowany i poszerzony o nowe ewangelickie publikacje. Zbiory wzbogacane są między innymi przez dary przekazywane z innych parafii (np. parafia w Tomaszowie Mazowieckim przekazała bibliotece książki z wydawnictw „Zwiastun” i „Augustana”). Biblioteka jest czynna w dwie niedziele w miesiącu przez godzinę. Jej czytelnikami są głównie parafianie.

Biblioteki parafialne Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego są ogólnodostępne, ich zbiory liczą od 200–300 wol. do kilku tysięcy. Podstawą gromadzenia są dary. Finansowane są głównie z ofiar wiernych i/lub budżetów parafii, działalności gospodarczej⁸⁶.

Szczególną instytucją jest Biblioteka i Archiwum im. B.R. Tschammera przy największej z ewangelickich parafii w Cieszynie⁸⁷, której głównym celem jest gromadzenie, ochrona, opracowanie oraz udostępnianie i popularyzacja dziedzictwa związanego z szeroko rozumianą działalnością Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na Śląsku Cieszyńskim i poza jego granicami. Biblioteka korzeniami sięga roku 1938, kiedy to utworzono komitet opiekuńczy biblioteki. Zbiory biblioteczne, archiwalne i muzealne, będące własnością Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie, funkcjonują w jej strukturze jako dwie wydzielone statutowo i finansowane ze środków parafialnych instytucje: Biblioteka i Archiwum im. B.R. Tschammera Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie oraz Muzeum Protestantyzmu Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie. W latach 2007–2009 instytucje te uczestniczyły w projekcie „Ochrona i konserwacja cieszyńskiego dziedzictwa piśmienniczego”, współfinansowanym ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego, przy współpracy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie, Książnicy Cieszyńskiej, Archiwum Państwowego w Cieszynie, Muzeum Śląska Cieszyńskiego oraz Konwentu Zakonu Bonifratrów. Trudno precyzyjnie określić stan liczbowy zasobów biblioteki, utrudnia to brak profesjonalnych inwentarzy bibliotecznych. W trakcie prac przed dezynfekcją zbiorów w 2007 r. doliczono się ponad 23 tys. wol., w tym prawie 5 tys. starych druków z 5 inkunabułami, ponad 17 tys. książek i czasopism XIX- i XX-wiecznych oraz 322 rękopisów bibliotecznych.

85 Dz.U. 1994 r. Nr 73, poz. 323.

86 Informacje od ks. W. Prackiego, rzecznika prasowego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego.

87 Parafia w Cieszynie skupia 10% wszystkich ewangelików w Polsce.

W starych drukach pod względem tematycznym dominuje protestancka literatura teologiczna, są też dzieła z zakresu filozofii, prawa, historii, geografii oraz literatura klasyczna. Najliczniej reprezentowane są książki w języku niemieckim i łacińskim, mniej jest druków czeskich czy polskich. Niewątpliwie najcenniejszą część zbiorów biblioteki stanowią inkunabuły. Biblioteka posiada bogaty zbiór śpiewników religijnych oraz książek dotyczących Śląska Cieszyńskiego.

2.3. Kościół Zielonoświątkowy

Kościół Zielonoświątkowy, drugi pod względem wielkości Kościoł protestancki w Polsce, jest podzielony na 7 okręgów, prowadzi 217 zborów (parafii). Jego działalność reguluje *Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej*⁸⁸. Od 2012 r. prowadzi Wyższą Szkołę Teologiczno-Społeczną, kontynuując tradycje powstałej w 1968 r. Szkoły Biblijnej, a następnie Warszawskiego Seminarium Teologicznego. Obecnie jest to prywatna szkoła zawodowa finansowana głównie ze składek wiernych Kościoła. Kształci na poziomie licencjatu, studenci mogą kontynuować studia magisterskie na dowolnej uczelni wyższej, najczęściej jest to CHAT. Uczelnia posiada własną bibliotekę, w której dominują dzieła o charakterze religijnym. Księgozbiór liczy 12 150 wol., korzysta z niego 191 czytelników, w 2012 r. było około 800 wypożyczeń na miejscu w czytelni oraz 3000 wypożyczeń na zewnątrz. W 2013 r. zbiory zwiększyły się o 259 pozycji (w tym zakup za 3229 zł od sponsorów; z darowizn za 4005 zł). W bibliotece zatrudniona jest jedna osoba na etacie oraz studentka (wolontariat 2 godz. w tygodniu). Książki ułożone są według Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiątej (UKD) z wolnym dostępem do półek, katalog kartkowy – według autorów. Ponadto działa Seminarium Teologiczne Kościoła Zielonoświątkowego w Ustroniu, Krakowskie Seminarium Biblijne oraz Instytut Biblijny Berea w Katowicach. Swoje biblioteki prowadzą poszczególne zbory, np. w Warszawie.

2.4. Biblioteka Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej (CHAT)

Biblioteka CHAT jest częścią państwowej uczelni wyższej (podobnie jak UKSW), finansowana przez państwo i składająca sprawozdania do GUS. Specyfiką gromadzonych zbiorów są publikacje z zakresu teologii (teologia ewangelicka, teologia prawosławna, teologia starokatolicka), hymnologii i ikonografii oraz teologii porównawczej – dialogu i edukacji ekumenicznej. W zbiorach biblioteki znajdują się też starodruki. Podstawą systemu biblioteczno-informacyjnego w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie jest Biblioteka Główna, która zapewnia pełny i stały dostęp do zasobów bibliotecznych i bieżącej informacji naukowej na podstawie ustawy z dnia 27 lipca 2005 r. *Prawo o Szkolnictwie Wyższym* i Statutu. Biblioteka Główna jest jednostką organizacyjną Akademii o charakterze ogólnouczelnianym, w skład której wchodzi wypożyczalnia, czytelnia, wypożyczalnia międzybiblioteczna i archiwum. Nadzór merytoryczny nad systemem

88 DZ.U. 1997 Nr 41, poz. 254.

biblioteczno-informacyjnym sprawuje dyrektor biblioteki przy współudziale rady bibliotecznej jako organu opiniodawczego rektora. Biblioteka CHAT jest placówką ogólnie dostępną.

Biblioteka Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej (dane na podstawie arkusza GUS za 2013 r.) jest otwarta 6 dni w tygodniu 58 godz., w tym 10 godz. po godz. 16. Znajduje się w obiekcie zabytkowym dostosowanym do potrzeb osób niepełnosprawnych (na wózkach inwalidzkich). Zajmuje powierzchnię 172 m², dysponuje 24 miejscami dla czytelników do korzystania ze zbiorów na miejscu. Wyposażona jest w 11 komputerów, w tym 10 podłączonych do Internetu, 6 dostępnych dla czytelników. Dysponuje katalogiem on-line i możliwością zdalnego składania zamówień na materiały biblioteczne. Biblioteka zatrudnia 5 osób, wszystkie w działalności podstawowej. Zbiory to 36 911 wol. książek, w 2013 r. zakupiono 255 wol. Finansowana w całości przez organizatora, w kwocie 23 914 zł (11 392 zł zakup książek, 12 522 zł prenumerata czasopism). W 2013 r. zarejestrowano 683 użytkowników, w tym 289 czytelników aktywnie wypożyczających. Liczba odwiedzin zamknęła się liczbą 6283. Wypożyczenia to 2111 wol. do domu, udostępnienia na miejscu to 3984 wol., w tym 2762 książki.

Wnioski

Wśród bibliotek kościelnych są bardzo różne jednostki i instytucje, od dużych bibliotek uczelnianych, naukowych, po niewielkie biblioteki parafialne. Informacje dotyczące bibliotek kościelnych poszczególnych Kościołów chrześcijańskich i wyznań są bardzo rozproszone, trudno dostępne i niekompletne. Same Kościoły nie są zainteresowane gromadzeniem tego typu danych, jako wykraczających poza ich misję.

VI. Biblioteki wojskowe (podległe MON)

1. Źródła informacji

Informacje dotyczące bibliotek wojskowych przygotowano na podstawie następujących dokumentów i dostępnych źródeł:

1. Centralna Biblioteka Wojskowa im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Warszawie w 2012 r. Raport. Warszawa 2014 r.
2. Raport ze sprawozdań rocznych wojskowych bibliotek naukowych, fachowych i ośrodków naukowej informacji wojskowej za rok 2012. Warszawa 2013 r.
3. Dane pozyskane z Resortowej Sieci Bibliotecznej Sił Zbrojnych RP (RSB), gromadzone i opracowane przez CBW.
4. Informacje uzyskane z Departamentu Wychowania i Promocji Obronności MON (dane dotyczące wojskowych bibliotek oświatowych).

Raport z działalności CBW objął takie zagadnienia, jak: podstawy prawne funkcjonowania biblioteki, zasady, źródła i wielkość finansowania placówki, wielkość i struktura zbiorów, stan komputeryzacji, e-usługi, struktura zatrudnienia oraz liczbę odwiedzin i wypożyczeń (brak danych o liczbie czytelników, chyba że za taką uznać liczbę odwiedzin).

Raport ze sprawozdań rocznych wojskowych bibliotek naukowych, fachowych i ośrodków naukowych informacji wojskowej (dalej jako ONIW) opracowany jest na podstawie ankiety wysyłanej przez CBW do bibliotek wojskowych⁸⁹. Jej wypełnienie jest dobrowolne, stąd też nie wszystkie jednostki nadsyłają informacje, np. w 2012 r. ankietę wypełniło 29 bibliotek. Wśród nich wymienić należy: 9 bibliotek naukowych, 16 bibliotek fachowych i 4 biblioteki ONIW. Zakres tematyczny raportu objął takie zagadnienia, jak: liczba i struktura pracowników, wielkość środków finansowych przeznaczonych na zakup materiałów bibliotecznych (nie tylko książek), zbiory, liczba wypożyczeń oraz systemy informacyjno-biblioteczne. W ankiecie nie gromadzono danych o liczbie czytelników.

RSB odnotowuje łącznie 110 bibliotek wojskowych; ich liczba, w ślad za zmianami struktur wojskowych, ulega zmianie. Były to biblioteki: rodzajów sił zbrojnych – 7 placówek, biblioteki dywizji/flotyli – 5 placówek, biblioteki brygady/skrzydła – 22 placówki, biblioteki pułku/bazy – 21, biblioteki baterii/dywizjonu – 37 placówek, biblioteki-centrum/ośrodka szkoleniowego – 11 placówek oraz biblioteki inne (np. Jednostki Wojskowej Grom) – 7 placówek. Wszystkie wymienione biblioteki oświatowe podlegają Oddziałowi Kultury i Oświaty Departamentu Wychowania i Promocji Obronności MON, któremu przesyłają swoje sprawozdania. Natomiast według danych uzyskanych z tego Departamentu w 2012 r. funkcjonowało 118 wojskowych bibliotek oświatowych⁹⁰.

„Wojskowe biblioteki oświatowe są komórkami organizacyjnymi ośrodków kulturalnych, jednostek wojskowych, szkół i akademii, a dowódca (szef, komendant, dyrektor) jest odpowiedzialny za ich utrzymanie i rozwój, czyli zapewnienie podstaw organizacyjnych, finansowych i materiałowych”⁹¹.

2. Podstawy prawne

1) CBW i pozostałe placówki działają na podstawie ogólnych przepisów prawnych dotyczących bibliotek oraz następujących uregulowań resortowych:

a. Rozporządzenia:

- w sprawie zasad organizacji obsługi bibliotecznej w jednostkach organizacyjnych MON oraz zasad współdziałania bibliotek publicznych w wykonywaniu tej obsługi (Ministra Obrony Narodowej),
- w sprawie rozciągnięcia przepisów ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej na działalność kulturalną prowadzoną przez jednostki organizacyjne podległe lub nadzorowane przez Ministra Obrony Narodowej (Ministra Obrony Narodowej);

b. Zarządzenia:

- w sprawie szczególnego sposobu organizacji i funkcjonowania kancelarii tajnych oraz innych niż kancelaria tajna komórek organizacyjnych odpowiedzialnych za

89 Niektóre z bibliotek ujęte są w części dotyczącej bibliotek naukowych, fachowych (np. CBW, biblioteki szkół wyższych).

90 Dane zamieszczone na www.cbw.pl. Różnica wynika z nieodnotowania na stronie CBW wszystkich tego typu placówek.

91 Za: *Vademecum bibliotekarza*, Warszawa 2006, część 5, rozdział 4, podrozdział 1, 2, s. 3.

przetwarzanie informacji niejawnych, sposobu i trybu przetwarzania informacji niejawnych oraz doboru i stosowania środków bezpieczeństwa fizycznego (Ministra Obrony Narodowej).

- 2) Od trzech lat CBW sprawuje opiekę metodyczną i merytoryczną (np. organizuje szkolenia bibliotek wojskowych) nad Resortową Siecią Bibliotek na podstawie Decyzji MON z dnia 28.06.2011 r.

Można zatem powiedzieć, że biblioteki wojskowe tworzą sieć bibliotek.

3. Finanse

Biblioteki wojskowe są finansowane z budżetu MON, zgodnie z zatwierdzanym rocznym budżetem. W przypadku CBW kształtuje się on na poziomie 5,5 mln zł rocznie.

4. Potencjał bibliotek

a. Zbiory

Zbiory CBW według stanu na koniec 2012 r. zamknęły się liczbą 690 776 jednostek bibliotecznych (zbiory główne to 476 570 j.b., zbiory specjalne 168 613 j.b.). W 2012 r. powiększyły się o 14 555 jednostek pochodzących z zakupu, darów, wymiany krajowej i zagranicznej oraz wojskowego egzemplarza obowiązkowego ustanowionego Decyzją ministra MON z dn. 30 lipca 2007 r.

W pozostałych bibliotekach naukowych, fachowych i ONIW zbiory liczyły od 841 771 jednostek w Akademii Obrony Narodowej do zaledwie 154 jednostek w bibliotece Dowództwa Sił Powietrznych. Wpływ nowości, oprócz CBW, zamknął się w przedziale od 9269 jednostek w Wyższej Szkole Oficerskiej Sił Powietrznych do zaledwie 12 w Wojskowym Instytucie Technicznym Uzbrojenia.

Największe kwoty na zakup materiałów bibliotecznych przeznaczyły biblioteki Wojskowej Akademii Technicznej (744 802 zł), Wyższej Szkoły Oficerskiej Sił Powietrznych (315 982 zł) i CBW (429 613 zł), najmniejsze – 250 zł – Dowództwo Wojsk Specjalnych i Dowództwo Operacyjne Sił Zbrojnych (750 zł). Jedną z cech charakterystycznych w gromadzeniu zbiorów jest grupa bibliotek, w których zakup baz danych przewyższa zakup książek i czasopism (WAT, Wojskowy Instytut Medyczny, Instytut Techniki Wojsk Lotniczych, Akademia Obrony Narodowej) oraz grupa bibliotek, która główny nacisk kładzie na zakup czasopism wojskowych (m.in. Instytut Techniki Wojsk Lotniczych, Wojskowy Instytut Techniki Inżynieryjnej, Akademia Marynarki Wojennej, Wojskowy Instytut Łączności).

Liczba zbiorów Wojskowych Bibliotek Oświatowych w roku 2012 wynosiła 2 685 958 wol., zakupiono 32 335 wol. książek za kwotę 1 033 283 zł.

Z analizy wynika, że najliczniejsze zbiory posiadają biblioteki AON, CBW i WAT. Mniej licznym księgozbiorem cechują się biblioteki instytutowe. Te różnice wynikają ze specyfiki tych bibliotek, m.in. liczby i profilu użytkowników, zakresu tematycznego księgozbioru, źródeł finansowania. Biblioteki akademii wojskowych i CBW, jako placówki ogólnodostępne, realizują potrzeby informacyjne szerokiego grona: kadry zawodowej, pracowników wojska, studentów i słuchaczy różnego poziomu studiów, a także osób cywilnych. Zbiory są wielod dziedzinowe, wielotematyczne. Biblioteki fachowe i ONIW, niedostępne z reguły dla użytkowników z zewnątrz, nastawione są na zaspokajanie potrzeb wąskiej grupy korzystających, o ściśle określonym profilu

zainteresowań – dysponują księgozbiorem specjalistycznym, gromadzonym głównie z myślą o kadrze zawodowej i pracownikach wojska.

b. Komputeryzacja

CBW posługuje się programem PROLIB M21, posiada katalog on-line (OPAC CBW), od 2012 r. funkcjonuje portal RSB. Od marca 2012 r. działa Wojskowa Biblioteka Cyfrowa ZBROJOWNIA, dostępne są bazy komercyjne, bibliograficzne oraz Baza Krajowego Centrum Dystrybucji Publikacji NATO STO.

Pozostałe biblioteki naukowe, fachowe i ONIW wykorzystują głównie system SOWA. Pięć z nich nie posiada żadnego systemu informatyczno-bibliotecznego, trzy biblioteki fachowe – dostępu do Internetu.

Pozyskanie nowoczesnych systemów informatyczno-bibliotecznych dla bibliotek wojskowych nadal pozostaje problemem, zarówno pod względem proceduralnym, jak i finansowym.

c. Czytelnicy i wypożyczenia

W 2012 r. CBW odwiedziło 22 835 osób, udostępniono łącznie 72 325 wol. CBW jest biblioteką obsługującą zarówno osoby i instytucje wojskowe, jak i osoby i instytucje cywilne. Nie prowadzi statystyk czytelników pod względem wieku, wykształcenia, zatrudnienia itp.

W Raporcie o wojskowych bibliotekach naukowych, fachowych i ONIW nie są podawane informacje o liczbie czytelników (uleganie to zmianie od 2014 r.), rejestrowana jest tylko liczba wypożyczeń. W 2012 r. poszczególne biblioteki udostępniły od 77 710 jednostek bibliotecznych (WAT) do 35 jednostek bibliotecznych (Wojskowy Instytut Chemii i Radiometrii).

Wojskowe Biblioteki Oświatowe w 2012 r. zarejestrowały 38 341 czytelników, wśród nich 28,8% to osoby niezwiązane z wojskiem, którzy wypożyczyli łącznie 721 247 wol.

d. Pracownicy

Według danych zawartych w Raportach w 2012 r. w CBW zatrudnionych było 89 pracowników, w tym 85 na pełnych etatach i 4 w niepełnym wymiarze godzin (1/2 etatu). 76% miało wykształcenie wyższe. Wszystkie biblioteki wojskowe ujęte w Raporcie (łącznie z CBW) zatrudniały 248 pracowników, w tym 62% na stanowiskach bibliotekarskich, 102 osoby (41%) legitymowały się wykształceniem wyższym z zakresu bibliotekoznawstwa i informacji naukowej.

W Wojskowych Bibliotekach Oświatowych zatrudnionych było 198 osób.

Problemy:

1. Brak infrastruktury odpowiedniej dla osób niepełnosprawnych (CBW);
2. Brak systemów informacyjno-bibliotecznych, umożliwiających wymianę opinii bibliograficznych i w konsekwencji pokazania zasobów bibliotecznych w multiwyszukiwarce prowadzonej przez CBW na wspólnej platformie internetowej, jaką jest RSB.

Wnioski

Sytuacja bibliotek wojskowych jest bardzo zróżnicowana, zarówno pod względem zaawansowania technologicznego, jak i technicznego bibliotek (nadal funkcjonują

biblioteki bez baz komputerowych i dostępu do Internetu). W najlepszej kondycji są biblioteki uczelniane i niektórych instytutów badawczych. Za pozytywne należy uznać poprawę infrastruktury bibliotecznej – budowa Biblioteki Głównej Akademii Marynarki Wojennej, kapitalny remont w Bibliotece Głównej WAT oraz rozpoczęcie remontu i modernizacji w CBW.

Sieć bibliotek wojskowych jest zróżnicowana i rozproszona – działają w niej jednostki o bardzo różnym statusie (naukowe, uczelniane, fachowe, oświatowe), o różnie inwentaryzowanych zbiorach i przeznaczonych dla różnych grup odbiorców. Są wśród nich biblioteki otwarte i półotwarte dla szerszej publiczności (np. CBW, biblioteki uczelniane), jak i niejawnie, o zbiorach niejawnych, dostępne tylko dla kadry i instytucji wojskowych (np. Biblioteka Fachowa Dowództwa Sił Powietrznych, Biblioteka Niejawna i Powielarnia Dowództwa Wojsk Specjalnych, Biblioteka Niejawna 3 Batalionu Zabezpieczenia Dowództwa Wojsk Lądowych).

Wskaźniki – biblioteki wojskowe–oświatowe (N = 118)

Budżet na 1 czytelnika	X
Wydatki na zakup książek na 1 czytelnika	X
Liczba wol. książek i czasopism na 1 czytelnika	70,0 wol.
Zakup książek na 1 czytelnika	0,8 wol.
Liczba czytelników na 1 pracownika	202
Powierzchnia biblioteki na 1 czytelnika	X
Wypożyczenia i udostępnienia (ogółem) na 1 czytelnika	18,8 wol.
Odwiedziny na 1 użytkownika	X
Wypożyczenia i udostępnienia na 1 pracownika	3 816 wol.
Księgozbiór na 1 placówkę	22 762 wol.

VII. Biblioteki więzienne

Centralna Biblioteka Więziennictwa w Kaliszu

1. Źródła informacji

Informacje o bibliotekach więziennych w Polsce przygotowano na podstawie danych uzyskanych z Centralnej Biblioteki Więziennictwa w Kaliszu.

Sieć bibliotek więziennych składa się z wymienionej wyżej biblioteki oraz placówek funkcjonujących w zakładach karnych i aresztach śledczych w Polsce (156 placówek).

2. Podstawy prawne i organizacja bibliotek

Centralna Biblioteka Więziennictwa została wyodrębniona w ramach struktury organizacyjnej Centralnego Ośrodka Szkolenia Służby Więziennej. Działa na podstawie Statutu Centralnego Ośrodka Szkolenia Służby Więziennej w Kaliszu (Zarządzenie Nr 15/2012 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 21 lutego 2012 r.) oraz na podstawie Zarządzenia Nr 22/2012 Komendanta Centralnego

Ośrodka Szkolenia Służby Więziennej w Kaliszu w sprawie nadania regulaminu Centralnej Biblioteki Więziennictwa w Centralnym Ośrodku Szkolenia Służby Więziennej w Kaliszu.

Centralnej Bibliotece Więziennictwa nie podlegają biblioteki więzienne, zorganizowane w jednostkach penitencjarnych dla skazanych i tymczasowo aresztowanych. Sposób organizacji obsługi bibliotecznej w zakładach karnych określa Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 października 2012 r. Jest to zatem sieć rozproszona.

Centralna Biblioteka Więziennictwa współpracuje z innymi bibliotekami podległymi MON, MSWiA, m.in.: Centralną Biblioteką Wojskową, Biblioteką Główną Akademii Obrony Narodowej, Biblioteką Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie oraz Szkołą Główną Służby Pożarniczej.

Przedstawiciele biblioteki zapraszani są do uczestnictwa w kolejnych edycjach Forum Bibliotek Wojskowych, których celem jest wymiana doświadczeń i merytorycznych informacji.

3. Zasady, źródła i wielkość finansowania

Centralna Biblioteka Więziennictwa jest częścią Centralnego Ośrodka Szkolenia Służby Więziennej w Kaliszu, który jest jednostką budżetową, finansowaną z budżetu państwa (Ministerstwa Sprawiedliwości).

4. Potencjał biblioteki

a. Zbiory

Jako jedyna biblioteka w Polsce specjalizuje się w gromadzeniu publikacji związanych z szeroko rozumianą problematyką wykonywania kary pozbawienia wolności, penitencjarystyką i bezpieczeństwem publicznym. Gromadzone są publikacje z zakresu penologii, prawa, kryminologii, medycyny sądowej, psychologii, psychiatrii, pedagogiki resocjalizacyjnej i nauk społecznych, a także czasopisma o tematyce penitencjarnej i resocjalizacyjnej. Zadaniem biblioteki jest pozyskiwanie i upowszechnianie historii, tradycji i dorobku naukowego więziennictwa. W 2012 r. zbiory biblioteki liczyły 47 281 wol. książek. Prenumerowano 28 tytułów czasopism na łączną kwotę 17 309,96 zł. Zakupiono 657 wol. książek za kwotę 17 753,08 zł.

b. Komputeryzacja biblioteki

Całość zbiorów jest skomputeryzowana w systemie SOWA, katalog on-line dostępny jest tylko w wewnętrznej sieci WAN służby więziennej. Zdigitalizowane zostały 152 egzemplarze czasopism penitencjarnych.

c. Czytelnicy i wypożyczenia

Z biblioteki korzystają uczestnicy szkoleń i doskonalenia zawodowego organizowanych na terenie Centralnego Ośrodka Szkolenia Służby Więziennej, czynni funkcjonariusze Służby Więziennej, czynni funkcjonariusze innych służb mundurowych, inne osoby, które mają pisemną zgodę na korzystanie ze zbiorów biblioteki (studenci studiów licencjackich, magisterskich, doktoranckich). Liczba zarejestrowanych użytkowników w 2012 r. wyniosła 2084 osoby, liczba wypożyczeń 7764 wol.

d. Pracownicy

W bibliotece zatrudnione były 4 osoby w pełnym wymiarze godzin, wszystkie posiadały wykształcenie bibliotekarskie.

Biblioteki w zakładach karnych i aresztach śledczych

1. Podstawy prawne i organizacja bibliotek

Biblioteki więzienne działają na podstawie:

- *Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 października 2012 r. w sprawie sposobu organizacji obsługi bibliotecznej w zakładach karnych, poprawczych i schroniskach dla nieletnich oraz sposobu współdziałania bibliotek publicznych w wykonywaniu tej obsługi,*
- Zarządzenia Nr 2/2004 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 24 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych.

2. Organizacja i dostęp do bibliotek więziennych

W każdej jednostce penitencjarnej znajduje się biblioteka więzienna. Liczba zakładów karnych i aresztów śledczych w Polsce wynosi 156 i tyleż funkcjonuje bibliotek.

Organizatorem biblioteki w jednostce penitencjarnej jest dyrektor zakładu, który zapewnia odpowiednie warunki do obsługi bibliotecznej oraz środki finansowe na wyposażenie i prowadzenie działalności bibliotecznej, zatwierdza też regulamin biblioteki. W regulaminie zostaje określone:

- komu i w jakim czasie przysługuje prawo do korzystania z biblioteki,
- prawa i obowiązki czytelnika,
- sankcje przewidziane w przypadku nieprzestrzegania regulaminu.

Biblioteka w zakładzie karnym powinna dysponować lokalem odpowiednio zabezpieczonym i wyposażonym w niezbędny sprzęt biblioteczny oraz podręcznym warsztatem introligatorskim.

W bibliotece wyodrębnia się następujące księgozbiory:

- 1) ogólny dla wszystkich czytelników,
- 2) przeznaczony wyłącznie dla skazanych przebywających w szpitalu więziennym na oddziałach zakaźnych (stały, niewymienny, obłożony folią, dezynfekowany),
- 3) podręczny – księgozbiór czytelników,
- 4) fachowy – przeznaczony wyłącznie do użytku funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej.

W zależności od potrzeb tworzy się zbiory środków audiowizualnych i multimedialnych dopuszczonych do publicznego odtwarzania.

W jednostkach penitencjarnych, przy których istnieją szkoły, tworzy się księgozbiór podręczników szkolnych oraz lektur wraz z ich opracowaniami analitycznymi, w których doborze biorą udział, wspólnie z wychowawcą do spraw biblioteki, nauczyciele wytypowani przez dyrektora szkoły przywieziennej.

Księgozbiory i inne dokumenty powinny zawierać pozycje wydawnicze w językach obcych dla cudzoziemców odbywających karę pozbawienia wolności w Polsce.

W bibliotece prowadzi się w miarę możliwości punkty biblioteczne, które mogą być zlokalizowane w oddziałach mieszkalnych, szpitalach, ośrodkach diagnostycznych, oddziałach terapeutycznych. Punkt biblioteczny wyposażony jest – oprócz

sprzętu bibliotecznego, księgozbioru, prasy i regulaminu – w alfabetyczny katalog zeszytowy. Liczba książek w punkcie bibliotecznym zależy od liczby czytelników (więźniów).

W przypadku, gdy nie tworzy się punktów bibliecznych, dyrektor zakładu karnego wprowadza system pośredniej wymiany książek. Książki dostarcza się wówczas na podstawie zamówień, w oparciu o udostępniony katalog zeszytowy. Ze względu na typ zakładu karnego, w różny sposób odbywa się udostępnianie literatury, np. w zakładzie karnym zamkniętym dla dorosłych mężczyzn, odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy z wydzielonym oddziałem aresztu śledczego, udostępnianie zbiorów dla skazanych ma charakter pośredni, czyli poprzez funkcjonariusza (wychowawcę) obsługującego bibliotekę i wyznaczonego do pomocy skazanego.

Udostępnianie wygląda następująco: czytelnicy (więźniowie) otrzymują aktualizowane wykazy literatury przeznaczonej do wypożyczenia, na podstawie których przekazują pisemne zgłoszenia. Mogą to być ściśle określone pozycje książkowe, jak również informacja dotycząca interesującej danego czytelnika tematyki. W przypadku czytelników, u których występują różnego rodzaju uzależnienia lub problem agresji i przemocy, proponuje się także literaturę dotyczącą przedmiotowych zagadnień. Książki wypożyczane są z biblioteki pośrednio do cel, w których przebywają skazani, zgłaszający zapotrzebowanie na określoną literaturę. Podobnie realizuje się zwroty. Książki dostarczane są trzy razy w tygodniu, po jednym dniu przeznaczonym na każdy oddział. Biblioteka posiada również czytelnię zaopatrzoną w księgozbiór podręczny, wydawnictwa encyklopedyczne, informacyjne i czasopisma. Skazani korzystają ze zbiorów czytelni na podstawie wcześniejszych zapisów do wychowawcy ds. KO z określeniem żądanej literatury.

3. Liczba zbiorów i wypożyczeń

Biblioteki więzienne zgromadziły (stan na 31 grudnia 2013 r.) 1 594 385 wol. (czyli średnio 10 220,4 wol. na jedną bibliotekę), wypożyczyły 1 009 600 wol. książek.

VIII. Biblioteki inne (podległe MSWiA)

Centralna Biblioteka Policji

W strukturze Centrum Szkolenia Policji w Legionowie od 1990 r. funkcjonuje Centralna Biblioteka Policji. Biblioteka prowadzi filię w Zakładzie Kynologii Policyjnej w Sułkowicach. Podlega resortowi spraw wewnętrznych. Jej zbiory stanowią dzieła z zakresu ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego, organizacji i działalności służb policyjnych w Polsce i na świecie, kryminalistyki, kryminologii, prawa, medycyny sądowej, nauk społecznych, ekonomicznych i politycznych. Księgozbiór na koniec 2012 r. liczył 288 804 wol. Biblioteka posiada cenny zbiór czasopism liczący 72 028 egz. (629 tytułów).

Komputeryzacja biblioteki – System PROLIB – pozwala na kompleksowe zarządzanie biblioteką i pełną automatyzację procesów bibliecznych (gromadzenie, opracowanie i udostępnianie materiałów bibliecznych); dostępny jest katalog OPAC.

Biblioteka spełnia funkcję środowiskową dla mieszkańców Legionowa. Z jej zasobów korzysta wielu studentów uczelni wyższych. Współpracuje ze wszystkimi bibliotekami policyjnymi, a szczególnie bibliotekami szkół policyjnych, do których należą: Biblioteka Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie oraz e-biblioteki szkół policyjnych w Pile, Katowicach i Słupsku.

Biblioteka Szkoły Głównej Służby Pożarniczej

Do najważniejszych bibliotek Państwowej Straży Pożarnej (PSP) należy Biblioteka Szkoły Głównej Służby Pożarniczej w Warszawie.

Biblioteka gromadzi zbiory z zakresu ochrony przeciwpożarowej, ratownictwa, ochrony ludności i obrony cywilnej, zarządzania ryzykiem, zagrożeń naturalnych i cywilizacyjnych. Jej zasoby to około 40 tys. wol., w prenumeracie znajduje się 56 tytułów prasy polskiej i 20 tytułów czasopism zagranicznych.

Pozostałe dwie biblioteki to Biblioteka Centralnej Szkoły PSP w Częstochowie oraz Biblioteka Szkoły Aspirantów PSP w Krakowie. Są to typowe biblioteki uczelniane, obsługujące ściśle określone środowiska.

Biblioteka Centrum Szkolenia Straży Granicznej w Kętrzynie

Za główną bibliotekę tych służb należy uznać Bibliotekę Centrum Szkolenia Straży Granicznej w Kętrzynie oraz biblioteki w ośrodkach szkolących pracowników straży granicznej w Koszalinie – Centralnym Ośrodku Szkolenia Straży Granicznej oraz w Ośrodku Szkoleń Specjalistycznych Straży Granicznej w Lubaniu.